

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

SZÁZNYOLCZVANNYOLCZADIK KÖTET

(538., 539., 540. SZÁM)

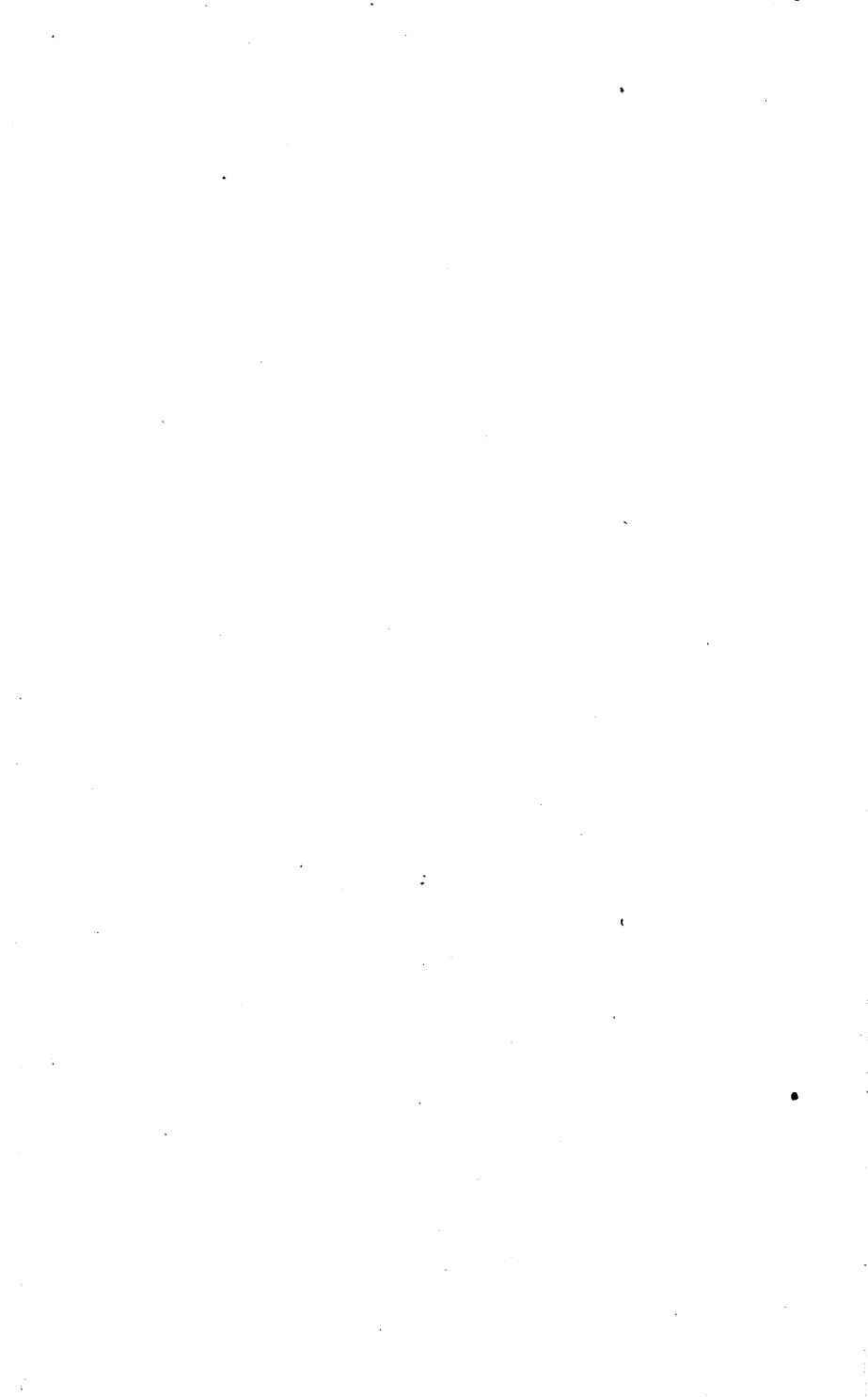

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1921

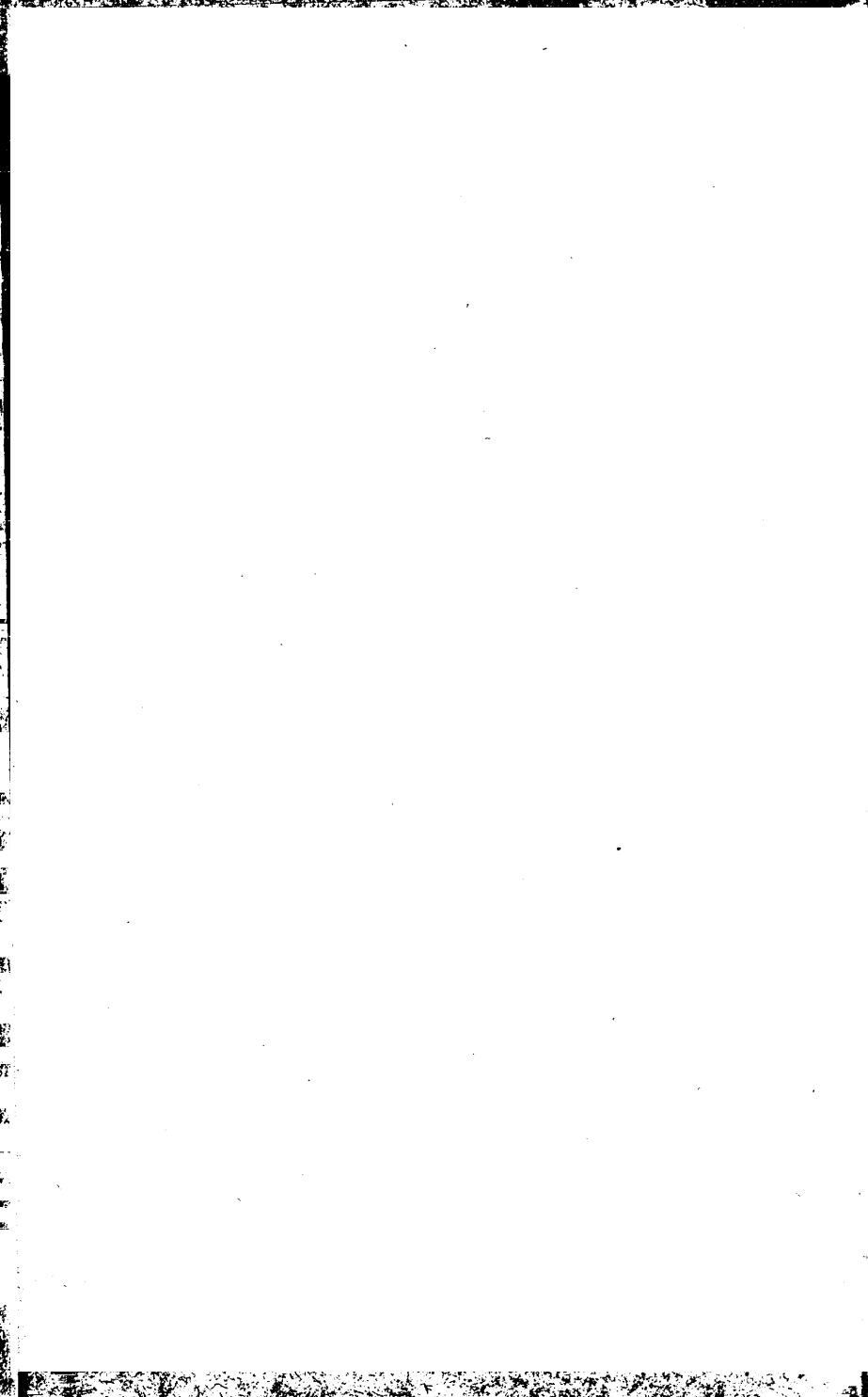
TARTALOM.

DXXXVII. SZÁM.

	Lap
DANTE ÉS ARANY. (I.) — Kőszegi Lászlótól	1
SZEMLE: Az angol külpolitika problémái. — Bernát Gyulától	44

DXXXIX—DXL. SZÁM.

A MAGYAR IRODALOM TÖRTÉNET-ÍRÁS ÚTTÖRŐI ÉS IRODALMUNK FŐVONÁSA. — Riedl Frigyesről	49
A TANÍTÓ MESE. — Beöthy Zsolttól.	55
HÁBORÚS TANULSÁGOK AZ AGRÁRPOLITIKA SZEMPONTJÁBÓL. — Buday Lászlótól	58
GOETHE LEGÚJABB MUNKÁJA. — Heinrich Gusztávtól	66
A PALESZTINIAI MOZGALOM. — Strausz Adolfról	72
DANTE DIVINA COMMEDIÁJÁNAK HELYRAJZA ÉS SZERKEZETE. — Erődi-Harrach Bélától	95
DANTE ÉS ARANY. (II.) — Kőszegi Lászlótól	103
DANTE PURGATORIUMÁBÓL. — Költemény. — Radó Antaltól	116
SZEMLE: 1. <i>Haraszti Gyula</i> — (1858—1921.). 2. <i>Riedl Frigyes</i> (1856—1921.). — Angyal Dávidtól	121
ÉRTESÍTŐ: 1. <i>Buday László könyve a csonka Magyarországról.</i> — (Buday László: <i>A megcsonkított Magyarország.</i>) — Laky Dezsőtől	129

DANTE ÉS ARANY.

(A stil-tömörítők.)

Első közlemény.

«Was er weise verschweigt, zeigt
mir den Meister des Stils.»

(Schüller.)

«Die Sprache ist ihrem inneren
Wesen nach haushältig und zieht,
was sie mit geringen Mitteln errei-
chen kann, jederzeit grösserem Auf-
wande vor.»

(Jak. Grimm.)

A mikor az olaszok legnagyobb irodalmi értékét, annyi és annyiféle méltatása után is, újra akarjuk méltatni, válaszszunk új szempontot hozzá: a stil tömörítését, a rövid, de velős és e mellett formás, színes kifejezését, mely egy adott tárgyról *fölszeleges nélküli* rövideggyel a legtöbbet a legszebben mondja s praegnansan is, úgy hogy, Péterfy Jenő szerint, «az egyszerű szó a rája nehezülő gondolat által mágikus erejüvé váljék».

E szempont a Dante-kritikában még anyiban látszik feldolgozatlanul, hogy Dantét a többi stil-tömörítővel nem vetették még össze; s az az új járul hozzá, hogy a nagy olaszt egy rokon nagy értékünkkel mérjük itt érdemlegesebben össze, a legnagyobb magyar irodalmi értékkel, Arany művészetével. Ez összemérés egyúttal Dante átértésére és átértésére is segít, s így mélyül vele ünnepi buzdulatunk. Azonkívül — tanulmányunk majd olaszul is megjelenvén — egy magyar erőt jobban a világ elé mutathatunk. És önmagunk elé is, a mire szükség van, mert el kellene már érnünk azt, hogy Arany nevére a magyar ember arczán az ragyogjon fel, és gestusában az lendüljön ki, a mit az olaszon veszünk észre, mikor Dantét említjük előtte.

Aranynak előtérbe állításával nem akarjuk kisebbíteni a magyar művészi erőnek más csodás megnyilvánulásait. Így például a magyar művészi erőnek legsűrűbb hajtású,

legtermékenyebb, káprázatos kivirágzása Jókai és azért nem veszszük itt elő, mert nemcsak Dantéval nem rokon, hanem egyáltalán nincs párja, legfeljebb a másik keleti mesélő csoda : Firdúsi.

De mert az erőnek legszebb ereje abban áll, hogy önmagán tud uralkodni : azért minden művészi sajátosság, gazdagság és káprázatosság mellett is a legnagyobb hódolatunk az oly biztos művészi erőnek szól, mely tartalmában és formájában a legtömörebbre szorítja magát s így a legbiztosabb érzővé tudja tenni alkotását. A tömörség az oly plastikusságot jelenti, melyet a fölösleges nélküli rövidség ad ; részletező is lehet a tömörség, a mint ezt az igazi expressionismusban is láthatjuk, mely a hatások összpontosítását jobban végzi, ha van *mivel*, t. i. hatásokkal. Székely Dobozián jól megérthetjük a részletek fontosságát a kifejezés erőssége érdekében. E kép Kősenek nagy vonalai mellett figyeljük csak meg a bal kezének finoman görcsös hullámozását ; mennyivel jobban érezzük ebből a magyar vitéz s férj érzelmi complexumát, a hitvesi fájdalmat, gyöngédséget és az elszántságot. Sok — persze nem végtelen — részletnek helyes, egységes célú szolgáló beállításával csak erősödik az összhatás, a teljes kifejezés, mely a műszemléletnek nemcsak első pillanatára szól, hanem a jól beállított részletek nézésével még emelkedik s így erősebb lesz, mint az ú. n. expressionista vázlat, mely egy pillanatnyi megnézésre van odadobva — s szokás szerint rosszul megcsináltan. Az irodalomban, mely a röpke, az ismétlést szinte megkívánó szónak eszközével dolgozik, szinte még több szükség van a részletekre, de úgy, hogy ezek mindig egyet hozzanak : az adott tárgy legjellemzőbb vonását, a mi Leitmotiv-szerűen tartja azután össze s erősíti a hatásokat, mint a haragvó Toldi leírásában a tántorgó láb, vérben forgó szem, kötél-vastagra duzzadó ér a halántékon s az elkékülő, görcsösen vonagló ajk. Tehát a részletesség bizonyos fajtáját nem zárja ki a tömörség. E részletességnek megvan a maga határa már csak az írói tárgy és cél szerint is. Dante, mindent meg akarván mondani, világképet akarván adni, nem nagyon ér rá a részletezésre. Ezt De Sanctis és Scherillo az ő leíró erejének rovására írják, de nem igazsággal. Aranynak nemzeti és

időnkint még szűkebb themájú epikája már több részletességet enged meg. Tehát Arany részletességét sem szabad tömörsége rovására írni ; egyébként Dante is nagyon részletező lesz helyenkint, megmaradván azért tömörnék, mint ezt láthatjuk az *Inf.* XVII. Gerion-részletében, a XXV. kígyó-episodjában, az *Inf.* XXXI. Nimród-leírásában s még inkább az *Inf.* XXXIV. Luczifer-leírásában, a *Purg.* XXVIII. *Paradiso terrestre* rajzában s Matelda bemutatásában, a *Purg.* XXIX. «processione mistica»-ja leírásában és más helyeken. Érdekes még az is, hogy latin mintáinál sokszor több vonásúak a Dante képei és hasonlatai, csak néhol rövidít rajtuk, mint pl. a *Parad.* XXVI. és XXVII-ben.

I.

A stíl-tömörítő író műve szinte azonosul a valónál valóbb isteni eszmével, melyben Emerson szerint egy jó vers már előre meg volt írva, öröktől fogva ércz-táblára. Aranynál a képzetek és hangulati velejáróik csoportosítása és a hozzájuk legtalálóbban zengő szavak összehozása két oty büvös kör, melyek egy, biztos, drága érczű gyűrűt alkotnak. E gyűrűnek, bármily magába zártnak lássék is, megvan — ragyogása által — szétsugárzása, kiszélesedése ; sugarain elszállhatnak legmesszebbre menő ábrándjaink és fölindulásaink.

S mert Arany mindig kellőre feszíti húrjait, azért ne higyük, hogy biztos, tudatos művészi ereje őt túlságosan megszabott jelentésűvé korlátozza. A kellően kifeszített hárfa-húrnak nemcsak keménysége van, hanem zengő csendülése mellett még elpengő puhasága is. A szigorú formai zártság és a messze szétáradás együttes lehetőségét gyönyörűen fejezi ki maga Arany, egy nő-alakjáról szólva, a *Testvéri ünnepben* :

•Míg zárt tökélyben ott áll az egész,
Mintegy magából ellebbenni kész. •

Aranynak sok a messzevivő, gyűjtő és elrévedeztető sora, az ő, sajnos, aránylag kevés ismerői számára, kik előtt ő nem a nép genialis fia csupán, hanem nagy, mély és finom művész s aristokrata művész. Kár, hogy Riedl szinte paraszti

színvonalon akarná őt látni, mikor elégedetlen a *Murány Ostromával*, ennek lélektani finomságai miatt, holott e mű előtt csak hódolhatunk, mint a legérdekesebb romantikájú és a legfinomabb lélekrajzú történeti verses regény előtt, a minőt csak írtak valaha a világirodalomban. Még bosszantóbb, hogy Kont Ignác, francziául megírt magyar irodalomtörténetében, a *Toldi Szerelmének* érdekes tartalmát sem mondja el, hanem csak kritikaszterkodik az epizódok hosszúságán, holott a világ összes lovagregényei között épen a *Toldi Szerelme* a legegyszerűsebb szerkezetű; nem is szólva itt az oly finomságokról, mint Piroska szaladása a hajnali Tiszához, szerelme kelő napjával, a mit és annyi mást, dicsekedve kellett volna a külföld felé megmutatnunk . . .

A húrok ama biztos pengetését, az erőnek minden erőköns így önmagán is való uralmát keveseknél találjuk meg a világirodalomban. Arany társainak megállapítása azért is érdekes, mert ezzel Dante stil-tömörítő társai is áttekintésre kerülnek. Ez áttekintés bizony n ég eléggé hiányos. Itt nemcsak a Dante-kritikának kiegészítéséről lehetne szó, hanem általában egy æsthetikai nagy fejezetnek kiegészítéséről is.

Arról nem is szólva, hogy Lessing Laokoonjában elmulaszt Dantera is kiterjeszkedni, különösebbnek találjuk, hogy mikor Alexander Bain az ő nagy, kétkötetes rhetorikájában egy hosszú, érdekes, mély fejezetet szentel a költői leírásnak s még ennek történeti áttekintését is adja Homerosztól kezdve a legújabbakig, akkor a legerősebb, mert legtömörebb plastikájú mesterről, Danteról nem emlékezik meg. A. Dauzat, a *Le Sentiment de la Nature* című könyvében, már körültekintőbb Bainnél; elvül állítja fel (160. o.), hogy a leírásnak a rövidség az érdeme, és a legkifejezöbnek azok a képek, melyek a legrövidebbre szabóttak; a történeti áttekintésben pedig két teljes oldalt (200—201.) szentel Dantenak mint leírónak, és kiemeli, hogy leírásai «rövidek és tömörítettek és néha egy odavetett vonásba foglaltak»; hangsúlyozza a dantei látomás erejét és a domborművi hatást és ő maga is ugyancsak röviden és kifejezően jegyzi meg, hogy «egy-egy vonás ép oly szabatos, mint a mily széles az egésznek leírása».

Danténak ily méltatása egyúttal a leghelyesebb formája a Dante-æsthetikának is. A Divina Commediának a költői formára, a stilusra szorítókozó felfogása ez, mely mellőzi a tartalmi és célzati szempontokat, melyek úgysis jórészt kimagyarázhatatlanok és sokaknak ma már ellenszenvesek. Benedetto Croce (*Nuova Antologia*, 1920., *Intorno alla storia della critica dantesca*) Vicóban látja az első oly Dante-kritikust, a ki Dantében csak a poétát akarja tekinteni s kiküszöbölné belőle a scholastikust és latinistát; később ugyanily álláspontra helyezkedik Bouterweck és azután Goethe, a ki — eleinte, a tartalmi hatás alatt borzalmasnak, kétértelműnek és unalmasnak találván Dantét — áttér a formai hatás varázsa alá és így szól: «Dantében épúgy, mint Giottóban, az érzéki-figurális genius volt az uralkodó, melynek alapján képzelme szemével szinte való-tisztán látta a tárgyakat, úgy hogy vissza is tudta adni a leghatározottabb körvonalakkal s a legtitokszerűbb és legidegenebb dolgokat is úgy ábrázolta, mintha azok a valóságban szeme előtt lettek volna». Ugyane formai felfogást vallja az egész világon legfinomabban megírt Dante-tanulmány szerzője, Péterfy Jenő is (267. o.): «A milyen eltérők a vélemények Dante művének tartalma felől: egyben, stilusának bámulásában, mindannyian megegyeznek. Az idő haladt; változtatott gondolkodásunkon, változtatott a nyelven, a kifejezés módján, de nem csökkentette Dante verseinek friss erejét. S hányszor esik meg, hogy Danténál, ki pedig teljes odaadást kíván, épen e formális szempont tartja ébren érdeklődésünket: nem az, a mit mond, hanem az, hogyan mondja.»

A Divina Commedia tartalmilag ma már a hit és hitetlenség lapdjája. Formája ellenben egy oly, lényeggé magasztosult érték, mely előtt mindenki meghajol. De e két szempontnak megvan azért a kibékítése a Macaulaytól fiatal korában páratlanul mély intuitióval megírt Dante-essayban. Csodáljuk, hogy Croce fentebb jelzett tanulmányában, mikor Macaulayét is kivonatolja, nem veszi észre, micsoda mély alapot ad Macaulay Dante stilusának, mikor e poétának hitét hangsúlyozza, melylyel látomásait mint valóságokat beszéli el, valóságokká sűrítve őket, mert hiszi és elhívást

akar nekik szerezni. E hit, mi is hangsúlyozzuk, hatalmas mély alap, mert nemcsak Danteé, hanem az egész középkoré és hatályosabbá van még téve a költő véghetetlen szerelmi vágyától boldogító nője után, kiért tán meg is teremtené a túlvilágot, ha az hitének még nem léteznék. S jegyezzük meg még, hogy Dante elhívésre való törekvése az alapja nemcsak stilusa szemléletességének, hanem jórészt még az ő magyarázgató kedvének is. S tegyük hozzá mindjárt, hogy Aranyt is valami nemzeti hit viszi a monda mélyebb átélésére.

Macaulay Milton mythologiai alakjait szétfolyóknak látja azon tömörség mellett, melylyel Dante ily alakjai vannak megteremtve ; és az olasz irodalomnak az erős Dante s a szintén erős Alfieri közé eső édes mállottságát annak tulajdonítja, hogy elhanyagolták hazájában Dantét, ki «mindig a legkevesebb szóval él, melyek azonban a legjobban vannak megválasztva». És tegyük hozzá : erősek e szavak, mert a mély hit erős érzéséből jönnek ; és jól megválasztásuk formai tökélyüket is jelenti.

Tehát a forma-tökélyes stil-tömörítés az erős érzéssel jár. S itt elértünk ahhoz az igazsághoz, mely a legfőbb értéket adja Beethoven művészetének. Beethoven mindig a legkifejezőbb s egyúttal a legformásabb. Zenéje mindig a legtöbbet mondja egy adott mozzanatról, aránylagos legerősebb érzéssel élván át themáját, s fölöslegességek nélkül ér el a kifejezés tökélyéhez. A fölöslegességek helyett a pregnánság van meg benne.

II.

Hogy mily kevesen érték el e tökélyt, s mily kevesek között vannak Dante és Arany, erre nézve érdekes az óriási angol irodalomra pillantani Walter Paterrel, mikor ez *Mérimée*-ről, az egyik legnagyobb stil-tömörítőről beszél : «Oly művészet ez, melynek kevés a példája az angolban, mert a mi kissé szétfolyó vagy hanyag irodalmi nyelvünk nehezen adja magát a gondolat és kifejezés összpontosítására . . . Egészen másképp áll a dolog a francziában.»

Azonban kezdjük áttekintésünket legelülről.

A Bibliát ne bántsuk most ; már sokat méltatták e szempontból.

Homeros időnkint rövid ; de hasonlataiban való elkalandozásai rontják szemléletességét. A híres Achilles-pajzsa leírását szemléletessége alapján elhibázottnak látom, mert a pajzs csinálásának legvégén tudjuk csak meg, hogy, a koncentrikus körmezők legszélsőjén vervén ki Hephaistos az Okeanost, a középsőn kezdte el munkája jelenetes díszítését ; a sok jelenet hosszú időn át bizonytalanul lebeg a pajzson képzeletünkben.

Pindarosnak van bizonyos tömörsége minden látszólagos mythikus családfai elkalandozásai mellett is. Aischylos talán inkább súlyos szavú, mint tömör. De az igazi tömörség Thukydidesé, ki ezenkívül jóval szabatosabb is — hogy a latinokra térjünk át — Sallustiusnál ; Tacitus rövidegsége Sallustiusénál szintén szabatosabb. Ugyancsak zamatosan tömör sokszor az öregebb Plinius ; gyönyörű példa erre a csalóánydal leírása, melynek mindössze 15 sornyi kicsiségében megvan mindaz, a mit Marini, Maupassant és D'Annunzio sokszorta, hosszasabban mondtak el róla. — A római poéták közül Vergilius és Horatius tömörek volnának, de nem dantéi fokón. (A görögöknél említhettük volna még Xenophont és a rómaiaknál Cæsart.)

Az olaszoknál Dantén kívül ott találjuk a XVI. századi Davanzatit, Tacitus méltó fordítóját ; a XVIII. században Alfierit, a XIX-ben Leopardit, «stilo terso»-jával, biztos, egyszerű formásságával ; s ott volna még Manzoni is, kit e szempontból is nem győz eléggé dicsérni De Amicis az «Idioma Gentile»-ben, ámde Porena¹ figyelmeztet bennünket, hogy a sok kitünő részletvonás mellett megesik Manzoinál, hogy egy-egy alakjának legáltalánosabb jellemvonásait, magasságát, színét, nem tudjuk meg ; Don Abbondióról is csak a végén vesszük egy véletlen megjegyzésből tudomásul, hogy kövér ember volt.

A német írók közül Goetheben, Schillerben és Kleistben — a *Michael Kohlhaas* megírójában — és K. F. Meyerben érezzük leginkább a stil-tömörítést. — Az angoloknál pedig, ha már W. Pater is oly nehezen talál példát, elég szép, ha mi leg-

¹ *Delle manifestazioni plastiche del sentimento nei personaggi della Div. Commedia* című munkájához csatolt értekezésében.

legalább egyet, még az ismertebb Kiplingen kívül, igazán kiválót találtunk, kit a magyar közönség előtt is érdemes bemutatnunk, mert Kossuthnak nagy barátja volt és egyúttal a XIX. század legnagyobb latin poétája Angliában. Landor ez, ki a közt az öt európai nagy szellem közt volt, a kiknek kedvéért jött át először Amerikából Emerson.

Landor stílusa szinte túlzóan rövidítő tömörítés, legbiztosabb szabatosság s egyúttal a legszebb, legmesszebb associációkkal elzengő képzelmes és hangulatos szélesség. Egy angol kritikusa ivorba vagy drágakőbe vésettnek érzi az alábbi kis dalát, melynek hangja «találó, természetes, egyszerű és oly komolyan s egyúttal oly megbabonázóan dallamos»:

«Ah, what avails the sceptred race?
 Ah, what the form divine?
 What every virtue, every grace?
 Rose Aylmer, all were thine.
 Rose Aylmer, whom these wakeful eyes
 may weep, but never see,
 a night of memories and sighs
 I consecrate to Thee.»

Hogy magyarul is elmondjam, s csakis ezért, merem e hevenyészett fordításban visszaadni megpróbálni:

Mit ér, ha ősöd egy király?
 Mit istennő-alak?
 Mit az erény, mit annyi báj?
 Mindezt birád magad!
 Oh, Rózsa, Rózsa, kit szemem
 sirat s már sose' lát:
 végig sóhajtvá szentelem
 Néked ez éjszakát.

Vagy mikor egy hitves haldoklásáról egy rövid, finoman kimunkált jelenetet ad, mely — a fentebbi angol kritikus, S. Colvin szerint — úgy hat, mint «egy attikai domborműves síremlék, melyen a szeretett lénynek halála csak úgy odalehelten, a rendes kifejezésekhez hozzáadott néhány ünnepi vonással van ábrázolva, a mint a férj vagy feleség egy köznapi útra vagy munkára készülődik». A domborműves hatású példa idézése indokolt és stilszerű lesz e tanulmányban, mert

Dante túlvilági jelenetein s leírásain is érezhetőek domborművi előzői, melyeket főleg Franciaországban, az autun-i, conques-i, moissac-i kathedralisoknak és a párisi Notre-Dame-nak portaléin láthatott, azonkívül egy-egy (de nem a sienai) dómban még a kőpadlózaton is, és a miknek mély nyomuk van Dante szemléletmódján és képzelmen és reliefes stílusán s hosszú földidézésük a *Purgatorio* X. és XII. énekében. — Térjünk most Landor idézendő helyéhez : a férj, Elpenor, nejének, Artemidorának ágya mellett áll és így szól :

«Artemidora! A láthatatlan istenek,
a míg Te bágyadtan nyúltál végig nyoszolyádon,
felköték szandáljaid finom, gyöngé lábaidra
és melletted állnak, készek elvezetni
bágyadt lépteidet oda, hol más vizek folynak.
Űdítő árnyak fogják tova-lebegtetni
bágyadt lényedet, és a tiédhez hasonló hangok közelednek,
közelednek egyre és biztatnak s átölelnek.»

Artemidora felsőbajtott és szerette volna megszorítani a kezét, mely az övét szorítá, — ámde nagyon gyöngé volt már. Sötét haja fölött ott állt Iris, láthatatlan, míg Elpenor beszélt. S a férj belenézett a szemekbe, melyek fényt és életet adtak valaha a most fölé-hajlókba, de most homályosak voltak a könnytől és álmatlanságtól. Ismét beszélt a férj örök gyönyörről. E szóra, e szomorú «gyönyör» szóra, hűségesen és szerelmesen emelkedett föl még egyszer a nő keble ; feje visszahanyatlott ; és most az elsötétetett szobán egy hangos, mély zokogás hullámozott át, — de ez már nem a nőé volt.

Érdekes Landornak Dantéről való felfogása is. Mint híres igazság-érző és igazát-vitató ember — kit a philisterek «összeférhetetlen»-nek szoktak mondani — minden igazságtalanság ellen hevült s nem tudott belenyugodni az *Inferno* túlzó hosszúállásaiba ; a *Paradiso* száraz theológiája is bántotta ; alig hogy méltatta Dantéban azt, a mi benne, Landorban is, oly nagy érték : a leírások üdeségét, tömörségét, domborműves erejét és biztos színfoltjait. A Francesca e Paolo-episódéért már rajongott.

A francia irodalomat illetőleg éppen Landor méltatója, S. Colvin látja Pascalt szintén stíl-tömörítőnek, kit ilyenek

mások is elismernek. Chateaubriandnak is sokszor érezzük ily jellegét, még inkább Leconte de Lislenek, de legjobban Mériméennek, Flaubertnek és Maupassantnak.

Mérimée — Taine szerint — «kettőzött erő kifejtésével a lehető legtöbbet hozta ki a lehetőleg legkisebbre szorított anyagból». Kevés szóval sokat. De ezt ne úgy értsük, mintha érdekes részletvonásokat (l. a «Carmen» egy-egy tájképét) fölládozná az ily író; nem annyira rövidszavú, mint inkább feltűnően kerüli a fölöslegeset, bár a báj hiányzik is belőle, mit Sainte-Beuve finoman fejt ki Mussetvel való párhuzamában (*Causeries du Lundi* VII. 386.). S megint a domborművektől áthatott dantéi felfogásra gondolva, Augustin Filonnal (*Revue Des Deux Mondes*, 1893. Mai) Mériméere érdekesnek találjuk, hogy «szerette az érmet, mert ez: a mikroszkopi méretekre szorított dombormű; sajátosan érdekelte őt az a tehetség, mely e szűk börtönbe van zárva és nagyot köteles alkotni néhány milliméternyi téren; így azután kénytelen jól megválogatni a vonásokat». Leírásaiba pedig — az antik írók szokása szerint — sokszor még ítélő és bölcselő erejének megszólalásait is beleolvastja és, mint Filon mondja, «ítél és fest egyúttal; például közbeléptet egy döntő erejű piczi tény: egy meggondolatlan alantas által töltött pohár bort, egy recruta puskáját, mely magától elsül és megöl egy dynastiát». — Mériméennek rokona az oroszoknál Turgenyev, kit ő nagyon szeretett is mérsékletes és suggestiv s finom leíró erejéért.

Flaubert, a találó szó keresése által, ugyancsak rövidíti s tömöríti stílusát, mely azonban Mériméehez képest túlságosan színes és sok vonású; és elkövet oly figyelem-rokkanást, hogy Bovarynének a 15. oldalon barna a szeme, a 35-en meg sötétkék (akárcsak Mikszáth egyik szelistyei asszonyának, ki azonfelül még barnahajából koromfekete lesz).

De a tömörítést a gazdagság bizonyos mértékével szerencsésen tudta egyesíteni a legaczelosabb és e mellett játszi erejű stílista: Maupassant. Kifejezésének teljessége és formatókélye ha nem is Beethovent juttatja eszünkbe, de Velasquezet igen. Doumic ezt mondja stílusáról (*R. D. D. Mondes*, 1893. Nov.): «Oly tiszta, oly józan és főleg oly egyszerű, és

kifejezésének szerencsés volta nem a szavak váratlanságából, hanem olyannyira helyességéből ered, hogy úgy látszik, mintha nem lett volna mód más szavakat használni, s azok nem is többek közül voltak kiválasztva, hanem maguktól jöttek, mivelhogy csakis ők voltak az arravalók». — Milyen más, beteg ehhez képest Daudet csapkodó impressionista stílusa!

A stil-tömörítők e kis csoportjából — kiknek jórészét, a prózaírókat, szinte le kellene számítanunk — Aranyynak többen is volnának rokonai. Találó szavával és színes gazdagságával versenyez Flaubert-el, aczélosságában Maupassant-nal; zeneisége által Dantéhoz áll legközelebb, kihez mély tömörsége sokszor közeledik egyszerűségében. Arany stílusa tömör és mégis complex; művészete nagy, mély és finom, és főleg ez okból oly nehezen fordítható le, nem pedig csak mert nagyon magyar ízű. Dantéhoz való hasonlatosságait szeretnők most bizonyos szempontokra szorítani.

III.

Ember és ember közti párhuzamuk foszlányos volna.

Dante vére etrusk, római és germán vegyületű; Aranyé magyar ugyan, de fajkeveredés volt a mi földünkön is annyi, mint az olaszon. Dante földrajzi környezete az Appenninek regényes vidéke, szélein a tengerrel; Aranyé a magyar alföld, bár — mint valaha az őshazára az Ural legmagasabb részei — kékesen odamerengenek a láthatárról az erdélyi hegyek, s ifjúkorának egy rövid, de izgalmas és mozgalmas szaka a mármarosai hegyek közt játszódik le. (S meg kell itt jegyeznünk, hogy nem tartjuk elég alapul a magyar vonások levezetésére a Volga-menti tájat; az ősi lakhely is kiterjedt az Ural lejtőire s immár ezer év óta a Dunántúlon és Kárpátok lejtőin is élő magyarság fölszívott az alapvonásai közé a hegyvidéki ember tulajdonságaiból is.)

Mind Danténak, mind Aranyynak kora egyaránt mozgalmas. De életük küzdelmessége nem egyforma. Dante, belső küzdelmei, szerelmi, vallási és politikai fölindulásai és tépelődése mellett, külső küzdelmes életet is élt. Aranyé inkább

csak belső küzdelmes. De a szabadságharcz után átszenvedett ő is egy száműzetést, a különös számkivetettséget : száműzöttnek kellett akkor éreznie magát a magyarnak saját hazájában.

És állapítsunk meg még egy különbséget : Dante inkább a saját korát foglalja össze ; Arany pedig a multnak reconstruálója ; kipótolta az elmaradt hún-magyar epost a *Buda halálá*-ban s elmaradt lovagvilági eposunkat a *Toldi*-trilogiában.

Belső mozgalmasságukban már jobban találkoznak. Mindkettő mélyen vallásos és érzelmes természet és a szerelemnek áhítatosabb felfogására hajló ; ha a nő istenítését nem vallja is a zártabb természetű Arany, mégis igaz ábrítással isteníti a szerelmet, mint a *Katalin*-ban mondja róla :

Szent és hatalmas . . . mikép
Az, a kinek itten nevét
Fölvenni lantom nem meri.

Oly mélyen érzi Arany a szerelmet, hogy szorosabban vett lyrájának hangját nagyon is közvetlennek, szinte rá méltatlannak tartja. Epikus képzelmének dicsőbb lényével életi át jobban, méltóbban ez érzelmet és csak öbennük és a körülük való lyrai áradásaiban meri kifejezni. E kifejezéseiben azután gazdagon szólal meg az érzéki gerjedelemtől a szenvedély eget verő lángjáig minden fokozat. — Magát Dantét pedig Arany, ha nem annyira óriási mozgalmasságában, hanem inkább mélységében látszik is felfogni *Dante* című költeményében, azért mégis nagy mozgalom- és küzdelem-átérző volt, s a hogy Aristophaneshez és Shakespearehez tudott simulni, épügy tudta volna Dantét is fordítani.

De mindketten rendkívül concret, egészséges érzéki felfogásúak s ezzel kapcsolatosan formaérzők, mintázók, rajzolóok — félben maradt képzőművészek —, kimértek, józanok, egyúttal okoskodók és az æsthetikai elméletírásnak is erős művelői. Ezek hozzák őket össze, mint a művészetben rokonoikat. A művészi megformálásban egyek. De ezt a szempontot is meg kell szorítanunk : a compositióra nem terjeszkedhetünk nagyon ki ; Arany mese-szövő ; Dante nem szerves cselek-

vény szálán halad ; Aranynál, a ballada-írónál, Dante nyugodtabban dramatizál (l. *Inf.* XXV.).

Elképzelhető, szemléltető erejükre szorítkozunk inkább, emberi és kosmikus alakokat megformáló erejükre. Nézzük először ennek eszközét, nyelvüket.

Itt Péterfy Jenővel szemben (268. o.) hangsúlyoznunk kell, hogy Dante nyelvének, az 1300 körüli olasznak frissége, érzéki ereje és mesterkéletlensége nem áll oly túlságos magasan a XIX. századi francia fölött, még kevésbé a XIX. század közepi magyar nyelv, vagyis Arany nyelve fölött. Az akkori olasz szók nagy része már igen is szintelen, elvont jegy, mert tömérdek köztük a régi, a latinban már megkövesedett képzés. Egyébként maga Péterfy vallja be néhány lappal alább (275. o.), hogy nagyon is heterogén a dantéi nyelv, főleg a sok iskolai és theologiai elem által. Arany nyelve tehát, — mely egy szintén nem régiben alakult s az üde népiből merítő irodalmi nyelv és távolról sincs tele régóta képzett és valami nagy előző magyar cultura által agyonhasznált szavakkal, — van legalább is oly üde, mint a Danteé.

Tehát frissességben egyenlő értékű eszközzel művészkedtek mind a ketten.

IV.

A költői szólás tömörítő ideálját maga Arany mondja meg a legjobban (*Prózaí Dolg.* 249. o.): «A kifejezésnek ama rövid hatályossága; mely összeszorítja a gondolatot, hogy ez által ruganyosabbá tegye, s színt, alakot, zöngést ad neki». Érdekesen találkozik ez a flauberti gondolattal a találó szó és a zenei szó közötti szükségszerű viszonyról (le rapport nécessaire entre le mot juste et le mot musicale). Ez alapon lesz Arany nyelve, ép úgy, mint Danteé, tömörsége mellett színes és zenei. Plastikussága nemcsak szoborszerű; színei élénksége és találó volta is hozzájárulnak ábrázoló erejéhez. Zeneisége is erősödik az által, hogy a gondolati és érzelmi tartalmat ennek erős átélése közben szorítván formai keretbe, belső harmoniát, belső rhythmust éreztet, melyhez a találó szó rokon harmoniával és rhythmussal járul. Megint a beethoveni

ideal. S mind e tartalmi és formai összeszorítás mellett hagy Dante is, Arany is az associatióknak elég alapot, sőt biztos, rugalmas indulópontot.

Szemléletesség a költői ábrázolásban és szemléletesség a szó-zenei megformálásban ; ezenkívül a két szemléletesség szoros összetartozása és összhangja : ezek teszik a költői forma tökéletességét. A szemléletességet az ábrázolásban, az elképzeltetést, úgy értjük, hogy a költő a térbeli tájékoztatást is adja meg az időbeli mellett, kihasználva erre a tapintási és mozgási érzeteket is, azonkívül egészítse ki mindezt egyéb érzéki adatok, ízbeli, illati élmények fölhozásával ; és mindezeneken által éreztesse, élesse át velünk a lelki mozzanatot.

Az elképzeltetés a szemlélet kialakulásának, részekből összesorakozásának megisméltése, melynek folyamán az élénkebb részek, a fővonások, hamarosan összefoglalódnak egységes képbe. S még a festmény vagy szobor nézésénél is folyamatos, összerakódó ezen kép kialakulása. A természet is folyton mozog ; a képzőművészi ábrázolás — bár csak egyet adhat — mégsem ez egy pillanatra szorítkozik, mert az ábrázolt pillanat mindig összetett : érezteti az előzőt vagy következőt. A simultan így successivvé válik. Egy benyomásnak is története lesz így, és elbeszéléssé válik a leírás. A leírás kis elbeszélés, a tulajdonképeni elbeszélés meg sok ily kis elbeszélés sorakozása. Így hát álláspontunk eléggé széles.

Az Achilles pajzsának leírása és egy impressionista leírás közt nem az a különbség, hogy csak az első elbeszélés. De különböztessük meg egy dolog készülésének mozzanatsorát és egy impressio készülését. Viszont a közt is van különbség, hogy milyen sorban vesszük föl valamiről a vonásokat impressiónkba és mikép sorakoztatjuk és válogatjuk e vonásokat az impressio költői visszaadásában. Természet-szerűleg igyekszünk ugyan a leírásban a benyomások sorrendjét követni, ámde — egyrészt, mert minden sorozati részt úgy sem ismételtünk meg és másrészt a közlés gyors sikerére is igyekszünk — ezért rövidítünk és összefoglalunk. Bizonyos módszeres nézést veszünk itt fel alapot ; az író rendszeren valami rajzoló-érzést fejleszt ki magában és így nem a közönséges, kapkodó és tapogatózó látás módját követi. Van

ember-alak, a kinél először a szem ragad meg bennünket, s a szeméről is szólunk először a leírásában ; vagy például H. Régnier a «Le Passé Vivant»-jának elején Voltaire Szajnaparti szobrát írván le, ennek gúnyos mosolyából indul ki s úgy megy le egészen a talpáig ; sokszor az elbeszélés avagy az erkölcsi jellemzés érdekében alakul ki a vonások sorrendje ; szinte lélekből kiinduló leírás az ilyen :

Silencieux, les poings aux dents, le dos ployé,
 enveloppé du noir manteau de ses deux ailes,
 sur un pic hérissé de neiges éternelles,
 une nuit, s'arrêta l'antique foudroyé . . .
 (Némán, ökleire dűlve ajkival, előre görnyedve,
 beburkolva két szárnyának fekete köpenyébe,
 örök havú, jégzirtes hegycsúcson
 ott ült egy éjjel az ősi letaszított.)

(Leconte de Lisle: *La tristesse du Diable*.)

Azonban általánosságban a legösszefoglalóbb vonások jutnak előtérbe, s aztán jó a részletek berakása, természetesen válogatással és nem túlzóulva, — példák erre a sok közt Dantéban Nimród, Lucifer leírása, vagy Aranynál Ármányé, az Öreg Istené *Buda halála*-ban, Szécsi Máriaé *Murány Ostromán* I. szakaszában. Lessing — s ókori előde, Dio Chrysostomus, kit azonban inkább a francia kritika szeret emlegetni — dantéi fölfogással érezte meg az agyonrészletezés fölöslegességét és veszélyét. Az élénk varázsolásnak első erénye, föltétele a hamarosság, mely természetesen kevés vonást kíván ; de a hamarosság keretén belül lehet részletezni is, sőt tovább is, ha az egységet fönntartjuk ügyes visszatérések, unalmassá nem váló ismétlések által. Mint a rajz-vázlati nagy formák, vannak szók, melyek fölmarkolnak, nagyjában egyszerre élénk csapják a dolgot : ily szók például a «magas», «alacsony», «négyzögű», «kerek», «tojásdad» stb., vagy a «torony» szó Dante Nimród-leírása kezdetén s ugyanígy Ármányé kezdetén Aranynál ; közvetett felmarkolás is van, például az, melylyel Dante Lucifer leírását úgy kezdi, hogy azt mondja magáról, hogy «megdermedt» s «elernyed» a láttára. Az ily fölmarkoló szókkal kezdett leírásba könnyű beilleszteni a részleteket, melyeket szükség esetén szintén kisebb schemákban

tarthatunk, további fölmarkoló szók által vagy maguktól értetődő viszonylatok segítségével. Így segítenek magukon a Manzóninál jobb leíró költők a részletesebb themáknál, de sokszor a mesélést is belevonva. Azonban lehet mesélés nélkül is nagyon részletesen jól leírni. Ha Lessing előre olvashatta volna Arany leírását az öreg kámzsás-lovag Toldiról (*T. E. III.*) vagy épület-leírásait, nem lett volna oly kizárólagos. És a közvetlenül Lessing ideje után oly erősen föllépett természetérzés, melyet még az újabb impressionismus továbbfejlesztett, teljesebb létjogot adott a leírásnak, mint önálló költői darabnak. Miért is ne volna értékes érzelmi tartalom egy költeményhez az, a mit a természet egy, szemünkhöz vagy fülünkhöz vagy más érzékünkhöz is szóló benyomása keltett föl az erre ma oly fogékony lélekben? Egy-egy ily érzékleti élmény már némely mai emberben földolgozódik az egész testnek és associációkban gazdag léleknek élményévé, drága szép darab együttes életévé. A mély és finom természetérzők számára sohasem üres egy leíró költemény, ha mély és finom lélekből fakadt; s már magában is eléggé jelentékeny s kifejezést érdemlő érzés a kosmikus érzés vagy az emberi alak megérzése is, mert hisz nem csak természet-leírás van, hanem emberi figuráé is, vagy akár egy műtárgyé is. A megjavított, összpontosított természetről, a művészetről való benyomások méltán földolgozódhatnak leíró költeményekké.

V.

S szóljunk most az érzéki vonásról, mely tulajdonképen mindig praegnáns az alatta örökké ható lelki vonással, — csak átható látású és földidéző erejű költő nyúljon hozzá, — ez érzéki vonás megtelíti mind a leíró költészetet, mind az elbeszélőt. A mint az Ige is testté lőn, s a vallás is liturgia lesz, épúgy a lelki mozdulatok, vonások költői összeszerkesztése is áttömörül érzéki építménynyé, dombormű-jelenetté; a lelki hajlatok testi hajlatokká lesznek. S minden erős költő szinte képzőművész lesz, mint a hogy egy Rethel vagy egy Székely Bertalan poéták is, mert drámai poétai erővel componálják meg azt a lélektani vázat, melyre vonalaikat és foltjaikat helyezik;

a dantei és aranyi stílus meg kitűnően megfigyelt és találó, jellemző testi hajlatok, vonalak és foltok fölvonultatásában mutatja elénk azon lelki hajlatok szövevényét, melyek alakjaikat eltöltik és érdekes cselekvényekbe mozgatják. Pl. Dante (*Inf.* V. 130.):

«gli occhi ci sospinse
quella lettura, e scolorocci il viso»

(egymásfelé lökte szemünket az olvasmány, majd arcunkat elhalványítá); Arany pedig így állítja be Annát, a mint az öreg Toldinéval az ékszereket szedik elő :

«Anna odagörbül, lélekzetet sem vesz,
Szeme ragyogása a köveken túltesz.»

Csodálatos színes dombormű és tökéletes kis jelenet.

Sa hogy Dante versenyez egy vagy több alakos compositióiban a korai renaissance szobrászaival és festőivel, ép úgy láthatjuk Aranynak pl. balladáiban az egy vagy több alakos jeleneteknél, hogy a költő látomásai rokon erejűek a nagy illusztrator Zichynek rajzi látomásaival.

S még az ember-alakokon kívül — melyek épen nem légtüres térben élnek — ott van a környezet, a természet ; és ennek leírásai ki nem maradhatnak egy elbeszélte darab életből. Természetesen az elbeszélés sodra nagy részletezésre nem enged időt ; elég tehát a fölöslegeset bölcsen elhagyó tömörítés, mely elsősorban érzékibe sűrít át, sőt még az érzéket is megsűríti, mint például Arany, mikor (*Mur. Ostr.* III.) a sötétséget még «lesulykolt»-nak mondja ; s érdekes itt megjegyeznünk Péterfyvel Danteról, hogy soha sem feledkezik el a lelkek közt saját magának testi voltáról, még árnyékát is bevonja leírásaiba. A praegnansság segélyével pedig, az oly mondásokkal, mint «Guarda, e passa» (nézz oda s jer tovább), vagy az aranyi «vérharagos lángok», a tömörítés megnyújtó, a hatást majdnem a végtelenbe nyújtó erejűvé válik ; nem szegény-rövidre szorítás ez, hanem hamaros gazdagítás az associatio-keltés révén. Tehát, a mint elől hangsúlyoztuk, megengedi a részletezést a tömörítés ; annál inkább a belülről való kirészletezést az associatiók gazdag sorainak kitárása vagy fölkapráztatása által.

A tömörítésnek egyik mozzanata, az érzékitő vonás, a lelkinék a testibe való átsűrítése, legjobban az ember leírásában mutatkozik Danténál és Aranynál. Dante itt is csak néha rövidebb, — mert széles világgépi themája nem engedi úgy a részletezést, — de sohasem érzékszerűbb Aranynál. Dante alakjain (Péterfy, 304. o.) «a lélek egészen kiszökik a test izmaiba, idegeibe, s a belső fájdalom nem más, mint az arc eltorzulása, a test fájdalmas görcse, átokra nyíló ajak, ököltre szorított kéz, mély sóhaj és borzasztó szitok». Aranyról ugyanígy mondja Riedl (95. o.): «Ha egy személye lelkileg megindul, Arany látja és leírja szeme véres kidagadását, kezének görcsös összekulcsolását, idegeinek lázas hangyafutását, orrczimpáinak rezgését is, sőt — nem «néha», mint Riedl mondja, hanem gyakran — a lelket Arany csak a testen át jellemzi».

Péterfy (305. o.) az ókor szenvedés-ábrázolásához, a Laokoon-szoborhoz tartja méltónak azt az — így mondanám: — elbeszélő-leírási monumentumot, melyet az *Inferno* XXXIII. énekében találunk, «midőn Ugolino elmeséli, hogyan lett lassanként az éhség mardosásainak áldozata. S ha valaki példán mutatni akarná, hogyan versenyezzen költő szobrászszal, festővel: csak ez énekre kell hivatkoznia. Az egész elbeszélés fájdalmas jelenetek, megindító érzékelhető mozzanatok egymásutánja, melyek a belső fölindulást, dühöt, ellágyulást, zsibbadó fájdalmat festik, a végső elgyengülésig, mikor a látását vesztett Ugolino a «kicsikéi» után ta poga tódzva, «mi die di già cieco a brancolar sopra ciascuno», holtan terül el a holtak közé». Szakítsunk ki még két részletet e helyből: az egyik, mikor Ugolino odafönn hallja, hogy a torony alján a kaput beszögezték, tehát élelmet nem fognak már többé behozni nekik, akkor az apa:

«... io guardai
nel viso a'miei figliuoi senza far motto»

(csak néztem fiaim arczába, egyetlen szó nélkül); és később: «ambo le mani per dolor mi morsi» (fájdalmamban beléharaptam mind a két kezembe).

Aranynak is van egy komor börtöni jelene, a *Toldi Szerelme* V. énekében (26—34. és 40—52.), melynek elbeszélő és

leírói hangjában döbbenetesen szép tömörségeket, komor lelki gerendázattól súlyos érzéki adatokat találunk. A cseh rabló nővére Toldinak így mutatja be magát, valami találó zsványi-állatias kifejezéssel : «a farkas, a bárány : egyhasi testvérek» ; e mondás mint valami sziklatömbbé vált undorító szörny zuhan a törbe esett nemes lovagra ; majd így folytatja :

«Vakká sírja szemét a kedves utánad,
S könnye kifogytával maga is elszárad.»

Toldi pedig :

«Összecsikorítá foga éles malmát.»

Börtöne a «pokol undok, fekete kéménye» ; fölnézve a fenekéről :

«Föl néz : a sötétség oszlopa elnyomja ;
Szét néz : falak által szorul össze gondja,
nem látja, de érzi, meredeken, szűkön,
S elfutja szemét egy kínos, keserű köny.»

Majd :

«Toldi vitéz áll most két puszta marokkal,
Megrázza sörényét riadó haraggal,
Dühe tetőpontján *harap önkarjába*»

s mikor kiszabadulását érzi :

«Mint éhes oroszlán Dániel vermében :
Bömböl egyet, szörnyűt, börtöne mélyében,
Megrendül a szikla beléje tövestül,
S mennydörgve hat a nagy zsibajon keresztül.»

S végül :

«Toldi az Isten szép ege alá jő fel,
Szabad levegőjét *meri tág* tudóvel.»

Jusson itt még eszünkbe Aranyinak egy másik börtönös, dantéi helye, a *Katalin*-ban, mikor a szörnyű apa, Szúnyog, a lányát elevenen készül eltemettetni. Mikor a sírt ássák :

... Mint óriási
kebelnek tompa dobbanási,
kondúl meg egy várbolt alatt
a sziklatépő kalapács ... »
s egy mécs rövidlátó sugára
világot a sötét munkára ... »

s álljon itt elénk az apa alakja, melyen a tömörség már részletesebb, de azért csodálatosan összefoglalt s a lélektani vázat oly erősen testesíti át, hogy egy óriási, dühében izzó kőszív látszik emberalakra kifaragva :

. . . «Szűnyog zord alakja
mint barna kőszirtből faragva ;
árnyékát mozdulatlanul
végig fektette a falon.
Arczára egyik oldalán
a mécs fakó világa hull
s a domború csontok megett,
melyekre bő fényt ereget,
mutat homályos völgyeket.

(Ez utóbbi sor hatalmasan vág össze a költemény nagy hegyvidéki milieujével.)

S e megfagyott ábrázaton
nem rezdül egy ér, egy izom ;
ezüst eresztől árnyazottan
az ajk, ha szól is ottan-ottan,
tán föl se nyílik, meg se moczczan ;
csak szeme villog mély gödörbül,
mint tigrisé, midőn sötét
barlangjából prédára lép —
kísérve mindenik követ
a sziklafalnak, mely legördül,
s a dolgozó gyors eszközét.»

S végül állítsuk ide a már megbűnhődő szörnyű apának képét, talán az egész világirodalomban leghatalmasabb példájául annak a lelket testtel kifejező stilusnak, mely aztán testi fundamentumostúl rázza is meg lelkünket :

Üvöltő ajkán a kacaj
jajjá huzódik, — és a jaj
fonák, csapongó, vad szeszélylyel
hahotává tördelőzik széllyel.
Majd néz, merően, hosszasan :
szemén lelkének *árnya* van.»

Dante részletesebben megrajzolt komor nagy alakjaihoz vehetünk még Aranyból példákat : Nimród leírása mellé állítsuk a kámzsás öreg Toldiét ; Luciferé mellé Ármányét.

... come in su la cerchia tonda
 Montereccion di torri si corona,
 cosl la proda che il pozzo circonda
 torreggiavan di mezza la persona
 gli orribili giganti, cui minaccia
 Giove del cielo ancora, quando tuona ;
 ed io scorgeva già d'alcun la faccia,
 le spalle e il petto e del ventre gran parte
 e per le coste giù ambo le braccia

[benyomását növeli.]

... (A 44—57. sorokban kifejtett okoskodás az óriások
 La faccia sua mi pareva lunga e grossa
 come la pina di San Pietro a Roma ;
 ed a sua proporzione eran l'altr'ossa :
 sì che la ripa ch'era perizoma
 dal mezzo in giù ne mostrava ben tanto
 di sopra che di giungere alla chioma
 tre frison s'averian dato mal vanto ;
 però ch' io ne vedea trenta gran palmi
 dal loco in giù dov'uom s'affibbia il manto.

Inf. XXXI. 40.

Pej paripán vágtat egy iszonyú barát,
 ki magára öltött egy durva szőr harát,
 mely feje búbjától a sarkáig leér, —
 derekán keresztül kötve vastag kötél.
 Rőt csuklyája megól a képe sem látszik,
 mert levonta mélyen, egész az orráig ;
 egyebütt takarja szakálla, bajusza,
 mint fejér zászlócska szellőháton úszva.
 Öklelő dárdája, melyet balkezén hord ...
 Vélvéd, hurczol egy nagy pusztai kútostort ;
 olyan hosszú, mondom, de nem oly hajlékony,
 vendégoldálnak sem lenne biz' az vékony.

Csipejéről görbe kardja lóg, szertelen,
 Jóval alul ér az a vaskos kengyelen,
 Rezes volt valaha, most is látszik rajta.
 Csakhogy a réz most már zöldet játszik rajta,
 Kétfelől a kápán két tömérdek fegyver —
 Egy hadi szekercze s egy buzogány hever :
 Otromba két szerszám, ordasnál ordasabb,
 Nem kimélte tőlük a cigány a vasat.

(*T. E. III. 5.—*)

Io non morii e non rimasi vivo . . .

— — — — —
 Lo imperador del doloroso regno
 da mezzo il petto uscia fuor della ghiaccia ;
 e più con un gigante io mi convegno
 che i giganti non fan le sue braccia :

— — — — —
 S'ei fu sì bel com' egli è ora brutto
 e contra il suo fattore alzò le ciglia,
 ben dee da lui procedere ogni lutto.
 O quanto parve a me gran meraviglia,
 quand'io vidi tre facce alla sua testa !
 L'una dinanzi, e quella era vermiglia ;
 l'altre eran due, che s'aggiungieno a questa
 sopr'esso il mezzo di ciascuna spalla,
 e se giungieno al loco della cresta :
 e la destra pareva tra bianca e gialla ;
 la sinistra a vedere era tal, quali
 vegnon di là onde il Nilo s'avvala.
 Sotto ciascuna uscivan due grandi ali,
 quanto si convenia a tanto uccello ;
 vele di mar non vid'io mai cotali ;
 non avean penne, ma di vipistrello
 era lor modo ; e quelle svolazzava,
 sì che tre venti sì movean da ello.
 Quindi Cocito tutto s'aggelava :
 con sei occhi piangeva, e per tre menti
 gocciava il pianto e sanguinosa bava.
 Da ogni bocca dirompea coi denti
 un peccatore, a guisa di maciulla,
 sì che tre ne facea così dolenti.
 A quel dinanzi il mordere era nulla
 verso il graffiar, chè talvolta la schiena
 rimaneva della pelle tutta brulla.
 Quell'anima là su che ha maggior pena,
 disse il maestro, è Giuda Scariotto,
 che il capo ha dentro, e fuor le gambe mena.
 Degli altri due c'hanno il capo di sotto,
 quei che pende dal nero ceffo è Bruto ;
 vedi come si torce, e non fa motto :
 e l'altro è Cassio, che par sì membruto.
 . . . il collo gli (a Vergilio) avvinghiai . . .
 e, quando l'ali fũro aperte assai,
 appigliò sè alle vellute coste :
 di vello in vello giù discese poscia
 tra il folto pelo e le gelate croste.

Quando noi fummo là dove la coscia
 sì volge appunto in sul grosso dell'anche,
 lo duca con fatica e con angoscia
 volse la testa ov'egli avea le ranche,
 ed aggrappossi al pel come uom che sale . . .

(*Inf. XXXIV. 25.—*)

De szörnyű jelenség, rút ördögi Ármány,
 Ott terme, király és öcsce köz é állván,
Toronymódra meredt a bajnok élébe,
 Irtózatoss annak, szemlélni a képe.

Agyara lóg hosszan, szeme vérben ázik,
 Nyelve, miként villám, tüzesen cikázik,
 Űstöke lángot hány, övig ér szakállá,
 Vértarajos kigyó minden egyes szála.

Paizsa mint kőszál, hegy elő fokszirtja ;
 Iszonyú pallosát egyik keze tartja,
 Buda fejét csonkán rengeti a mással,
 Hogy Etelnek dobja szörnyű vigyorgással.

B. H. VIII. ((97.))¹

S nézzük még Arany egy fenséges nagy alakját, a húnok
 Öreg Istenét, mily csupa dantéi erős vonás :

Csillagok a földön csillámlani szüntek ;
 Zárva le minden szem, tüzek is eltűntek ;
 De az ég nagy sátra, a magosan mélylő,
 Szerte ragyog — s viraszt az örökkön élő.

Im az öreg Isten, világ szeme, napja,
 Hadak ura, föld, viz s az örök tűz apja,
 Emberek edzője kurta rövid létben,²
 Űl vala sátrában, aranyos karszékbén.

Megnyiladozott volt kárpitja egeknek ;
 Hallgatja, halandók hogy szerte pihegnek,
 Néz le aczéltükör mélybe ható szemmel ;
 Legelteti gondját csöndes figyelemmel.

Paizsa szék mellé heverőn támasztva,
 Bal könyökét annak szélére nyugasztja,
 Hajtja halántékát egy ujja hegyére,
 Mélyen alácsordul szakállá fehére.

¹ E 97. szám s más, a Toldi trilogián kívüli elbeszélő költeményekre vonatkozó számok a Ráth Mór-féle Arany-kladás lapszám ai.

² Az életnek s az istenséggel való viszonyunknak remek rövid összefoglalása.

Jobb keze már kissé gerjedezőbb innal
Nyugszik markolatán, mely földve rubinnal ;
Lába előtt tegze, lépcsőin a székek,
És nagy rettenetes tűz nyilai égnek.

Igy a kerek földet szeme átvizsgálván,
Megnyugodott végre Etelének álmán ;
Komoly öreg arczát váltotta derűre,
Mely az egen rózsát : északi fényt szüle.

B. H. VIII. (102.)

S vessünk most össze rövid helyeket is :

Genti v'eran con occhu. tard. e grav.,
d. grande autorità ne' lor sembianti ;
parlavan rado, con voci soavi.

Inf. IV. 112.

Con viso che tacendo dicea : *Taci*

Purg. XXI. 104.

Ella giunse e levò ambo le palme,
ficcando gli occhi verso l'oriente.

Purg. VIII. 10.

Coi piè ristetti e con gli occhi passai
di là dal fiumicello, per mirare
la gran variazion dei freschi mai.

Purg. XXVIII. 34.

— Va col core, e col corpo dimora.

Purg. II, 12.

E szóra beállott nagy hézaga csendnek,
Maga szakállába ki-ki elmélyednek.

B. H. IX. (110.)

Anna odagörbül, lélekzetet sem vesz,
Szeme-ragyogása a köveken túltesz.

T. Sz. VIII. 4.

Fényével a homlok mind szegül Budára.

B. H. I. (9.)

Elfordúlt, fogával bíbor ajkit marván.

Mur. 204.

Görbe szikár testét kardon alig vonja.

B. H. 28.

Szeme rézsút pillog, húzza magát vissza,
Még a vidám bort is hallgatagon issza.

B. H. 31.

Jer, édes uram, jer ! ülj ide mellém le,
Szegény bús fejedet, *így*, hajtsd az enyémrel

(B. H. X. [132])

Fel Buda egy-térdről pillanta ijedve,
Kincsei nagy halmát tenyerével földve.

(B. H. XI. [146])

IV. László, homályban, találkára lovagolva :

Mint könnyü sas árnyéka, illan,
Ezüst patkója néha villan.

(Édua II.)

Fejét rázza Miklós, mintha talán a szót
Ki akarná rázni a füléből — s nem szólt.

(T. Sz. II. 2.)

A népvándorlás :

«A félvilág
másik felére roskada»

(Utolsó magyar.)

A gót fejedelmek és Detre :

«Néha beszélgetnek hosszú haligatással.»

Egy czivódás keletkezése :

«Bor a szót kihozta, szó a kardot húzta.»

(Csaba.)

*

Mind e példákából is érezhető ugyan a legkomolyabb művészi érzékkel és tudással való összeválogatása a vonásoknak, csodálatos meglátolásuk és biztos beillesztésük a kellő helyre — a tömörítés e másik mozzanata — de szeretném azért a dantei latoló művészetet egy még élénkebb, kissé furcsa világítású példán bemutatni, melyből megláthatjuk, hogy mennyire Aranynak kellene lenni a Div. Commedia fordítójának, s hogy mennyire nem is sejti az átlagos magyar kritika, hogy ki az a Dante, és mint kellene őt lefordítani.

Az *Inferno* XVII. énekének egy szakaszát fogjuk összevetni az egyik — sokat magasztalt — magyar fordítással. Az eredeti így szól :

Gerion, muoviti omai!
le rote larghe e lo scender sia poco :
pensa la nuova soma che tu hai.»
Come la navicella esce del loco
in dietro, in dietro, sì quindi sì tolse ;
e poi che al tutto si senti a giuoco,
là ov'era il petto, la coda rivolse,
e quella tesa, come anguilla, mosse,
e con le branche l'aria a sé raccolse.
Maggior paura non credo che fosse
quando Fetòn abbandonò li freni,

che fu la mia, quando vidi ch'i'era
nell'aer d'ogni parte, e vidi spenta
ogni veduta, fuor che della fiera.

Inf. XVII. 97. —

Igazi jelentése ez :

«Most már indulhatsz, Gerion !

Szélesek legyenek a kerengéseid és lassanként szállj lefelé ; gondold hátad új-fajta terhélre!» Mint partról a csónak lassan tolódik, faralva, a vízbe, ép úgy indult a szörny is ; és mikor már kinn szabadjára érezte magát, akkor, a hol előbb a szügye volt, oda a farkával fordult s ezt kinyújtva, akár csak egy angolnát, úgy mozgatta. Nagyobb nem lehetett a Phaëton félelme stb. — mint volt az enyém, mikor minden oldalról légben láttam magamat, és kialudt előttem mindennek láthatása, kivéve a szörnyetegét.»

Az illető magyar fordítás :

s szólt : «Geryon ! mozoghatsz már az ürben !

De gondold rá, hogy a terhed szokatlan
és lassan ereszkedj le, tág gyűrűkben.»

Mint sajka, míg partról a vízbe klappan,
hátrálva száll : úgy szállt ez élő sajka
s a mint magát kint érzé a szabadban,
hol melle volt, oda fordult a farka :

aztán mint az angolna tova hussant
uszonynyal a szelet magára hajtva.

Ki ijedt úgy meg . . .

mint én, hogy eltűnt előlem a korlát

s nem láttam mást, csak levegőt s e szörnyet,
mint a hajós csak vizet és vitorlát?

Danténál a csónak lassan tolódik el a parttól, míg a fordítónál a vízbe «klappan» ; ugyancsak e magyar szövegben angolnaként «hussant» a szörny tova, holott ő csak a farkát tartja egyenesen s mozgatja angolna-módra, saját maga pedig egészében lassan halad lefelé kerengve, mert hiszen Vergilius lassú menetelt kötött ki előre, nehogy Dante megijedjen. S mikor Dante megragadó kevés-szavúsággal csak annyit mond, hogy « minden oldalról légben voltam, és kialudt előttem mindennek láthatása, kivéve a szörnyetegét » : akkor a döbbenetes űrnek e hatásosan megrajzolt impressiójába a fordító beleejt egy saját magától kitalált hasonlatot : «mint a hajós csak vizet és vitorlát», miáltal az impressio (a nehéz sötét pokoli űré) fölhígul és egyúttal megkisebbedik, mert a

sötét űrhöz képest a tengeri-láthatár tányérja már kicsinyes és a lefelé szálló út különös szédülésszerű hangulatát is megakasztja és a vitorlával nagyon otthonos valamit hoz bele olyasmibe, a minek kísértetiesen és kietlen-komorán fenségesnek kellene maradnia. Dantét fordítani óriási feladat, az ilyen részletekben való eltérés is rögtön felötlik egy-egy ily dantéi leíráson, melynek minden részlete, darabkája szinte a költő-isteni lelkiismeretben van öröktől fogva előre meglatolva végérvényesre!

VI.

Csoportosítsunk most stílusban rokon dantéi és aranyi helyeket themáik szerint. A számtalan sokból aránylag keveset veszünk elő, s azok is commentálják saját magukat az eddig földolgozott szempontok szerint.

Ember-figurális leírások :

e vidi dietro a noi un diavol nero
 correndo su per lo scoglio venire.
 Ah! quanto egli era nell'aspetto fiero!
 e quanto mi pareva nell'atto acerbo,
 con l'ale aperte, e sopra i piè leggiero!
 L'omero suo, ch'era acuto e superbo,
 carcava un peccator con ambo l'anche,
 e quei tenca dei piè ghermito il nerbo.

(*Inf.* XXI. 29.—)

A *«la bufera infernal»* V. 31, 40-hez :

Szurtos fiú ennek nyakába
 Hátul röhögve ott terem,
 S ketten repülnek a Dunába . . .

— — — — —
 Így, s már nem egyenkint, — seregben
 Czikázva, némán ugranak,
 Mint röpke hal a tengerekben ;
 Vagy mint csoportos madarak
 Föl-fölreppenve, szállanak.

Órjás szemekben hull e zápor,
 Lenn tánczol órjás buborék ;
 Félkörben az öngyilkos tábor
 Zúg fel s le, mint malomkerék ;
 A Duna győzi s adja még.

(Hidavatás.)

Ropog a tűz, messze sűt a vidékre,
 Pirosan száll füstje fel a nagy égre ;
 Körülállja egynehány fa,
 Tova nyúlik rémes árnya ;
 S körülüli a tanyáknak
 Szép legénye, szép leánya.

(Tengeri-hántás.)

Az öreg Toldiné küszöbön :

Ott halavány arczczal, hosszú sötét gyászban
 Áll, (csak az árnyéka van belül a házban)

(T. Sz. VI. 42.)

De hol van oly magány, oly bús, rideg,
 Mint mikor ő ott ült, az élet árnyán,
 S én virraszték szemének éjszakáján !

(B. J. I. 75.)

Io venni meno sì com'io morisse,
 e caddi, come corpo morto cade.

(Inf. V. 141. —)

Arczczal, Buda ki volt, a porba merüle,
 Iszonyú csendesség fagya meg körülé.

(B. H. XII. [179.])

... a midőn Sárát megrázta vállba,
 Mind a két vége megmozdult belé,
 Mintha darab kővé lett volna válva.

(B. J. I. 58.)

Étele :

A mint közelebb jó, a mint szeme villan,
 Duzzad egész teste, majd rászakad, olyan,
 Harag a nézése, harag a járása,
 Szorul összébb köztük levegő nyílása.

(B. H. XII. [178])

Hirtelen az öklét üti homlokához,
 Szeme összébb rándul, egy pontra sugároz ;
 Nem a levegőben — lelkébe' van e pont,
 Hátra szegett fővel nagyot riad, és mond ...

(B. H. XII. [170])

... Belátván a hidra futó had,
 Hogy itt a haláltól csak a halál óhat,
 Fordul az ellenek megkövesült arczczal
 S mint az oroslán, küzd ; ki esik, ki harczol ;
 Ki elesett, mint dőlt fatövön, átlépve
 Háta megől más-más ugrik a helyébe.

(T. Sz. X. 10.)

e qual è quei che cade, e non sa como,
per forza di demon ch'a terra il tira,
o d'altra oppilazion' che lega l'uomo,
quando si leva, che intorno si mira
tutto smarito della grande angoscia
ch'egli ha sofferta, e guardando sospira.

Inf. XXIV. 112.—

Piroska elébb néz — hordja körül szemét,
Tapogatja elhalt, merevült tetemét,
Motoz a terítón, a koporsó leplén ;
Olykor egy-egy sóhaj könnyit vala keblén.

(T. VIII. Sz. 83.)

A noi venia la creatura bella
bianco vestita, e nella faccia quale
par tremolando mattutina stella.
Le braccia aperse, ed indi aperse l'ale . . .

Purg. XII. 88.—

Szép reggel az asszony : pihenést lehellő
Arcza szelid hajnal, friss hajnali szellő,
Puha gyenge harmat, gyümölcs üde hamva ;
Szava rigó-ének mélyebb fuvodalma.

(B. H. VIII. [93.]

Hamar a két asszony szeme összevillant,
De csak a míg ember frissen egyet pillant,
Hidegen egymásnak azalatt benyelték
Ruháit, alákját, egész teste-lelkét.

B. H. V. (55.)

(Ildikó)

Nem felel az asszony semmit ezen szókra,
Csak tüzes orcáját engedi a csókra,
Félig nyílt szemeit, piczi gödrös állát,
Gömbölyü két karját, sima fehér vállát.

B. H. V. 54.

(Gyöngyvér)

Csókuszomja kidúl a nagy fekete szemben.

B. H. VII. (84.)

Ildikó

Hattyu fehér teste forog a hab ágyon,
A lelke meg úszkál tenger¹ hiu vágyon.

Majd ura jöttét érezve :

Minden erén futkos szerelem hangyája.

B. H. XII. (174.)

¹ Mily hatásos a «tenger» az «úszkál» után !

... Midőn a nevezett bástyára felértem :
 Fegyvert öltve, mint egy *szép ifju katona*,
 Maga állt előttem, a várnak asszonya.
 Sisak fedte *fejét*, szép aranyos sisak,
 Róla három színű tollak lobogtanak,
 Magas bokor tollak, hajlongván kevélyen,
 Mint sugár jegenyék a tolongó szélén.
 Gömbölyü vállait és karcsú derekát
 Kékellő zománczos pánczél övezte át,
 Mellén vert ezüsttel gazdagon borítva
 S két kised halommá vala domborítva.
 Csipejéig nyult a pánczél, attól fogva
 Földig ért tengerzöld nehéz bársony szoknya :
 Nehéz már magában a nagybecsü kelme,
 Nehezebb arannyal pazarúl terhelve.
 Kopja volt kezében, támaszkodott rajta,
 És az őrség felett hadi szemlét tartá ;
 Szóló ajakáról messze csengett a hang
 S egyik ó toronyrul a másikra pattant.
 A mint szembe lettünk a falon egymással,
 S köszöntém az úrnőt illő meghajlással,
 S láttam ékes *arczát*, gyöngé állát, melybe
 Sisak-állazója el vala mélyedve ;
 Villogó szemeit a mint rám vetette,
 Szemöldöke ívét egyenesre vette,
 Alsó ajakával felnyomá a felsőt
 S homlokán redőkbül könnyü felleget szótt.

Murány ostr. I. (201.)

Mária :

... Sohajtott s tüköréhez álla,
 Kalpagát fejről egy szögletbe dobtá,
 Hollószin fürteit körül leontotta.

Hollószin fürtei, a mint leomlának,
 Elfödék pánczélját karcsu derekának,
 Eltakartak mindent, a mi csak férfias,
 Válltól csipejéig nem látszik semmi vas.

Csak mellén tör elő, jobb és bal oldalon,
 Sötét fürtök közül, egy-egy ezüst halom,
 Mellyen a mécs fénye játszik enyelegve
 És hullámszik rajta, mintha az remegne.

Mur. ostr. III. (259.)

Több-alakos leírás, melyet összevethetünk a processione fölvonulásával a *Purg.* XXIX.-ben :

Ildikó azonban feljöve mint hajnal,
Rózsatelyes képpel, szőke arany hajjal ;
Jöve napkeletről, hol a hajnal támad ;
Fénye, vidámsága Etele urának.

Lágy hintaja himbál szelid paripákon,
Maga henyél selymes, dagadó párnákon ;
Mellette, a kasban, Aladár ficzánkol,
Atyja-felé örvend, szeme, arcza lángol.

Két felül a hintón s két sorral utána
Léptet az udvarnak száz-száz deli lánya ;
Földet-söpör úszó fátyoluk szegélye,
Arczokat ingerli a lovaglás kéje.

Mint a hadak útja, vegyesen csillaggal,
Szeli az ég boltját gyöngyhímü szalaggal ;
Úgy lepi átlátszón a földet uszályok,
Közzüle ragyogván csillagszemü lányok.

De arany és kő is ragyog ottan drága,
Lovakon a szerszám futosó világa ;
Széjjel az árnyékba fénye lövell tüzként,
S vissza, ha nap ránéz, meri nézni büszkén.

Görbe tevék hátul, mint óriás lúdak.
Libegő járással hosszú nyakat nyújtnak ;
Kincs vala, kincs-érő, azokon terhelve.
Sátornemü, szőnyeg, drága szövet, kelme.

Ezután a szolgák, barna vegyes sorral,
Mint valamely árnyék, húzódtak a porral...

(B. H. V.)

S nézzük még Arany e több-alakos jelenetét, az idyllt Attila és Buda kibékülése után ; rokon-jelenet ugyan Dantéban nincs, de érdekes e hely arra, hogy az idyll is mennyire lehet erőteljes, dantéi tömörítő stílű.

(Ilda) most, fia képéhez piros ábrázatját
Lehajtva, mutatta messzirül az atyját.

Mint rózsabokorbul riad a madárka,
Szép anyja öléről fut, fut Aladárka ;
A bokor ott guggol, keble marad tárván,
Kisdéd szőkevényét hú fészkire várván.

S mint fürjike apró lábait a fűben,
Szaporazza léptét a fiú sűrűbben,
Egyenest apjának szalad a szép gyermek,
Gondolja, no mindjárt az ölében termék.

De mikép pillangót lebegő csuklyával,
Ugrik elő Gyöngyvér lepni le csókjával,
Sejti az a cselet már és félre csapódik,
Lába tekervényes szaladásra oldik.

Ángya pedig úzi hó gerjedelemben,
Csókszomja kidúl a nagy fekete szemben ;
Ilda kaczag turlól könnye szakadtáig
S fájó nevetésben elfárad odáig.

Mire odaért, már biztos menedékből
Mosolyog a gyermek, az atyja öléből ;
Nénje-felé, oldalt, ravaszul mosolygott ;
Gyöngyvér komoly arcczal rösteli a dolgot.

(*B. H. VII.*)

Állat-figurális helyek :

Così per entro loro schiera bruna
s'ammusa l'una con l'altra formica,
forse ad espiar lor via e lor fortuna

Purg. XXVI. 34.—

si come schiera d'api, che s'infiora
una fiata ed una si ritorna
là dove suo lavoro s'insapora.

Par. XXXI. 7.—

Mint ha ki méhkasoz közelit távunnan,
Szálingani egyes bogarat lát onnan,
Azután mind sűrűbb a repesők rajja,
Czikázik a táncza, és zümmög a zajja ;

Bong a tele kaptár ; ki-be a nyiláson
Sok ezer fényes hát hentereg egymáson.

B. H. X. (134.)

Si come quando il colombo si pone
presso al compagno, e l'un all'altro pande,
girando e mormorando, l'affezione.

Par. XVI. 19.—

Quasi falcone ch'esce del capello
muove la testa, e coll'ali si plaude,
voglia mostrando e facendosi bello.

Par. XIX. 34.—

Quale allodetta che in aere si spazia,
prima cantando, e poi tace contenta
dell'ultima dolcezza che la sazia.

Par. XX. 73.—

Come le pecorelle escon del chiuso
ad una, a due, a tre, e l'altre stanno
timidette, atterrando l'occhio e il muso ;
e ciò che fa la prima, e l'altre fanno,
addossandosi a lei s'ella s'arresta,
semplici e quete, e lo'mperchè non sanno.

Purg. III. 79—84.

... nagy ménes, ha elő-nyaranta
Vihar gyűl az égben, repülő sok gyanta,
Feledi, hogy szélyel bizvást legelészsen,
Nyugtalan egyszerre, bogarassá leszen ;

Hosszu nyakát némely, levegőbe tűzi,
Dagadó czimpával a viharat bűzli ;
Más felrug emelten lobogó farkához,
Lába dübörgésén ijed és futkároz ;

Nincs bújni karámba, hol bújni ereszbe,
Teszi kettő-három a nyakát keresztbe,
Remegő oldallal a nagy időt várja,
Mikor szakad a menny hulló köve, árja.

(B. H. XI. [166.])

Ballag egy, czicza is — bogarászni restel —
Óvakodva lépked hosszan elnyult testtel,
Meg-megáll, körülnéz : most kapja, hirtelen
Egy iramodással a pitvarba terem.

(Családi kör.)

Tánczot leíró helyek :

Come si volge, con le piante strette
a terra ed intra sè, donna che balli,
e piede innanzi piede a pena mette, ✓

Purg. XXVIII. 52.

Danteban az egész mennyország tánczol.

A rotar cominciò la santa mola.

Par. XII. 3.

Li santi cerchi mostrar nuova gioia
nel torneare.

Par. XIV. 22.—

Io vidi più fulgor vivi e vincenti
 far di noi centro e di sè *far corona*,
 più *dolci in voce* che in vista lucenti.
 Così cinger la figlia di Latona
 vedem talvolta, quando l'aere è pregno
 sì che ritenga il fil che fa zona.
 Nella corte del ciel, ond'io rivegno,
 si trovan molte gioie care e belle
 tanto che non si posson trar del regno,
 e *il canto* di quei lumi era di quelle.

(Itt két sor csak cheville, ismétlés :

chi non s' impenna sì che la sù voli,
 dal muto aspetti quindi le novelle.)

Poi, sì *cantando*, quegli ardenti soli
 si fur *girati* intorno a noi tre volte,
 come stelle vicine ai fermi poli ;
 donne mi parver, non da ballo sciolte,
 ma che s'arrestin tacite ascoltando
 finchè le nuove note hanno ricolte.

Par. X. 64.—

Harsány zenébe tör elő
 A trombita és klárinét.
 Vidám toborzó lángja kel,
 Mitől a vér gyorsan szökell,
 A sarkantyú mértékre peng,
 A hó kebel gyér fátyla reng,
 A szív siet, az arcz tüzes,
 A szem ragyog, szemet keres.

(*Magy. táncz.*)

A hölgy pedig fordul vele,
 De úgy lép, mintha lengene
 S lábak helyett a hosszú öltöny
 Redői tartanak a földön.

majd :

... Perdül — egy darabba válván
 (És mintha *része* volna csak,
 Vagy szárnya a gyors ifjunak),
 Mig pajkosan lebbenti szét
 A szellő suhogó mezét.

(*Magy. táncz.*)

Tánczos betyárok ércztenyere csattog.

(*Laczikonyha.*)

Zenét leíró helyek :

Rá zene zendül, ropog a dob mélyen,
Rá zene zendül, kehely összecsendül,
Magyar és lengyel deli tánczra lendül.

(Az egri leány.)

Monda Magyar: ez a siphang,
Bátya, bennem végig csikland.

B. H. VI. Rege a cs.

Most a hegedű és oboj
Mélán merengő, bús-komoly
Méltóságos zenéje foly,
És átrezeg a dallamon
Egy szende, lassu czimbalom.

—

olykor

Egy réztülök mély öble horkol.

(Magy. táncz.)

Ekkor valamennyi tárogató zendül,
Bunkó nagy ütésin fa-bodon dob rendül,
Száz kürtriogástól a levegő lázad . . .

(B. H. VIII. [96].)

Még nem pirúlt a völgyi domb,
Még nem neszelt nyáj és kolomp,
Midón a tiszta csendes ürt
Felbúgta zengő bérczi kürt.
Ogmánd hegyormi fészkinél
A hang csodás hatalma kél
Öblén kivájt fenyő-sudárnak,
Négy sarkihoz a láthatárnak :
A merre nap támad s el-ül,
A merre dél s árnyéka dül.
S oromrul a hang száll oromra,
Megbődül a mélységek gyomra,
Minden tető visszhangot ad,
Minden tetőn új kürt riad,
Zengésük szájrul szájra megy,
Tovább, tovább kondúl a hegy,
Míg a legszéleken hal el
A hiradó vagy harci jel.

(Az utolsó magyar, V.)

A tájleírásokhoz előre bocsátjuk, hogy Danténak természetérzéséhez képest Aranyé mélyebb, színesebb és az életelen tárgyak poésisét mélyebben s finomabban érzi az ilyenekben :

Pihenve ring a méla komp,
A locska habbal álmodik.

(Édua.)

De ne felejtjük el, hogy a Paradiso terrestre leírásánál nem kell melegebb és színesebb a világ, valamint — Macaulay és S. Reinach minden óvásai ellenére is — megvan Dantéban még a természetérzési sentimentalismus is :

Era già l'ora che volge il disio
ai naviganti, e intenerisce il core
lo di c'han detto ai dolci amici addio,
e che lo novo peregrin d'amore
punge, se ode squilla di lontano,
che paia il giorno pianger che si more.*

(Purg. VIII. 1.—)

(Így fordítanám :

«Az óra volt, mely ellágyulni késztet,
Szeretthez fordítva vissza vágyát
A még csak az-napon tengerre-kéltnek ;
S új vándoron szerelme tőre jár át,²
Távol harang ha cseng feléje lágyan,
Siratva tán a hűnyő nap halálát.»

Táj-leírások :

a) alak és környezet együtt,

E là m'apparve (si com' egli appare
subitamente cosa, che disvia
per maraviglia tutt'altro pensare)
una Donna soletta che si già
cantando ed iscegliendo fior da fiore,
ond'era pinta tutta la sua via.
Deh bella Donna, ch'a'raggi d'amore
ti scaldi, s'io vo'credere a'sembianti,
che soglion esser testimon del core,
vegnati voglia di trarreti avanti,
— diss'io a lei, — verso questa riviera,
tanto ch'io possa intender che tu canti.
Tu mi fai rimembrar dove e qual era
Proserpina, nel tempo che perdette
la madre lei, ed ella primavera.
Come si volge con le piante strette
a terra ed intra sè donna che balli,
e piede innanzi piede appena mette ;
volsesi in su vermigli ed in su gialli

fioretti verso me, non altrimenti,
 che vergine che gli occhi onesti avalli :
 e fece i prieghi miei esser contenti
 si appressando sè, che'l dolce suono
 veniva a me co'suoi intendimenti.
 Tosto che fù là, dove l'erbe sono
 bagnate già dall'onde del bel fiume,
 di levar gli occhi suoi mi fece dono.
 Non credo che splendesse tanto lume
 sotto le ciglia a Venere trafitta
 dal figlio, fuor di tutto suo costume.
 Ella ridea dall'altra riva dritta,
 traendo più color con le sue mani,
 che l'altra terra senza seme gitta.
 Tre passi ci facea 'l fiume lontani :
 ma Eilespono, là 've passò Xerse,
 ancora freno a tutti orgogli umani,
 più odio da Leandro non sofferse,
 per mareggiar intra Sesto ed Abido,
 che quel da me, perchè allor non s'aperse.

Purg. XVIII.

Io vidi già nel cominciare del giorno
 la parte oriental tutta rosata,
 e l'altro ciel di bel sereno adorno,
 e la faccia del Sol nascere ombrata,
 sì che, per temperanza de' vapori,
 l'occhio lo sostenea lunga fiata :
 così dentro una nuvola di fiori,
 che dalle mani angeliche saliva,
 e ricadeva giù dentro e di fuori,
 sovra candido vel cinta d'oliva
 Donna m'apparve, sotto verde manto
 vestita di color di fiamma viva.

(Purg. XXX.)

A szerelmes Piroska :

Virágai mellett — mit neki virágok!
 Elsuhan, ellebben, le sem is néz rájok ;
 Végig a nagy kerten, a gyümölcsös lankán,
 Le a Tiszapartra czél nekül bolyongván.
 Akkor vált meg a nap csókkal a mezőtül,
 Akkor ébredt a víz, szerelme tüztül ;
 (stilszerű Piroska lelkiállapotához)
 Közepette széles fényes égnek, habnak,
 Látszott a nagy puszta keskeny zöld szalagnak.

Megállítá a lyányt vízi képe-mása ;
 Tágult a szabadban szíve szorulása,
 Könny eredt szeméből, s a ragyogó cseppek
 Testvér harmat gyöngyök közzé elegyedtek.
 Nagy lélekzetet vón, könnyült szíve azzal,
 Tele szívta keblét fűszeres tavasszal :
 Gilicze bűgása hallatszott megette,
 S enyelgésit párja édesen nevette.
 Hallgatván madárra, nézve tűnő habra,
 Mindcsak egyre gondolt : a legbajnokabbra . . .

Ott lebeg előtte, vízben, égen, napban,
 Bármí tárgyra néz is : Toldi képe abban.

(T. Sz. I. 35.—)

A szerelmes Vesselényi :

Murányalja megett, délszaki oldalon,
 Tiszolcz felé menve domborul egy halom,
 E halom lejtőjén feküvék a tábor,
 Tetején piroslott a vezéri sátor.
 Megszállotta immár a völgyet az este,
 Sziürke félhomálya áradozni kezde,
 Lassan elborítá a tábort, a halmot,
 A sátort s vezért, ki a tetőn andalgott.
 Ott áll Veselényi a halomnak ormán,
 Domboru mellében uj szerelme forrván,
 Ifju még szerelme, van sebes növésben,
 S már is kinosan fér öblös kebelében.
 Szemeit függeszti magas Murányvárra,
 Mellyen ég a napnak visszavert sugára :
 Azt reméli tán, hogy valamint e kövek,
 Úgy gyul szerelmétől asszonya szíve meg?
 Vagy talán azt nézi kétes borongásban,
 Gondolati lánczként fűződven egymásban,
 Mint ver a kő vissza minden szál sugarat,
 S maga kemény, hideg, érzéketlen marad . . . ?
 De im, jó jel gyanánt — ha nem csak képzelet —
 Galambcsoport szállong az őrtoronny felett,
 Fejér szárnyaikat megfestette a nap,
 S megannyi aranyos lepkének látszanak.
 Jöttök-é szerelem s hűség madarai,
 A váró kebelnek édes hirt mondani?
 Hoztok-é a hősnek — a mi üdvét áraszt —
 Szécsi Máriától örvendetes választ?
 Nem, azok nem jönnek, nem, azok nem hoznak :
 Párosan enyelgnek, vígan mulatoznak.

Alantabb sötétlik, a szikla oldalán,
 Egy . . . holló? vagy ember? az a hirnök talán.
 Sem holló, sem ember a bérczösenyen már,
 Elhagyá Murányt is a végső napsugár,
 Tornyai sötéten merednek a falon,
 Vár és szikla együtt egy óriási rom.
 Elszállt az esthajnal a hegytetők felett,
 Bő harmatot síra búcsukönyvek helyett.
 Ormokon és völgyön gyászos éjszaka ül,
 Búsan feketélik az őrtüzek körül.
 A vezér ott áll még háborús kebellet. —

Mur. Ostr. III. (237.—)

Zendül a zeneszó, ropog a had lába,
 Fényesen kigyózik görbe völgy torkába.

T. Sz. VII. 19.

Elkészült az árok. Toldi benne álla,
 Kilátszott belőle ősz haja, szakálla;
 Bencze még a gödröt egyengette, — térden,
 Hogy kapája inkább a fenékre érjen.

T. E. I.

Ment nagy sebbel-lobbal a nád erdejében,
 Nagy hosszú sikátort fúrt azon mentében,
 Hátul a két farkas csüngött a sarkáig,
 Vissza sem tekintett az anyja házáig.

T. V.

b) táj magában,

Vago già di cercar dentro e dintorno
 la divina foresta spessa e viva,
 ch'agli occhi temperava il nuovo giorno,
 senza più aspettar lasciai la riva,
 prendendo la campagna lento lento
 su per lo suol che d'ogni parte oliva.
 Un'aura dolce, senza mutamento
 aver in sè, mi feria per la fronte
 non di più colpo che soave vento,
 per cui le fronde, tremolando pronte,
 tutte quante piegavano alla parte
 u'la prim' ombra gitta il santo monte;
 non però dal lor esser dritto sparte
 tanto che gli augelletti per le cime
 lasciasser d'operare ogni lor arte:
 ma con piena letizia l'ôre prime,
 cantando, riceveno intra le foglie,

che tanevan bordone alle sue rime ;
 tal qual di ramo in ramo sì raccoglie
 per la pineta in sul lito di Chiassi,
 quand' Eolo Scirocco fuor discioglie.
 Già m'avean trasportato i lenti passi
 dentro alla selva antica tanto ch' io
 non potea rivedere ond'io m'entrassi :
 ed ecco più andar mi tolse un rio,
 che in vèr sinistra con sue picciole onde
 piegav l'erba che in sua riva uscio.
 Tutte l'acque che son di qua più monde
 parrieno avere in sè mistura alcuna,
 verso di quella che nulla nasconde ;
 avvegna che si mova bruna bruna
 sotto l'ombra perpetua, che mai
 raggiar non lascia sole ivi nè luna.
 Coi piè ristetti e con gli occhi passai
 di là dal fiumicello, per mirare
 la gran variazion dei freschi mai . . .

(*Purg. XXVIII. 1.—*)

Quale nei plenilunii sereni
 Trivia ride tra le ninfe eterne,
 che dipingono il ciel per tutti i seni,
 vid'io, sopra migliaia di lucerne,
 un sol che tutte quante l'accendea,
 come fa il nostro le viste superne ;
 e per la viva luce trasparea
 la lucente sustanzia (Cristo), tanto chiara
 nel viso mio che non la sostenea.

(*Par. XXIII. 25.—*)

E vidi lume in forma di riviera
 fulgido di fulgore, intra due rive
 dipinte di mirabil primavera.
 Di tal fiumana uscian fiamme vive
 e d'ogni parte si mettean nei fiori,
 quasi rubin che oro circonscrive ;
 poi, come inebriate dagli odori,
 riprofondavan se, nel miro gurge,
 e, s'una entrava, un'altra n'uscia fuori.

(*Par. XXX. 61.—*)

Künn már az arany nap sugarát elönti,
 Mint páva ha büszkén toluit berzenti ;
 Szőke fodor felhők, hattyúi az égnek,
 Úsznak vala tükrén a mennyei kéknek.

Tiszta az al-lég is, mintha üveg lenne,
Messzire a látás föl nem akad benne,
Reggeli szellőcske mosdatja hűs árral,
Csillan imitt-amott repeső bogárral.

(*B. H. II.*)

B. Istók néz :

A boltozatra föl, mely tiszta kéken,
Éjből, sugárból szöve, domborúl ;
A zöld mezőn el, a rengő vidéken,
Mely délibábot öltve fátyolúl,
Egy rész alul leng, más fölül, az égen,
Mely, mint ezüst tó, közzéjük szorúl.

(*B. Ist. II. 42.*)

Szeretem én langy május-reggelen
A permet-essőt, mely gyéren aláhull,
Csillámfonalkint, a dörgéstelen,
Napszúrte felhők tiszta fátyolárul,
Midőn a tájnak élénk zöldje lenn,
A szőke fényü légből visszahárul,
És sárgazölddé lesznek a sugárok,
Melyekben a kelő nap átszivárog.

(*B. Ist. I. 2.*)

Buda leírása, 1849-ben :

Állok Dunánk szélén, a pesti parton :
Előttem a kép, szindús, üde carton :
Felleg s hegy által a menny kékje csorba,
A nap most száll le a város-majorba ;
Büszkén a Gellért hordja bársonyát,
S fején, mint gondot, az új koronát ;
Lenn a Tabánban egy toronytető
Gombjának fénye majdnem égető ;
Míg fönt a Mátyás ódon temploma
Szürkén sötétlik, mult idők roma ;
És hosszú rendje apró sűrű háznak
Fehérlik sorba', mint gyepen a vásznak ;
Alant a zölden tiszta nagy folyam
Mint egy smaragd tó bérczek közt, olyan,
Meg nem legyinti szellő s fecske szárnya,
Csak mélyén lüktet forradalmas árja ;
Felszíne tükör, és abban, mikép
Tündéri álom, az előbbi kép
Sisztára mosdva, felfordítva ring,
Mint lenge kárpit, a merő fal ing : . .

Ábrándos lelkem a hullámba mélyed,
 vágyban elúszva búvárlok a mélyet :
 Itt, itt a nymphák ! itt a cháriszok ! . . .

(*Vojtina Ars. poet.*)

Io venni in loco d'ogni luce muto,
 che muggia, come fa mar per tempesta,
 se da contrarii venti è combattuto.
 La bufera infernal, che mai non resta,
 mena gli spirti con la sua rapina,
 voltando e percotendo li molesta.

(*Inf. V. 28.—*)

E già venia su per le torbid'onde
 un fracasso d'un suon pien di spavento,
 per cui tremavano ambedue le sponde ;
 non altrimenti fatto che d'un vento
 impetuoso per gli avversi ardori,
 che fier la selva, e senza alcun rattento
 li rami schianta, abbatte e porta fuori :
 dinanzi polveroso va superbo,
 e fa fuggir le fiere e li pastori.

(*Inf. IX. 64.—*)

. . . sötét felhők gyülekeztek zordul,
 Lassan elébb egyik vagy a másik mordul,
 Azután a villám szeme itt-ott rebben,
 Majd a tüzet, dörgést szaporázzák többen ;
 Egyszer összeszakad a nappal, az éjjel ;
 Ég s föld ; zagyva sötét a vakító fényvel ;
 Szél harsog ; eső zúg ; s mind e kevert hangnak
 Tetején a villám ördöge sikkangat.

(*T. Sz. III. 45.*)

. . . Szellő ha fogan vak déli melegben,
 Piczi pöhöly elsőbb, út kis pora lebben,
 Majd a berek szélín leveli a nyárnak
 Sánczot ezüst hassal, nesztelenül járnak ;

. . . Honnan, kicsi szellő, ég vándora, jöttél?
 Vagy lábom előtt csak egyszerre születél?
 Lehelleted' arczom még érzeni tompa ;
 Ott vagy azért, látlak, hogy fürdöl a porba' ;
 S már zizzen az erdő, fodorúl a víz is,
 Hosszu haja árnyát lendíti a fűz is,
 Már lombokat lóbál, már ágat is ingat,
 Már egy egész karesú fiatal bólingat :

Zúg itt is amott is a liget és megdül,
Szennyes az ég boltja szapora fellegtül,
Kardját hüvelyéből rántja egy-egy villán,
Zengeni, úgy tetszik, moraját is hallám.

(*B. H. XI. [153.]*)

... terepély bikkfáknak
Tisztásán, a patak mentibe', mit látnak?
Vizet a sziklából forró-meleg árral
Törni elő, buzgó, hét ölnyi sugárral;
Tetején ez oszlop ragyogó virágba
Foszladoz és hull mint szomorú fűz ága,
Szikrázik a naptól s patakba lefolyván,
Zöld, veres meg barna kérget rak az alján.

(*T. Sz. IX. 94.*)

KŐSZEGI I. ÁSZLÓ.

S Z E M L E.

Az angol külpolitika problémái.

A történetírók még most sem tartják eldöntöttnek, hogy a nagy korok szülik-e a nagy embereket, vagy a nagy emberek hatásának tulajdonítható, hogy vannak a világtörténelemnek korszakai, melyeket a «nagy» jelzővel tisztel meg az utókor. Kétségtelennek látszik, hogy «nagy» részük van az események kifejesztésében, sőt irányításában azoknak, a kik kinagaslanak a többiek közül. Mostan kivált nem árt figyelmeztetni arra, hogy nem csak a természet vak erői, hanem egyes belátó elmék is irányítják sorsunkat és hogy talán mégis felül fog kerelkedni az emberekben a multnak, sőt jelennek ádáz gyűlölködései után a józan ész és a kölcsönös megértés, a mely egyedül alapozhatja meg a jövőndőt.

Ezen kezdődő megértésnek egyik tanujelét látjuk abban a könyvben, a mely nem régen hagyta el a sajtót *A külpolitika problémái* címmel.¹ Szerzője angol ember, úgynevezett «literary gentleman», ki kedvtelésből foglalkozik a tudományokkal és mint független magánember és mint a hatalmas Anglia polgára, megengedheti magának azt, hogy őszintén beszéljen.

Keynesnek magyarra is lefordított munkája után (*A béke gazdasági következményei*) ismét olyan munka, melyet örömmel olvashatnak a világháború legyőzöttjei is, s a melynek tanulságait nagyon kíváncsatos megszívlelni a másik oldalon is.

Potentes potenter agunt. A nagyok és hatalmasok megengedhetik maguknak azt, hogy saját magukkal szemben is szigorúak legyenek, hogy rámutassanak saját hibáikra. Murray mindjárt könyvének előszavában azzal kezdi, hogy szemrehányást tesz saját nemzete kormányának azért az eljárásáért, melyet nem annyira a háború alatt, mint a háború befejezése óta tanusított. Anglia az elsők között volt, midőn a háború alatt az entente teli tudóval hirdette, hogy ez a háború a háború ellen irányul és hogy a következő békének az igazság, a

¹ *The problems of foreign policy.* By Gilbert Murray. London, 1921. G. Allen and Unwin.

méltányosság és kölcsönös kiengesztelődés jegyében kell megszületnie. Az egész világ szeme Anglián függött, mikor a fegyverszünet megkötése után a béketárgyalások voltak elkövetkezendők és a jobbjézésűek csalódottan azt tapasztalták, hogy Anglia politikájának képviselője, Lloyd George, az összes eddigi szép szólamokat sutba dobta és a legyőzöttek iránti legnagyobb kíméletlenséget hirdetve indult az akkori választási harcokba, azért, hogy magának többséget szerezzen, a mi sikerült is neki.

Murray nyíltan megmondja, hogy a francia revanche-politikusok bosszúvágyó eljárása folytán Németország minden erejét arra fogja gyűjteni, hogy széttépje bilincseit és rávesse magát a gyűlölt ellenségre. Minden culturát megcsúfoló, barbár élet-halálharcra visz ez az eljárás. Szerző itt a két nemzet közötti gyűlölet illusztrálásául hivatkozik a párisi *Matin* cikkeire, a melyek azt a kérdést tárgyalják, hogy az éhségnek mily foka volna szükséges, hogy előidézze a legnagyobbfokú egyéni szenvedést, mely megpuhítsa a «Boche»-okat.

Murray a háborút szükségesnek tartotta, illetve pártolta azért, mivel önvédelmi eszközt látott benne az entente részéről. Lehet, hogy azok a szép szólamok, melyeket Wilson időközönként útnak bocsátott, őt is hatalmába kerítették, hiszen, jegyzi meg, a bosszúállás nélküli békefeltételek az entente győzelme esetén nem lettek volna lehetetlenek, csak emlékezzünk vissza Bismarcknak az 1866-iki háborúban követett eljárására.

Az események azonban megmutatták, hogy milyen nagy különbség van a szavak és tettek között ezuttal is.

Wilson híres tizennégy pontját az összes szövetségesek magukévá tették, nem csak hallgatólagosan, hanem határozott kijelentéssel abban az időben, a mikor a német kormány 1918 október elején a fegyverszüneti, illetve béketárgyalások megkezdését javasolta. De egészen más hangon beszéltek Németországgal, a mikor már nyilvánvalóvá lett, hogy elvesztette a háborút, mint tették akkor, a mikor még harcoltak Hindenburg csapatai.

Murray azonban nem azért angol, hogy ne tudna enyhítő körülményt felhozni honfitársainak védelmére. Alkotmányos államban, — mondja, — hol az állami akarat nyilvánulása nem mindig ugyanazon physikai személyek által történik és széles néprétegek nyernek beleszólást az állam ügyeinek intézésébe, könnyen előállhat az a helyzet, hogy különböző időpontokban különböző egyének állván az ügyek élén, nem ragaszkodnak szorosan az elődök által vállalt kötelezettségekhez.

Ez azonban csak gyenge kibuvó. Az embert éppen az teszi emberré, illetve az adja meg a társas együttélés feltételeit, hogy morális kötelezettségei is vannak. Hogy ezekről a nemzetek az egymás közötti viszonylatokban többször megfelelnek, mint nem, régi dolog, de moraliter nem igazolható.

A civilisált entente, a «művelt nyugat» elite nemzetei, a félművelt barbarokhoz hasonlóan jártak el, mikor a fegyverszünet létrejötte után halogatták a végleges béke megkötését s ez által lehetetlenné tették, hogy a nyomorban selylődő német nép segítséget kapjon. Ezt maga Murray állapítja meg, habár nem ilyen élesen és egyttal megjegyzi, hogy jogilag ez az eljárás igazolható, hiszen a németek elleni háború még akkor nem ért véget, s emberileg is érthető, mert a németek azon cselekedetükért, hogy az 1918 októberi franciaországi visszavonulás alkalmával mindent, a mihez hozzáfértek, tervszerűen és ok nélkül elpusztítottak, az egész entente jogos haragját vonták magukra.

Szerző egy angol katonai szakértőt idéz, a ki szerint meg kellett volna engedni a francziáknak, hogy Berlinig vonuljanak, pusztítva és zsákmányolva. Az illető akként magyarázta ezen kijelentését, hogy a bosszú háborúja inkább megbocsátható és kevesebb rosszat okoz, mint a bosszú békéje, mint a bosszú által dictált békeszerződés. Hogy a reánk kényszerített békeszerződés mennyire a bosszú műve, azt szerző is elismeri, noha megjegyzi, hogy a békeszerződésben vannak nagyon sikerült, sőt kiválóan szerkesztett részek, mégis nagy hibája az, hogy sok vitás, rendezetlen pont van benne és ilyen esetekben a szöveg irányzata mindig az, hogy a kérdés a legyőzött félre nézve hátrányos módon nyerjen elintézését.

Azok a szépen hangzó szavak, mint pl. az «igazságosság szelleme» és hasonlók, olyan értelemben valósulnak meg, mint a német «háborús bűnösök»-kel szemben alkalmazandó megtorlás. Szerző érzi, hogy itten az igazságnak épen az ellenkezője történt, de tovább megy és azt is kimondja, hogy a békefeltételek az egész entente morális tekintélyének nagyon ártottak, és nagyon furcsa híreszteléseknek adtak alapot az egyes entente-kormányok tagjainak erkölcsi értékéről.

A németekre erőszakolt béke embertelen és teljesíthetetlen feltételeit Murray nem taglalja. Ő előtte Keynes foglalkozott részletesebben evvel a kérdéssel. Mint jellemző adatot említi, hogy a német hadikárpótlás biztosításául a német állampolgároknak a külföldön a jövőben szerzendő javait is le akarták kötni, ezt azonban később elejtették, mivel ez «még a versaillesi légkörben is soknak tűnt fel». Viszont kiemeli, hogy Németországnak francia részről javasolt teljes felosztását, illetve részekre beosztását nagylelkűen elutasították.

Természetes, hogy ezek után Franciaország semmi jót nem várhat egy esetleg megerősödött Németországtól. A francziáknak tehát minden erejükkel azon kell lenniök, hogy az erőknek a németekre nézve hátrányos jelenlegi megoszlását állandósítsák. Egy tervezett védelmi szövetség, a mely Franciaország, Anglia és Amerika között jött volna létre, az utóbbinak ellenzésén meghiúsult. Azok az intézkedések, melyeket a népek szövetségének alapszabályai írnak elő azon esetre, ha a szövetség egyik tagját jogtalan támadás érné, — csak azt tartalmazzák, hogy a szövetség többi tagja köteles a támadó felet gazdaságilag boycottálni. Tudjuk azonban, hogy az ilyen megállapodásoknak mennyi gyakorlati jelentőségük van. A francziák nem táplálhatnak erre vonatkozólag illúziókat, ezt mutatja az a körülmény, hogy mindenképpen igyekeznek biztosítani győzelmük gyümölcseit. Ezt azáltal vélik elérni, hogy tartósnak ígérkező véd- és dacz-szövetség kötésén kívül, a hirdetett leszerelési elv ellenére, minél nagyobb hadsereget igyekeznek toborzani, a különösen ebből a célból szerzett gyarmatok népességéből. Ezenfelül mindentéle kalandos tervek röpködnek, mint pl. Németországnak az előbb is említett földarabolása, illetve megsemmisítése.

Murray könyve nem csak a német-francia viszonyokkal foglalkozik, hanem a jelenlegi külpolitikai helyzet más problémáira is kiterjeszkedik. Így pl. a syriai, mesopotámiai, illetve arabs kérdésekkel foglalkozva élénk szemrehányásokat tesz nemzete kormányának az ezen országokkal szemben tanúsított «nem őszinte» eljárásáért, melynek eredménye az, hogy az illető országok lakosai meglehetősen kevés bizalommal tekintenek a világ legelső államára. Megemlékezik Oroszország tragikus összeomlásáról, mely az egész világ közgazdasági életére nagy veszteséget jelent.

Megállapítja, hogy a háborúnak két főoka volt: egyik az államok fegyverkezése, a másik a piacokért való küzdelem.

A nagyon kívánatos és sokat hangoztatott lefegyverzés azonban a dolgok mostani állása mellett nem hajtható végre. A piacok utáni versengést a háborúban elpusztult értékek pótlása céljából a nyersanyagért való harc váltja fel. Az egyedüli megoldás a «népek ligája» lenne, mely még hiányos, mivel két jelentős állam, ú. m. Német- és Oroszország, nincs benne képviselve, de ez csak átmeneti. A «népek ligája» helyet fog majd adni ennek a két országnak is és kiterjeszti áldásait az egész világ népeire. Igazságosak lesznek ítéletei. Franciaországnak meg fogja magyarázni, miképpen viselkedjék Németországgal szemben, utóbbinak viszont meg fogja engedni, hogy előadja panaszát. Tehát ismét csak egy üres szólam, egy utopistikus

eszme a felelet a feltett és olyannyira fontos kérdésekre? Ismét csak a régi nótát halljuk a nagylelkű ententeről és az «igazságos békéről»? Ezuttal azonban másképpen van. Talán bizonyos fokig saját vezető államférfiai iránti loyaltásból, részben talán meggyőződésből is, Murray híve ugyan a «népek ligájának», de azért tisztában van annak fogyatékoságaival, különösen avval, hogy az, jelenlegi összetételében, tulajdonképpen nem egyéb, mint az entente bővített kiadásban. Tudja jól, hogy ádáz ellenségek nem válnak egy varázsigére egymásnak jó barátaivá, vagy legalább elfogulatlan megtéltőivé. És éppen azért, mivel ez így van, hozzáteszi, hogy a kibontakozás a mostani chaosból csak akkor, csak azon az úton remélhető, ha a népek ligájában meglesz az őszinteség, hogy igazán akarják azt, a mit hirdetnek: az egész emberiség kibékülését. Hogy ez tényleg remélhető-e, belátható időn belül, az más kérdés, de bizonyos, hogy az ilyen könyvek, mint Murray-é, nagyban hozzájárulnak ahhoz, hogy az ilyen mentalitáshoz szükséges légkör kialakuljon. Hogy így legyen, az egész művelt emberiségnek érdeke, ellenkező esetben a most legyőzött népek új háborúban fognak menekvést keresni.

Örömmel üdvözöljük Murray könyvét, mint az első fecskét. Tudjuk, egy fecske még nem jelent tavaszt, a mint hogy nem jelent száz sem, de talán arról, hogy jelentkeznek a fecskék, mégis következtethetünk arra, hogy a tél a hátunk mögött van.

Bernát Gyula.

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNET-ÍRÁS ÚTTÖRŐI ÉS IRODALMUNK FŐVONÁSA.

— Riedl Frigyes első előadása az egyetemen. —

Midőn előadásaimat megkezdem, be kell vallanom, hogy voltaképp jelenleg először ülök életemben katedrán, ámbár ott töltöttem eddigi működéseim éveit, a hol önök fogják tölteni: az iskolában. Az iskolában töltöttem, de nem a katedrán ülve, hanem tanítványaim közt járva, velük közvetlen folyton érintkezve, velük gondolkozva, velük dolgozva. Úgy gondolom, hogy ha nem is egészen ilyképp, de legalább hasonló módon járhatok el majd itt is. A tanítást úgy fogom fel, hogy az bármily fokon is közös munka: közös munka, a melynél a tapasztaltabb segítségére van újabb társainak. Sőt többet mondok: azt hiszem, hogy a tanítás a barátság-
nak egy neme, egy különös, eszményi fajtája. A mint önök mind inkább meg fognak ismerkedni az élet különböző körülményeivel, azt is tapasztalni fogják, hogy minden baráti viszonyban az egyik fél hátrányban van a másikkal szemben: az egyik fél több szolgálatot tesz a másiknak, vagy többet szenved. Abban az ideális baráti viszonyban, melyről most szólok, a tanításban, a tanár az a fél, a ki hátrányban van. A tanár az, a ki hálát nem várhat, és ha vár, nem részesül benne, s a ki voltaképp minden erejét arra fordítja, hogy feleslegessé tegye magát.

E megjegyzésekkel azonban nem akarom devalválni, nem akarom az értékét alászállítani annak a pályának, a melynek küszöbén önök vannak. Oh nem! Én ezt a pályát nagyon szép pályának és nagyon fontos pályának tartom. Sőt ez a pálya — de ez talán csak subjectiv gondolatom — talán a legfontosabb. Ettől a pályától várom én Magyarország szellemi újjáalakulását, mert az a Magyarország, melyet magunk

előtt látunk most, az kulturális tekintetben még nem az a Magyarország, mely reményeinkben és képzeletünkben él. Ez a jövő Magyarország, reményeink Magyarországa, az ifjúság nevelésének révén az önök kezében van, az önök működésétől függ; alkossák meg majd, a dicsőség az önöké, de a felelősség is önökre hárul.

Midőn a magyar irodalom felé fordulok, önkénytelenül is felelevenedik emlékezetemben annak a két kiváló férfúnak alakja, a kiket ugyancsak ebben az épületben mint a magyar litteratura tanárait még magam is hallgathattam. Önök bizonyára tudják, kikre czélzok; tudnák, ha nem mondanám is meg, ha nem ébreszteném is fel nevüknek echoját ebben az intézetben, a mely még tele van emlékükkal. Igen is, felelevenedik előttem Toldy Ferencz és Gyulai Pál alakja. Nagyon különböztek ők egymástól, de mindegyikük rányomta sajátos szellemének bélyegét tanítására. Mindegyikük egy-egy irányt, sőt többet mondok: egy-egy korszakot képviselt tudományunk történetében; korszakot, melyre szükség volt, a mely mai tudományunk fejlődésének egy-egy természetes fokozata. Azt lehet mondani, hogy működésük kiegészíti egymást.

Toldy Ferencz érdeme az alapvetés. Ő a nagy alkotó, tudományunk megteremtője. Hogy az irodalomtörténet alapjait megvethesse, két irányban kellett szellemének működnie: először anyagot kellett gyűjtenie, másodszer ezt az anyagot rendszereznie. Az anyaggyűjtés igen nehéz és fárasztó volt abban a korszakban, ezelőtt nyolczvan évvel, midőn a könyvek még nem voltak annyira közkézen mint ma, midőn még nem voltak összegyűjtve arra szolgáló intézetekben, midőn még olyan könyvek is, melyeket ma pl. az *Olcsó Könyvtár*-ban mindenki megszerezhet, csak hosszú kutatások után voltak fellelhetők. Második iránya a rendszernek megalkotása volt. Azaz Toldynak tagolnia kellett a nagy anyagot, korszakokra osztania, ezen korszakok fősajátságait megjelölnie és közöttük az összefüggést meghatároznia. Így lett az ő kezében a litteraturából nemcsak történeti, hanem valóságos nemzeti disciplina, a nemzeti emelkedésnek tényezője.

Toldy Ferencz fősajátsága óriási munkaerő és munkakedv

volt. Ezt az óriási munkaerőt és munkakedvet lelkesedése táplálta. Mintha még előttem látnám sugárzó szemmel: valami vibráló volt egész egyéniségében, hangja is rezgett, de nem az öregségtől, hanem a lelkesedéstől. Ő munkatársa volt annak a nagy fellendülésnek, melynek történetét nekünk rajzolta. Ebben a történetben ő nemcsak nagy kortársait, Kisfaludy Károlyt, Kazinczy Ferenczet, Vörösmarty Mihályt, hanem a maga munkáját, a maga íjúságát szerette. Szerencsés ember, a ki kortársa lehetett Kazinczynak is, Széchenyinek is és megérte még Deáknak nagy művét!

Igaz, hogy voltak előítéletei is, némely kortársai iránt el volt fogulva, Kazinczyt, Bajzát, Kiss Jánost egyben másban túlbecsülte. Engedjék meg, hogy itt egy különös dolgot említsek, a mely e részben nagyon jellemző Toldyra. 1859-ben a magyar Magyar Tudományos Akadémia Kazinczy születésének százéves emléke alkalmából ünnepélyt rendezett. Ezen az ünnepélyen Toldy mondta az emlékbeszédet, melyben kiemelte, hogy Magyarország legnagyobb költője Kazinczy. Ez különös, de még különösebb, hogy Magyarország legnagyobb költője jelen volt, sőt Toldyval szemben az első sorban ült: Arany János.

Toldy kitünő felfogását meg fogjuk becsülni, ha látjuk, hogy már első művében, melyet ő huszonhároméves korában német nyelven adott ki — a német nyelv mintegy kiscigitő nyelve volt akkor a tudomány terén a magyarnak — már megalkotta azt a rendszert nagyjában, melyet még ma is tanítunk. Oly biztos volt a huszonhároméves ifjúnak a szeme. Ebben az első művében, a *Handbuch*-ban, már megvan az a felőgás, hogy Tinódi és Balassa a XVI. század legfontosabb költői, hogy Zrínyi a következő század legnagyobb epikususa; már megvan benne, hogy a XVII. század végén és a XVIII. század elején nagy hanyatlás következik: már megvan, hogy a XVIII. században három iskolát lehet megkülönböztetni; az is megvan, hogy Kisfaludy Károly indította meg a magyar irodalmi mozgalmat a század elején azzal, hogy meghódította a nagyközönséget is a litteratura számára. Mindezeknek a fontos, jellemző tényeknek a constatálását megtaláljuk Toldy *Handbuch*-jában. Hogy Kisfaludy Károly a

magyar dráma megteremtője és hogy Vörösmarty a legnagyobb magyar költő ebben a korszakban, ezek már szintén megvannak benne.

Ha összegeznem kellene Toldy egész életének működését, azt mondanám : egy ifjúkori nagy gondolat, melyet a férfikor megvalósít.

Egész más világba lépünk Gyulai Pállal. Gyulai első sorban kritikai és polemikus tehetség. Főérdemét úgy lehet kifejezni, hogy ő határozta meg legnagyobb biztonsággal a magyar irodalom különböző aesthetikai értékeit.

Főérdemét négy pontban lehet összefoglalni, kritikai és tanári működése különösen négy irányba vezet bennünket. Először: Gyulai a nemzeti traditio őre az irodalom terén. Azaz fenn iparkodott tartani a magyar litteraturában mindazt, a mi nemes, a mi jellemző, a mi nagy remekíróinkhoz fűződik. Azonban nem minden, a mi idegen, rossz és nem minden, a mi belföldi, jó. Nagy discernáló tehetség kellett ahhoz, hogy meghatározza, mit recipiálhatunk és mit nem. Az idegen befolyások nőttön-nőnek : ma már nemcsak nyugatról jönnek fontos hatások, hanem keletről és északról is. Elég e részben Tolstoj és Ibsen nevére utalnom.

Második érdeme Gyulainak : nagy érzéke a tragikum tisztasága iránt. Innen van, hogy ő meg tudott becsülni olyan írókat, a kiket mások nem értettek meg egészen, hogy jobban értette meg Katonát, s azt a mély, de nehézkes író, kinek neve Kemény Zsigmond.

Harmadik iránya Gyulainak, hogy nagy súlyt helyezett a lyrai versformára. A lyrai költemény t. i. nemcsak külsőleg van kikerekítve, nemcsak bizonyos külső formával, versmértékkel, hanem tartalmilag és érzelmileg is kikerekített egész : valóságos organismus, olyan, mint a növény, melynek van gyökere, törzse és ága, melyek mind összetartoznak és a melyeknek hiányát észre lehet venni. A lyrai versforma iránti finom érzéke képesítette Gyulait arra, hogy Petőfit oly mélyrehatóan tudta méltányolni.

Negyedik érdeme és iránya Gyulainak az a fontosság, melyet a lélektani valóságnak tulajdonít. Innen van az, hogy olyan szigorú volt Jókaival szemben, a ki mindenképen

elragadóan kedves és fényes elbeszélő, de a kinek lélektana gyakran kalandos. Talán el lehet itt közbevetőleg valamit mondanom, a mi jellemzi Gyulainak ezt a praecipatióját. Még mint egyetemi hallgató azzal tisztelt meg egy alkalommal, hogy vele mehettem színházba, a hol akkor idegenajkú művészek Grillparzer Medea-ját játszották. Gyulai érdeklődéssel nyugodtan hallgatta az előadást, csak, midőn Medea gyermekeit megöli, kiáltott fel: «Miért öli meg Medea gyermekeit?» Hazamenet szintén ezt kérdezte több ízben tőlem. Midőn másnap ismét találkoztam vele, ismét ez volt első kérdése. Az egész előadásban ez a lélektani problema érdekelte leginkább és tényleg Gyulai ezzel megtalálta Grillparzer darabjának fő gyengéjét.

Gyulai hatását úgy lehet kifejezni, hogy a legtöbb ítélet, a melyet mindannyian vallunk és tanítunk, tőle való. A mit Petőfiről, Aranyról, Vörösmartyról, Katonáról mondani szoktunk, az legtöbbször a Gyulai ítélete.

Midőn itt azokról szólok, a kik itt a magyar irodalmat tanították és most már nem tanítanak, meg kell emlékezni Péterfy Jenőről is, ki több éven át mint magántanár működött ennél az intézetnél. Péterfy jelessége abban a rendkívüli ideges fogékonyságban rejlett, melylyel a műtárgyak sajátosságait mintegy magába tudta szívni. Ha ő másképp határozott volna, akkor ő most jelen lehetne, sőt mi több, ő, úgy gondolom, itt ülne, a hol én most ülök, én pedig önök között ülnék, és ez jobb volna rá nézve is és mireánk nézve is.

* * *

Irodalmunk fő korszakain végig tekintve, a középkor fő szellemi fényforrása a vallás. Azután új korszak derül előttünk: a renaissance, és örömmel fogjuk látni első nyomait Európában a mi hazánkban. A XVI. században különösen két tényezőnek a hatását lehet tanulmányozni: a reformatio és a török hódítás hatását szellemi életünkre. Az ellenreformatio korszaka után nagy sivatagba jutunk a XVII. század legvégén; de örömmel fogjuk tapasztalni mégis, hogy a homokbuczkák közt, melyeken át utunk vezet, a népköltészet üdítő forrására akadunk. A XVIII. század-

ban a felvilágosodás irányát látjuk a mi hazánkban is. A XIX. században pedig a legfontosabb irányt, a mely a magyar költészet virágkorszakát idézi elő. Ez a virágkorszak a nemzeti nagy fellendülés és a demokratikus szellem találkozásából származik.

De bármennyire különbözők legyenek is a korszakok, van bennük fontos egység. Van valami kapocs, a mely összetartja őket, minden korszakban a főrugó, mely a magyar irodalomban mint egységes főerő működik, s a melynek ismerete nélkül nem értjük meg jelenségeit. De talán szabad egy hasonlattal élnem. Ha belépünk egy nagy gyár gépházába, csodálatos látvány nyílik elénk. Látunk előttünk óriási kerekeket forogni, hosszú szíjokat suhogni, fúrókat roppant sebességgel fordulni, óriási kalapácsokat zuhanni s mind e csodálatos jelenségeket nem értjük meg, ha nem tudjuk, hogy mi hajtja mindezeket a készülékeket, ha nem tudjuk, hogy a főerő, mely mindezt mozgatja, a gőz terjeszkedő ereje. Így vagyunk az irodalommal is.

A magyar irodalomban a főerő a fajfenntartás. Ez mutatkozik minden korszakban, minden nagy íróban. A magyar irodalom első sorban nemzeti eszméknek a kifejezője. Nincs irodalom, mely olyan egységes volna fő indító erejére nézve, mint a magyar. Könnyű ennek a jelenségnek okát is megmondani. A magyar nemzetnek minden korszakban, minden időben nemzeti létét, fájának fenntartását kellett védenie; a magyar faj mindig ostromlott posztióban volt, mindig a nemzeti lét fenntartásáért kellett küzdenie, tehát nem fogunk csodálkozni, hogy ezt a folytonos küzdelmet a magyar irodalom is kifejezi.

RIEDL FRIGYES.

A TANÍTÓ MESE.

Tudtommal még nem volt szóvá téve irodalmunk történetének az a sajátos mozzanata, hogy a népköltés általános típusain kívül, a szorosabb értelemben vett irodalmi költészetnek nincsen műfaja, mely, hol dúsabb árral, hol csak szivárgó érrel, de olyan állandóan, szinte megszakítás nélkül húzódnék rajta végig, mint a faluba, a tanító mese. Feltűnik már a codexekkel, szószólójává lesz a reformatió szigorú etikájának, majd bevonúl a vallásos tanítások és vitakozások zajába, helyet talál a népünknek írt legelső mulattató könyvekben, az irodalmi felújulás siet francia czizomájában, majd meg német komolyságában bemutatni, a reform-kor eszméinek és törekvéseinek hatásos hirdetőjeül lép ki a küzdőterre, s mikor erkölcsi ingadozás, sőt felfordulás mámoros napjai következnek : újra meg-megszólal, hol szelid, hol kemény, hol tréfás, hol sújtó kritikája. A morális és életbölcseleti didaxisnak ez a százados és százados szívóssága irodalmunkban bizonyára nem véletlenség, hanem kapcsolatos a magyar természettel, mely inkább okoskodásra és gúnyra, mint képzelgésre és érzelmességre hajlik.

De a fabulának magyar életfolyamában egy más fontos törvénye is jelentkezik a magyar szellemi életnek : a messze keletről eredő, de közvetlenül a deák irodalomból kölcsönzött formát hogyan tölti meg magyar tartalommal s a képzetnek hagyományos világába hogyan visz át magyar vonásokat. Ennek a fejlődésnek három fokozatát figyelhetjük meg.

Az első Heltai Gáspáré, ki ép oly kevéssé tudott megnyugodni a reformatió hitrendszerei bármelyikének követelő igazságában, mint felfordult kora nagy igaztalanságában, melyeket különösen a szegény föld népe nyögött. Min-

dig ez a szegény nép van előtte, mikor elnyomott, megsüfolt igazságát ennek gyökeres nyelvén és keseredett szívével példázni törekszik. Fabuláinak tanulságai át meg át vannak szöve vonatkozásokkal korának sötét viszonyaira. Az orosz-lánok és tigrisek, farkasok és rókák alarcza alatt rabló urak, zsaroló tisztartók, megvásárolt bírák, kóborló katonák sürgönek. Az aesópi állatvilágot idetelepíti s úgyszólván magyar szóra tanítja. A furfang helyett, melyet valamikor őseik Indiában tanítottak, az Isten előtt való egyenlőséget hirdetik. A mit Heltai tanít általom, az *egyetemes erkölcsi igazság, de egy magyar kor borult világához alkalmazva* s a magyarságnak erkölcsi váltságát munkálva.

Mint Heltai, úgy, kétszázötven esztendő múlva, Fáy András is prózában írta meséit. Nem Heltai keserűségével, mint a szegény magyarság prédikátora, hanem az okosság bizodalmaival, mint a szunnyadó és tétova magyarság ébresztője és útmutatója. Mikor Vörösmarty még hadi kürtjét próbálgatja, a reform-kor hajnalhasadtakor ő már belekezd meséjébe. Széchenyi mellé áll; szép hegedűszóban ennek eszméit, terveit, törekvéseit hirdeti: *a maga korának magyar igazságait*. Ennek a reformkori magyar etikának, Széchenyi prózai rhapsódiáin kívül, két hatalmas irodalmi emléke maradt ránk; az egyik, a mely ma is fölemel: Kölcsey *Parainesis*; a másik, a mely ma is tanulságosan és mulattatva világítja meg korát: Fáy meséskönyve. Ha Széchenyinek sokat emlegetett mondása az elhatározó hatásról, melyet ezek a történetek reá gyakoroltak, talán túlzás is: kétségtelen, hogy hatalmasan törték Széchenyi szellemének útját a nemzet lelkéhez. A kornak magyar bölcsessége, józan és lelkes magyar bölcsessége szólal meg bennök; mindjárt az első két mese intő szó az elhamarkodókhöz s az avultan maradiakhoz. Így a fabula Fáyval megint egy lépést tett előre a magyarosodás útján.

Ez az új kötet¹ mintha újólág egy további lépés volna ezen az úton. Mindenek előtt nekünk, magyaroknak szól, különösen nekünk. A mi magán- és közéleti erkölcsünk bír-

¹ Bartóky József meséi, melyhez ez a kis cikk előszónak készült -

lata, mint voltak a maguk idejében Heltai és Fáy fabulái, noha felfogásban és hangban különbözik tőlük. Heltai keserű nyersségét és Fáy nyugodt kedélyességét benne bizonyos pessimismus váltja fel, a mely, ha némileg egyhítve is humora által, mégis csak pessimismus marad. Igaz, hogy ha egy kornak sorsa és erkölcsi képe valaha méltán hihatta ki ezt a felfogást és ezt a hangot : a miénk bizonyára ilyen kor. De mindezzel Bartóky csak elődeinek nyomában jár. A mivel eléjük kerül : az *meséi egy részének jellemzően magyar anyaga*. Színterök : a magyar természet, magyar falu, magyar háztáj ; szereplői : ezeknek az állatai és emberei. Nem egy motívumát a mi sajátos felfogásunkból és viszonyunkból meríti a mi állatvilágunkhoz. És ez az egész könyvnek új elevenséget és kedves magyar színt ad. Mintha a *mese* szónak eredeti magyar jelentéséhez is közelednék azzal, hogy történeteinek tanulságait nem igen szereti külön elmagyarázgatni. Tessék kitalálni, hiszen a *mese* voltaképpen *találós mesét* jelent.

BEÖTHY ZSOLT.

HÁBORÚS TANULSÁGOK AZ AGRÁR- POLITIKA SZEMPONTJÁBÓL.

Bár elvileg nincs kizárva, hogy a gazdasági életnek eddig fölismert törvényeit az emberi fejlődésnek valamely gyorsabb evolútiója, vagy hirtelen és tartós megrázkódtatása módosítsa, hiszen a sokkal nagyobb erejű természeti törvények fölismerésében is az újabb kutatások háttérbe szorítják a korábbi megállapításokat, a gazdasági culturát pusztító nagy vihar távolról sem okozott oly változást a közgazdasági élet fölveiről kialakult felfogásunkban, mint a hogy az a jelenések első összekuszáltságában látszott.

Vagy a háború tömegmozgalmának rendkívül nagy kezdősebességi erejénél fogva, vagy pedig mesterségesen megakasztott ugyan némely gazdasági törvény működésének külső nyilvánulása, s az kelthette azt a látszatot, hogy a szélcsöndes időkben leszűrt elvek a vihar erejét nem bírják ki, a következmények azonban megmutatták, hogy a törvényszerűségek élnek változatlan biztonsággal, s az a meggondolatlanság, a melylyel a háborút viselő világ szembehelyezkedett velük, csak súlyosabbá tette a törvényszerűségeknek később már el nem takarható és le nem tagadható hatását.

A gazdaságpolitikai felfogások időlegesebbek, mint a gazdasági élet nagy törvényszerűségei, s így a világháború nyomát sokkal inkább megéreztek. Vitás kérdésekbe, a melyekben a vélemények évtizedeken át eldöntetlenül hullámoztak jobbra-balra, a világháború lángra rendkívül erősen bevilágított. Egyéb controversiáknál pedig lépésről-lépésre alakultak ki új nézetek ahhoz képest, hogy a háború fokozatos előrehaladásával a gazdasági életet hogyan sodorta mindig mélyebben a válságba s a helyreállítás lehetőségét hogyan tette egyre nehezebbé.

A pusztulás terjedésével majdnem lépést tartott az emberi elme törekvése is, hogy a helyrehozás módozatait kigondolja. Sok tartalmi gazdagodást is jelent a gazdaságpolitikának ez a törekvés, de sok meddővé vált igyekezetet is, a mely a múltó percznek tetszetősen feltűnő tanulságait általánosítani törekedett, s azokra a gazdaságpolitikai tervezetések egész phantastikus épületesoportját emelte, holott a következő fordulat minden előzetes föltevést halomra döntvén, meghaladott naivitásnak tüntette föl a jóhiszemű tervezetéseket is.

Még mindig nagyon távol állunk attól, hogy az 1914. nyarán kezdődött világhatalmas záró mérlegét láthatnók, hiszen a minden részről megcsorbult erők egyenlőtlen mérkőzése most is tart, s a felbolygatott gazdasági élet számos rendellenes különösséget mutat. Mégis a gazdaságpolitikai tanulságokat ma már talán több valószínűséggel szűrhetjük le, s a közeli jövő fejlődésére nagyobb bátorsággal következtethetünk.

Az értékeknek a háború éveiben a végletekig vitt fogyasztása, s ezzel szemben elsősorban a közvetlen hadviselő feleknél, de az emberiség többi részében is a nem gyors elpusztításra szánt értéktermelésnek zuhanásszerű csökkenése nemcsak azt eredményezte, hogy a korábban fölhalmozott készletek a legtöbb árúnál majdnem teljesen kifogytak, hanem azt is, hogy már növekvő hiány állott be a termékek legtöbbszörében, s a földrajzi helyzethez, a termelés helyével szemben való kényszerű elzárkózottsághoz képest ez a hiány némely államban kínzó és kielégíthetetlen szükségletté fokozódott, másokban legföljebb csak a fogyasztás észszerű korlátozását s a pazarlás megakadályozását kívánta meg.

Első tanulságként mindenesetre megállapíthatjuk, hogy a hiány kínos volta főképpen az élelmiszereknél jelentkezett, s ha volt is nagy árnyalati különbség Páris és Bécs kenyérinsége között, mindkét helyen és mindenütt a normális mértéken alul kellett megszabni az élelmiszerek fogyasztását. Korlátozás alá került később az ipari termékek fogyasztása is, de ezt a korlátozást volt könnyebb elviselnünk.

A mezőgazdasági termelés fontosságának gondtalan háttérbe szorítása, s az iparosodásnak mint magasabbrendű tevékenységnek kiemelése, a mely a múlt évtizedeknek oly

kedvelt axiómája volt, a háború megvilágításánál elhamarkodott ítéletnek látszik. Se tekintetben ne ejtsenek tévedésbe azok a legendák sem, hogy Európa nyomorúsága idején Argentínában állítólag fűtöttek az egyébként nem hasznosítható búzával; mert ha ez igaz is, szintén nem bizonyít egyebet, mint hogy a mezőgazdasági termelés hiányossága az államokat másoktól függő viszonyba hozza, a mely függés az árúcsere világpiaczi szervezetének szabad vérkeringésénél nem ütközik ugyan előtérbe, de a szabad forgalom bármily fönnakadásánál komoly zavarokat okozhat. Angliának óriási flottája, és szövetségeseinek együttvéve szintén tekintélyes tengeri hadserege mellett is voltak a háborúban időszakok, a mikor London gabonaszükséglete csak napokra volt biztosítva.

Bármily productiv legyen az állam ipara, és hasznot-hajtó a kereskedelme vagy fuvarozó vállalkozása, nem engedheti meg, hogy mezőgazdasági termékek tekintetében kizárólag idegen piac termékeire legyen utalva, mert gazdasági válságok idején népének ellátása a legkínosabb zavarokat idézheti elő.

Ha pedig az őstermelést nem mellőzheti a legiparúzóbb állam sem, akkor szükséges, hogy az őstermelő nép különleges igényeit, — a melyek nem nagyobbak, csak másfélék, mint az iparos népé, — az állam figyelembe vegye, s a lehetőségeket megadja az őstermelés nemzeti munkájának végzéséhez. Ez a háborus tanulság igazolása az agrárpolitikusok azon régi követelésének, hogy az őstermelő nép gondjait, panaszait hallgassa meg az állam. Ám a tanulság — legalább nálunk — a háború folyamán nem szűrődött le ilyen egyszerűen és símán, mint a hogy a végső eredményt itt vázoltuk, hanem ellenkezőleg, az őstermelő nép teherbíró képességét a közbeeső válságos idők a legnagyobb mértékben igénybe vették. A legsúlyosabb megpróbáltatás a háborúban szenvedett vérveszteség volt. Semmiféle más foglalkozási ág nem áldozott annyit az embereiből, mint az őstermelés, mert a míg egyéb ágakban a polgári munkában való nélkülözhetetlenség a katonai szolgálat alól való mentességnek elég sűrű jogcíme volt, addig az őstermelőkkel szemben ez a mentség a legritkábban fordult elő.

A szerző nem helyesli a több agrárpolitikusknál megismétlődő azt az érvelést, hogy az őstermelő nép érdekeinek figyelembevétele azért is szükséges, mert ez az osztály adja a legtöbb és legjobb katonát az államnak. Ha az őstermelők mellett egyéb közszempontok nem szólnának, akkor a katonai szolgálat érve egymagában nem jelentős. Minden társadalmi osztályt a munkában való értéke szerint kell megítélni, nem a hadbavonuló tömegek mértéke szerint. A mint azonban a jövő szempontjából nem érvelhetünk az őstermelő nép hadratermettségével, a múltnál annál kevésbé téveszthetjük szem elől, hogy a legtöbbet veszítette, pedig a jövő gazdasági munkájában legnagyobb rész vár rá.

A nagyobb háborús igénybevétel mellett munkájában ez a népréteg akadályoztatott meg legelőbb, mert termelőeszközeinek egy részét (lovát, szekérét) hadi célokra igénybe vették, s ez a réteg esett el először és legjobban fáradságainak gyümölcsétől is, mert termelvényeinek mind nagyobb részét hatósági ármegállapítás sújtotta.

Az őstermelőnek szokott gazdálkodási egyensúlyát zavarta meg a világháború, mert a legjobban keresett termelvényeit a növekvő termelési költségekkel arányban nem álló alacsony áron értékesíthette csupán, míg gazdaságának egyéb — korábban figyelemre alig méltatott — melléktermékei nem várt értékesítési alkalmakhoz jutottak. Az őstermelő a megszokott viszonyok minden változásához csak lassan s elkésve alkalmazkodik; hamarabb érezte meg azt az őt sújtó változást, mely legfőbb termékének, a gabonának kedvezőtlen áralakulásában s a gazdálkodáshoz szükséges eszközök megdrágulásában nyilvánult, mint azt a másikat, a mely egyéb terményeinek értékesítését megjavította. Ez utóbbit már csak mint némi kárpótlást tekintette egyéb veszteségeiért. Ha ez túlzássá vált is, kétségtelen, hogy ez a túlzás mint aggodalom is élt benne, s ez visszatartotta a hasznos beruházásoktól. Az őstermelőnél felgyülemelő, s vásárló erejében folyton csökkenő pénz csakugyan terhévé vált a közgazdaságnak, de főleg azért, mert az életigényeinek megfelelő s a termeléséhez szükséges bevásárlásokat nem eszközölte. A termelés összes ágaiban mutatkozó, kedvezőnek

látszó conjunctura az őstermelésre hatott legkevésbé marandóan, mert ehhez érkezett legkésőbb, ennek a termelő processusát zavarta meg legjobban, s ennél kínálkozott a leggyöngébb lehetőség a befektetésre. Az őstermelők háborús több-keresete — a mi tulajdonképpen csak a pénzjegyek nagyobb tömegében nyilvánul — nemcsak a közgazdaság szempontjából nem vált nyereséggé, hanem az őstermelő szempontjából sem, s ha az új adónemek folytán e többletnek egy része visszafolyik, ezzel az őstermelőnek a háborús terhekben való részvétele lesz csupán nagyobb, de felkészültsége a későbbi gazdasági küzdelemre nem erősödik. Mindez annak a következménye, hogy az őstermelő a gazdasági élet vérkeringésébe még nem volt eléggé bekapcsolva. A szövetkezeti hálózat sűrítésére való törekvések tehát a történetekben nagyon alapos igazolást nyertek, s azzal a tanulsággal gazdagodtunk, hogy az őstermelők nagy rétegének a forgalomba való élénkebb bevonása nemcsak ennek a rétegnek az érdeke, hanem az egész közgazdaságnak.

A szövetkezeti gondolat különben egyéb vonatkozásban is kiállta a tűzpróbát. A mezőgazdasági termények iránt való nagy kereslet rendkívül felszöktette a közvetítők számát. Nem szólva az alkalmi közvetítőkről, vagy azokról, a kiknek — ugyan állandó, de be nem vallott — foglalkozásává vált a terményközvetítés, az újonnan alakult czégek nagy sorából is látni, mennyire kívánatos és jutalmazó kereseti ággá vált a közvetítésnek ez a faja. Bécsben a háború vége felé egyetlen hónapban az újonnan nyitott üzletek 90%-ánál több terménykereskedés, vagy terményügynökség volt. A közvetítésnek ez az elhatalmasodása a legkülönbözőbb élethivatásúakat arra bírta, hogy a terményeket alkalmi szövetkezetekbe — nálunk beszerzési csoportokba — tömörülve közvetlenül a termelőtől, vagy legalább a nagyban eladóktól igyekezzenek vásárolni.

A társadalomnak minden forgalomképesebb eleme is kénytelen volt tehát arra a következtetésre jutni, a mely a forgalomtól legjobban elzárt őstermelőre vonatkozólag a szövetkezeti eszme propagálói közt már régen kialakult, hogy a gazdasági élet nehézségei közt a termelésnek és fogyasztásnak bensőbb kapcsolata szükséges. A mi kivételes helyzetben

bekövetkezett az egyébként minden áruval ellátott város-
lakóra nézve, az állandó szükségérzet az árúraktáraktól
távol eső földművelőre.

A háború alatt a mezőgazdaság fokozatosan megfosz-
tatván munkaerőtől, termelése is ezzel párhuzamosan csök-
kent. Azt a körülbelül száz év óta tartó folyamatot, a mely
a mezőgazdasági munkáslétszámot folyton apasztja, a háború
a végletekig vitte, nemcsak hadi munkára és a harcmezőre
szállítván a mezőgazdaság munkásait, hanem a háborús ipar mű-
helyei mellé is. A jelentékenyen megcsökkent termelés, melyet
ma sem lehetett még a korábbi mértékre emelni, most élesebben
mutatja azt a kétségtelen igazságot is, hogy a mezőgazdaság-
nak munkaerővel való rendszeres ellátása is olyan elsőrendű
közérdek, a melyre minden lehető eszközzel törekedni kell.

Hogy a mezőgazdaságban szükséges munkaerő hogyan
rögzíthető meg legjobban a közérdek szempontjából, mint
nagy üzemeknek jó socialis feltételek mellett dolgozó alkal-
mazottja, vagy pedig mint kisüzemek önálló birtokosa-e, az
a kérdés további része, melynek vizsgálatához emlékeztetbe
kell idéznünk a nagybirtok és kisbirtok teljesítményeit a
háború alatt. Nagy átlagban — hiszen itt csak azokról be-
szélhetünk — a nagybirtok termelőképessége fokozatosan
gyöngült, mert csökkent munkás-létszáma, s a géphaszná-
latban sem fejthette ki teljesen az erejét: fölserelései lerom-
lottak s újjal pótolni alig volt módjában. Mégis a nagybirtok
e hiányok ellenére is igyekezett régi szerepét betölteni a köz-
ellátás körül, és símulni a változó és gyakran nem szerencsés
rendelkezésekhez, a melyek mögött is meglátta a közérdeket.

A kisbirtok is sok munkaerőt veszített, a családi tartalék
azonban ezt mégis inkább tudta pótolni, úgy hogy itt a ter-
melés hézagai kisebbek. Fölöslegeit azonban a kisbirtok óva-
tosabban és bizalmatlanul rezerválta, s ha nem volt is a köz-
érdek iránt érzéketlen, nem akart messzebb elmenni ebben,
mint mások, a kiket megfigyelhetett. A régi igazság, hogy
a gazdasági válságok az apróbb existenciák fölött nyom-
talanabbul viharzanak el, újra hebizonyosodott.

A tanulságot azonban csak abban az irányban vonhat-
juk le, hogy a megmaradó nagybirtokot, mint válságos ter-

melési viszonyok közt nagy teljesítményekre hivatottat, kedvező megélhetésű munkástörzsszel kell támogatni, a kisbirtokot pedig, mint szívósabb elemet, úgy fejleszteni, hogy a közérdekkel való kapcsolata élénkebb legyen.

A háború utolsó évei siettették a birtokreform megoldását is, a nélkül, hogy ez a kérdés közvetlenül a háborús helyzet következményei közé tartoznék. Mindazok a gondolatok, új intézmények, kísérletek, melyek a birtokreformban foglaltatnak, évtizedek óta napirenden voltak már s azok sürgették legjobban, a kik a mezőgazdasági népeesség egyéb irányú megerősítésén is dolgoztak. Inkább azt lehet a háború eredményének tulajdonítani, hogy ennek a kérdésnek a fontosságát szélesebb rétegek is belátták, s azt, hogy a birtokvásárok iránti hajsza tanulságaiként a földet tényleg művelő nép birtokhoz juttatására helyeztek minél nagyobb súlyt.

Egyelőre vitás, milyen khatással lesz a háború a mezőgazdasági hitelt illető felfogásra. Kevés adat van a felől, hogy a mezőgazdaságnak mily mértékben sikerült tehermentesítenie magát. Az Országos Központi Hitelszövetkezetnél a kötelezvény-kölcsönök álladéka 1914-ről 1920-ig leszállt ugyan 52·2 millióról 18·8 millióra, de a váltóké 55·1 millióról 111·8-ra emelkedett. A Magyar Földhitelintézet 1920. évi jelentése a kölcsönök nagyobb mérvű visszafizetéséről szól, de nem ad áttekinthető képet róla; a Kisbirtokosok Országos Földhitelintézete viszont csak a kölcsönkérők újabb növekedését említi, s azt, hogy a jelzálogüzlet a magas forgalmi árak miatt nehezen indulhat meg. Az egész kérdés elbírálásánál, ha majd a visszafizetésre vonatkozó összes adatok együtt lesznek is, nem szabad elfeledni, hogy a kép egyoldalú, mert a visszafizetőkkel szemben az új kölcsönkérők, a kiket máskor rendszerint ki szoktak elégíteni, évek óta hiába ostromolták a pénzügyintézeteket. Függetlenül azonban a visszafizetésektől, az új birtokszerzők szemében súlyos lesz a hitel problémája, mert nemcsak a föld vásárlása veszi igénybe tőkéjüket, hanem az aránytalanul megdrágult fölszerelés is. A régi birtokosokra pedig minden javítási kísérletnél nagyon magas beruházási költség vár, minden intenzívebb gazdálkodási ághoz megsokszorozódott üzemi tőke kell.

S minthogy a hitel általában érezhetően megdrágult, s a tőke ismét oda hajlandó csak kiszállni, a hol leggyorsabb megforgatás után legnagyobb nyereséggel rakodhatik meg, a mezőgazdaság rövidesen ismét abba a helyzetbe kerülhet, hogy kölcsönre szorul, s drága hitelviszonyokkal kénytelen küzdeni akkor, a mikor üzemének természete csak az olcsó hitelforrásokat bírja el. A háborús megvilágítás után tehát még a mezőgazdasági hitelügyre vonatkozólag is arra az eredményre kell jutnunk, hogy az eddigi javító kísérleteknek nemsokára továbbfejlesztésére kell gondolni.¹

Az agrárpolitika vitatott kérdései tehát legnagyobb részben úgy kerültek ki a háborúból, hogy igazuk megerősödött, s a mezőgazdasági termelés s az ezzel foglalkozó népesség fontosságának ismét tudatára ébredhetett a társadalom. E fontosság abban a vonatkozásban is nőtt, hogy az iparnak a hazai mezőgazdaságból vett anyagokra való ráutaltsága emelkedett. A gazdasági elzárkózottságnak ma is érezhető nehézségei mutatják, mennyire igyekeznie kell minden gazdasági területnek arra, hogy szükségleteiből, a mennyit lehet, a saját termelése útján fedezzen. Külföldi nyersanyagokra támaszkodó ipar sokkal inkább megbénulhat válságos időkben. A terület korlátolt volta sem engedi ugyan meg, s a nemzetközi munkamegosztás gazdaságos elvével is ellenkezni, ha egy ország mezőgazdasága mindenfelét igyekezniék termelni, a mit a hazai fogyasztás ipari anyagokban is igényel: viszont azonban súlyos válságokat előzhet meg, vagy legalább enyhíthet, ha fölkészül mindannak a termelésére, a mi a hazai talajon egyáltalán termelhető.

BUDAY LÁSZLÓ.

¹ Czettler Jenő (Magyar Gazdák Szemléje, 1921. 435 l.) a kisbirtok tehermentesítését ma elintézett ügynek tekinti. Ebben sok optimizmust látunk. Sok megpénzesedett gazdának van heverő tőkéje, és sok pénzfőlöleg ment a gazda életmódjához nem illő befektetésekre, de maguk a gazdaságok nem erősödtek annyira és fölöslegeiket nem használták oly okosan, hogy a terményárak változása ne keltené fel megint hitelszükségletüket.

GOETHE LEGÚJABB MUNKÁJA.

Úgy is czímezhetném ezt a kis irodalomtörténeti adalékot : «Goethe legrégibb munkája», mert tényleg arról kell szólnom, hogy a nagy költőnek legelső terjedelmesebb költői műve, melyet eddigelé elveszettnek tudtunk, másfél század mulva, állítólag, legújabban újra előkerült. Piper Pál altonai tanár, érdemes philologus és irodalomtörténész, 1894-ben, tehát már 25 évvel ezelőtt kapta a kérdéses kéziratot egy 1907-ben elhunyt kisasszonytól (Wegner Emma), a ki természetesen nem is sejtette, hogy milyen kincset ajándékozott el. Boldog új birtokosa, egyéb tudományos dolgozatokkal lévén elfoglalva, évekig nem törődött a kézirattal és csak legújabban foglalkozott vele tüzetesebben, mire legnagyobb öröme fölfedezte, hogy a sokáig semmibe sem vett műnek szerzője nem kisebb író, mint Goethe. Ez alapon kiadta a költeményt egy húsz lapra terjedő bevezetéssel, melyben meglepő föltevését, hogy a mű szerzője valósággal Goethe, részletesen indokolni és bizonyítani törekszik.¹

A fölfedezett költemény öt részre oszlik : I. Józsefet eladják testvérei, II. József Potiphar házában (Potiphar neje, Saphira, el akarja csábítani Józsefet), III. József a börtönben, IV. József fölemelése, V. József és testvérei. Terjedelme 5024 vers. Az elbeszélés végig alexandrinokban folyik, de közbe vannak szöve lyrai versszakok («Arien»), melyek dalszerű tartalmuak és dalszerű alakuak. Az egyes énekek terjedelme igen eltérő (I : 1085 vers, II : 820 vers, III : 310 vers, IV : 573 vers és V : 2066 vers) ; az anyag az ó-testamentom-

¹ *Joseph, Goethes erste grosse Jugenddichtung, wieder aufgefunden und zum erstenmale herausgegeben von Prof. Dr. Paul Piper. Hamburg, 1920. 222 lap, több hasonmással. Ára Budapesten 600 kor.!*

ból való, melyhez a szerző lehetőleg ragaszkodik. Költői értékéről, mely egyébként legalább egyelőre egészen mellékes, alább tesztek néhány megjegyzést.

A főkérdés ezen művel szemben: csakugyan Goethe munkája-e? illetőleg föl vagyunk-e jogosítva arra, hogy a rendelkezésünkre álló források alapján Goethének tulajdonítsuk?

Hogy e kérdésekre philologiai szabatosággal felelhessünk, mindenek előtt pontosan össze kell szednünk és vizsgálatunk tárgyává tennünk a forrásokat, melyek Goethe ezen művéről szólnak. Ezek a források kizárólag magának Goethének nyilatkozatai.¹

Először 1767-ben említi ez ifjúkori művét Goethe, tehát 18 éves korában, midőn május 11-én így ír nővérének, Cornéliának: «Ha valaki nekem (17)62-ben Józsefemről ugyanazt mondta volna, a mit most magam mondok róla, annyira lehangolt volna, hogy soha többé tollhoz nem nyultam volna». Ez adat szerint a József-epost 1762-ben írta Goethe, tehát 13 éves korában. De a keletkezésnek ez idejét még ugyanez évben kissé módosítja Goethe, midőn ugyancsak nővérét október 12-én a következőkről értesíti: «Belszer, Isabel, Ruth, Selima és a többiek ifjúsági bűnüket csak tűz által fizethették meg. Ugyanezen halálra ítéltetett «József» azért a sok imádságért, melyeket egész életén át elkövetett. Sokáig az árvaházba akartam elküldeni Bogatzkyhoz, a ki kiadhatta volna. Mert ájtatos könyv, hisz József egyebet sem tesz, csak imádkozik. Mi itt néha neveltük a gyermek naivitását, a ki ily vallásos művet képes volt írni. De nem szabad sokat gyermekről beszélnem, hisz még nincs négy éve, hogy (József) megszületett», — e szerint tehát 1767-ben alaposan lenézett művét 1763-ban, tehát 14 éves korában írta volna.

Jóval bővebben szól Goethe ez első terjedelmes költői

¹ Kényelmesen együtt vannak Hans Gerhard Gräf kitünő művében *Goethe über seine Dichtungen*, I. rész, 1. kötet, 1901. 200—205. lap. (Goethének Oeser Friderikához írt levelét nem tárgyalja Gräf, mivel ebben a levélben kétségtelenül a József-re történik czélzás, de a munka maga nincsen megnevezve.)

művéről önéletrajzában (*«Dichtung und Wahrheit»* I. rész., 4. könyv), melynek megfelelő szakaszait 1811-ben, tehát 62 éves korában írta. Szívesen menekült, írja itt, a jelenkor zavaraiból Kelet vidékeire és elmerült Mózes első könyveibe. E családi történetekből, folytatja, kiemelkedik egy alak, mely különösen az ifjúságnak kedvessé válhatik: «József, a legszenvedélyesebb szerelem gyermeke. Nyugodtan és világosan tűnik föl előttünk és maga jósolja meg magának azokat a jelességeket, melyek őt családja fölé fogják emelni. Testvéreitől szerencsétlenségbe taszítva, állhatatos és becsületes marad a rabszolgaságban, ellentáll a legveszedelmesebb csábításoknak, megmenti magát jóslásokkal, mire érdeme szerint magas tisztségekre emelkedik. Előbb egy nagy királyságnak, utóbb övéinek van segítségükre és hasznukra. Hasonlító atyjához, Abrahamhoz nyugalmaiban és nagyságában, nagyatyjához, Izsákhhoz csendjében és alázatosságában. Atyjától öröklött üzleti érzékét nagyban érvényesíti. Nem nyájokról van többé szó, melyeket apósának vagy önmagának megszerez; hanem népekről összes birtokaikkal, melyeket egy király számára megnyernie sikerül. Ez a természetes elbeszélés igen vonzó, csak igen rövidnek tetszik, és az ember hivatalva érzi magát arra, hogy részletesen kifejtse.» Azután megjegyzi, hogy az ily «kifejtett» történetek Klopstock óta német földön igen gyakoriak voltak és hogy ezek sorából különösen Moser *Daniel*-je volt nagy hatással ifjú kedélyére.¹

«József történetét (folytatja) már rég óhajtottam földolgozni; de nem tudtam tisztába jönni a költői alakkal, különösen mert nem volt gyakorlatom oly versben, mely az ilyen munkához alkalmas lett volna. De most igen kényelmesnek találtam a prózai előadást és teljes erőmmel neki feküdtem a kidolgozásnak. Most a jellemeket megállapítani és kifesteni törekedtem és azon voltam, hogy mellékes dolgokkal és epizódokkal a régi egyszerű elbeszélést új és önálló munkává átalakítsam. Nem gondoltam meg, mit a fiatalság persze nem képes meggondolni, hogy ehhez oly tartalom kell,

¹ *Daniel in der Löwengrube, in sechs Gesängen* von Fiedrich Carl von Moser, 1763. — Prózában írt vallásos költemény.

milyen csak a tapasztalás megfigyelése szolgáltathat. Szóval, megjelenítettem magamnak az összes eseményeket a legkisebb részletekig és sorban a legpontosabban elmeséltem őket magamnak.»

Azután elmondja Goethe, hogy tervbe vett munkáját rendkívül megkönnyítette egy házukban élő félkegyelmű másoló, kinek egész művét tollbamondta. «Oly nagy munkát (folytatja), mint a milyen ez a bibliai prózai-epikus költemény volt, még nem kísérlettem meg. Most elég nyugalmas időm volt, és semmi sem hívta vissza képzeletemet Palesztinából és Egyiptomból. Ily módon kéziratom annál jobban duzzadt föl napról-napra, mivel munkám, a mint részletenként úgyszólván magamnak a levegőbe elmondtam, máris a papíron állt és csak kevés lapot kellett időről-időre átírni.» Midőn a terjedelmes munka saját csodálkozására tényleg elkészült, régibb, meg nem vetendő költeményeivel együtt egy csinos kötetben gondolta kiadhatni, e czímmel *Vermischte Gedichte*, a mi neki annál jobban tetszett, mert ily kiadvánnyal ismert és híres írókat utánzott volna. De Goethe e megjegyzéssel a chronologia ellen vétett, mert az a szokás, melyre hivatkozik, hogy t. i. az írók verseiket *Vermischte Gedichte* czímmel adták ki, csak későbbi időbe esik, mikor pl. Rost (1769), Gellert (1770), Lavater (1785), Schlegel János Adolf (1787) és mások ily alakban, ily czímmel adták ki verseiket.

Ez önéletrajzi adatokhoz csatolható még Goethének Oeser Friederikához 1768 november 6-án írt verses levele, melyben «prózai költeményéről» (*mein prosaisches Gedicht*) tesz említést. A fölemlített adatok figyelembe vételével kétségtelennek mondhatni, hogy ezen «prózai költeményen» József művét értette a költő.

Önéletrajzából tudjuk, hogy Goethe ezt a József-művét is magával vitte Lipcsébe, hol 1766 elején, tehát 17 éves korában, mert minden oldalról lebeszélték a költészetnek további gyakorlatáról, összes prózai és verses dolgozatait, befejezett és megkezdett költői termékeit tűzbe dobta. Hogy a „József” is ezek közt volt, világosan mondja már idézett, 1767 októberében nővéréhez írt levelében, mikor pontosan kijelenti, hogy

„József” is, a számos imádság miatt, melyet egész életében folytatott, tűzhalálra «ítéltetett». Goethe nem mondja, mire Piper nagy súlyt helyez, hogy ezt az ítéletet végre is hajtotta, de azt sem, hogy mégis megkegyelmezett neki; az összefüggés azonban kétségtelenné teszi, hogy művét elégette, különben hangsúlyozta volna, hogy a megsemmisítő ítélet ellenére kikerülte a tűzhalált. Utóbb is ismételve említi, hogy elkészült verseit megrostálta és nagy részüket megsemmisítette, — de a „Józsefről” nem történik soha többé említés; ez tehát 1766 elején tényleg tűzhalált halt.

A forrásoknak e kétségbe nem vonható adatait teljes tárgyilagossággal és minden elfogultság nélkül pontokba foglalva, a következőket állapíthatjuk meg:

1. A bibliai József történetét tárgyaló költői művét Goethe 1763-ban vagy 1764 elején (Moser *Dániel*jének megjelenése után), tehát 14—15 éves korában írta, ill. dictálta atyja írnokának, a mi eleve is csak prózai művel volt lehetséges.

2. A mű, mit Goethe ismételve hangsúlyoz és magyaráz, prózában volt írva, mint Moser *Dániel*je, mely reá nagy hatást tett. (A prózai elbeszélésbe esetleg, a kor divatja szerint, egyes versek közbe lehettek szöve.)

3. Művét többi ifjúkori kísérleteivel együtt 1766-ban megsemmisítette, mert a lipcei bírálók ítélete folytán elégedetlen volt régibb termékeivel, *Józseffel* azért is, mert hőse az egész műben egyebet sem tesz, csak imádkozik.

Ha már most e kétségtelen adatokkal szemben egy pillantást vetünk a Pipertől kiadott költeményre, nyomban meg kell állapítanunk, hogy

1. e munka végig verses munka: alexandrinokban van írva (közbeszótt dalszerű lyrai részletekkel) és

2. hogy József egyáltalában nem sokat imádkozik ez eposban.

A Piper föltevése igen sajátos és sok tekintetben igen tanulságos. Magától értetődik, hogy a tudós fölfedező-kiadó igen jól ismeri mind azokat az adatokat, melyeket fönt röviden felsoroltam és melyek eleve lehetetlennek mutatják föltevését. Hogyan jutott ezek ellenére mégis meglepő véle-

ményéhez? E kérdésre csak egy felelet lehetséges: elfogultsághól és mert elhamarkodott ötletét nem akarta föladni. A legszomorúbb olvasmányok egyike előszavának az a részlete, melyben ki akarja mutatni és az olvasóval elhíttetni, hogy a hol Goethe ismételve és nyomatékosan és részletező indokolással «prózai» terméknek nevezi József-művét, ott a nagy költő «kétségtelenül» mindenütt verses munkáról szól. Ez a tekervényes fejtegetés tanulságos példa arra, hogy a nyakas elfogultság és ideges okvetetlenkedés még egy nagyérdemű jeles tudóst is mennyire képesek józan esztől és belátásától megfosztani.

A végeredmény tehát, hogy a Pipertől kiadott *József* semmikép sem lehet Goethe műve. A nagy költőnek kétségtelenül legrégibb fönmaradt műve tehát marad a *Höllenfahrt Jesu Christi* című költeménye 1766-ból, tehát 17 éves korából, mely mindenkép sokkal eredetibb, költőibb, értékesebb, mint a tavaly kiadott *József*, melynek szerzőjét egyelőre nem ismerjük. De, sietek hozzátenni, nem lehetünk is nagyon kíváncsiak szerzőjére, mert műve igen kezdetleges és naiv, azonban mégis bajosan tulajdonítható egy 14—15 éves fiúnak, még ha ez a fiú Goethe volt is. Sokkal több érettséget és tapasztalatot árul el, mint a milyet ilyen korbéli gyermekről joggal föltehetnénk, sokkal nagyobb írói és verselési gyakorlatot is. Hogy a munka nyelv és helyesírás tekintetében hihetetlenül botrányos, ez Piper szerint a másoló bűne, a kinek a költő tollbamondta munkáját. Nem tudjuk, ki a *József* költője, azt sem tudjuk, tollba mondta-e ez az ismeretlen szerző csak most nyilvánosságra került művét: csak azt tudjuk, de ezt egészen biztosan, hogy ez a *József*-epos semmiesetre sem Goethe műve.

HEINRICH GUSZTÁV.

A PALESZTINAI MOZGALOM.¹

Az alkonyhoz értem, az élet ama koráig, mikor az ember már leszámolt azzal, a mit világi jónak mondanak, mikor már a maga számára semmit se kér, se vár. A nagy út előtt leszámolva önmagammal és eddigi munkáimmal is, egyre nagyobb és égetőbb nyugtalanság lesz urrá lelkemen. Munkába ölt éveim egyre hiába valobbaknak és meddőknék látszanak előttem. Félelmes tudat vesz erőt rajtam, hogy, a ki évtizedeken keresztül az elnyomott népek felszabadulási törekvéseiért, igazáért, jóllétéért, magasztos hitéért a terjedelmes könyvek, tanulmányok alig áttekinthető sorozatában szállottam síkra : — egy népért, épp azért a népért, melyhez oly szent kötelekek fűznek, még semmit sem tettem.

Nem jelenti ez azt, hogy életem eddigi irodalmi munkásságát sajnálnám, vagy épen megbánnám, hisz elnyomott, megalázott, jobbra törekvő nemzetek ügyéért küzdeni minden nemzet fiának egyaránt kötelessége.

A mit én írással és szóval, tettel és agitációval idegen népek érvényesítéséért tenni megkíséreltem, azt ma ősz fejjel indokoltnak és szükségszerűnek látom. De mind az csak csonka kísérlet, síralmas töredék volna, ha nem teljesíteném a nagy kötelességet, melylyel annak a népnek tartozom,

¹ E közlemény egy Palesztinát ismertető mű bevezetése. Napi érdekűvé teszi a Palesztina felé irányuló békés mozgalom, mely sem valamely nemzet, sem általános emberi elv ellen nem irányul, csupán önkéntes elvándorlás : a zsidóságnak aránylag csak igen kis töredékét mozgatja, mégis világszerte él ; mutatta ezt az, hogy szeptemberben a karlsbadi congressus tanácskozásain a föld valamennyi országából jelentek meg kiküldöttek. E szemünk láttára folyó mozgalom célja, rugói, érzései mindenkit érdekelhetnek, kivált, ha ily avatott toll ismerteti, mely e mozgalmat teljes világításba helyezi.

a melytől magam származom, melynek vére erezembe, hite-
lelkembe szállott. Ez a nép a világ nemzetei közül külön-
leges végzete és küldetése folytán az emberiség figyelmére a
legteljesebb mértékben tarthat igényt.

Ezt a kötelességet a zsidó nép iránt kívánom most le-
róni, utolsó szent kötelességemet, midőn Palesztinát s a léte-
sülő zsidó országot szolgálom tollammal s midőn erre, mint az
egész emberiség ügyére hívom fel a figyelmet.

A midőn ezt teszem, mindenek előtt nyilvánvalóvá kell
tennem, hogy a Cionért való olthatatlan buzdulás semmikép
sem áll ellentétben a magyar nemzet iránt érzett sohasem
szünhető szeretettel, gyermeki hálával és hűséggel. Eddigi
munkásságomban sem tévesztettem ezt soha szem elől, —
a mit korántsem mernék érdememnek betudni. Csak magától
értetődő volt, hogy mikor bolgár, vagy török, vagy más
nemzet ügyét igyekeztem szolgálni, azt mindig a magyar
nemzet érdekének legfőbb tekintetbevételével tettem, épp oly
mértékben, mint mikor kizárólagos magyar nemzeti ügy
szólaltatott meg.

A kik most a zsidó nemzeti ügyért való buzgóságomat
netán kifogásolnák, talán előbb számot vehetnének ön-
magukkal, vajjon szolgálták-e ők is annyi munkában s oly
híven a magyar nemzeti ügyet? A kik ezt nálamnál hívebben
tették, azoknak szívesen fogadom bírálatát, — de azok,
tudom, nem rójják fel hibámul, hogy odaadással szolgálom
a zsidó Palesztina ügyét. Azok tisztán érzik, hogy egy meg-
újhodásra, új, emelkedettebb létre törekvő nemzet ügye
minden igaz ember ügye.

Vajjon ha bolgár vagy török nemzeti ügyben való fára-
dozásom nem ellenkezett, s nem is ellenkezhetett a magyar
nemzeti ügygyel, miért állana ezzel bárminemű ellentétben
épen az újjáépülő Cion? Ha különböző keleti népek újjá-
ébredéséről és ébresztéséről szóló könyveim a magyar köz-
véleményben megértésre és méltatásra találtak, miért érne
visszautasítás a létesülő Zsidóországról szóló művet, holott
ez még távolabb fekszik Magyarországtól, mint amazok. Még
érdekellentét sem merülhet fel közte és Magyarország közt
úgy, mint amaz államokkal gyakorta felmerült.

Nyilvánvaló, hogy a szó külpolitikai értelmében aránytalanul ideálisabb a Cionért küzdő törekvés, mint minden más, velünk korok szerint váltakozó viszonyban álló nemzet felkarolása. S ha a magyar nemzet korszakokon végig magáévá tehetné az elnyomott lengyel nemzet dolgát, s ha ma is szívből sikert kívánhat más elnyomott, feldarabolt, vagy üldözött nemzeteknek, mi lehetne ok arra, hogy Palesztina ébredését ellenszenvvel vagy gúnynyal kísérje?

Hát nem is kísér igazán sem ellenszenvvel, sem gúnynyal. Nem is kísér. Mert a magyar nemzet — fájdalom — sok százados önvédelmi harcok után mai válságos helyzetében érzi legjobban, mit jelent az, ha egy nemzetet mások elítélnék, vagy éppen halálra szánnak. A magyar nemzet érzi, mily kötelessége minden nemzetnek, hogy egy kiváló nemzettársát ne szolgáltassa ki a pusztulásnak s hogy egy, a maga hazáját felépíteni akaró nemzetet minden jobbra való népnek csak segítenie kell ebbeli munkájában. Mit sem változtat ezen, hogy régebbi vagy újabb keletű-e a nemzet sérelme, — teljesen új fölépítésről, vagy pedig csak csonkává lett építmény teljessé tételéről van szó. Minden új sérelem régivé válhatik, minden félcsapás egész csapássá lehet, a mitől a nemzeteket óvja meg a gondviselés. De ha régiebb és súlyosabb a baj, az nem ellenszenvre vagy gúnyra, hanem fokozottabb részvételre és segítségre sarkalhatja a föld minden nemzetét.

Különben is a magyar történeten és irodalomtörténeten végigvonul a Magyarország és Kánaán közti analógia. Mondáink, krónikáink, költeményeink száza von párhuzamot a magyarság és a zsidó nemzet sorsa közt. A legrégebbi időktől máig, s legjobb költőink, valahányszor az elnyomatások és végveszedelmek idejében allegorikus módon példázni akarták a magyar nemzet sorsát, a zsidó nemzet történetéből vették hasonlataikat.

Most, hogy Zsidóország felépítése élő valósággá válik, a magyar nemzet csak testvéri veleérzéssel kísérheti e páratlan vállalkozást. A kiben az ősi magyar érzés a legfőbb vezérlő motívum, ép úgy teheti ezt, mint a kiben valamely keresztyén felekezet hite a legerősebb. A tiszta ősi magyar.

ézés az idegen népek közé szorult turáni öntudattal kísérelheti a zsidó Palesztina feléledését, — a keresztyén vallásos hit pedig, mint a maga egyházai anyjának újonnan épülő oltárát köszöntheti Ciont.

Marad csak az az egy ellenvetés, és pedig éppen zsidó részről, mely a maga magyar nemzeti érzése és a zsidó nemzeti ézés közt áthidalhatlan ellenmondást látva, folytathat támadást Zsidóország felépítése ellen. De már maga a tény, hogy éppen csak a magyarság zsidó részéről merülhet fel ily támadás, mutatja, mily szomorúan áll a támadók ügye, vagy mily tévesen fogják fel s ítélik meg Ciont.

Elismerem és vallom, hogy a cionista mozgalom külső jelenségeivel szemben, különösen Magyarországon, sok zsidónak lehetett alapos kifogása. Voltak és vannak cionisták mindenütt, a kik egyéniségükkel a cioni eszmét sokak előtt ellenszenvessé tették. Azonban ezen könnyű segíteni. Revidálni kell mindenütt a cionismust. Az ősi haza, a Szent föld felépítéséről van szó. Ez a fődolog s nem a politikai értelemben vett cionismus. Nem a nemzeti kérdés a főczél, hanem Palesztina felépítése, mely az összes zsidóság egységes erkölcsi és anyagi erejét igényli. Most a cionista és nemcionista két tábor szinte ellenséges indulatú egymás iránt. Közös munkára kell bírni az összes zsidóságot tekintet nélkül arra, hogy elhagýja-e jelenlegi szülőhazáját és kivándoról ősei hazájába, vagy sem.

A cionismus vezetői ezt az álláspontot foglalják el s bár a keleti zsidók teljesen a nemzetiségi álláspontra helyezkedtek, a cionista szervezet hivatalosan őket mindig mint oroszokat, lengyeleket stb. kezeli. A különböző országokban lakó zsidók ügyeibe a cionista világszervezet nem avatkozik, lévén az az illető ország belügye. Ezzel tisztában kell lenni cionistának és nemcionistának egyaránt.

Valami hibának kell rejlenie az oly zsidó felfogásában, a ki akkor, a midőn fajrokonainak és hitsorsosainak lelkes, önzetlen elemei Zsidóország megteremtésén munkálkodnak s mikor ez a munkálkodás a magyar nemzet és az emberiség szellemének megfelel, mégis akadályozni vagy támadni akarná a magasztos czélt. Hát éppen a zsidó állana ellent Zsidóország

felépítésének? Ezt a lehetetlen szellemet, ezt a benső meghasonlottságot, önmagának ellentmondó gondolkodást megvilágítani, s a tévedés okait vád és keserűség nélkül feltárni, egyik fontos feladata munkámnak.

Előre bocsátom, hogy mivel czéлом nem a meddő szóharcz, mely csak rombol, holott alkotásra van szükség s mely csak sebeket oszt, holott életet kell teremteni, bárminemű személyes vagy pártosélú támadástól távol, az ellenfélben is tiszta szándékot feltételezek. Annak önző czélt nem imputálok. Kizárólag az értelem meggyőzésével, a tévedések eredendő lelki okainak felhozásával igyekszem az igazságot kideríteni.

Elfogadom s megdönthetetlen igazságnak vallom, hogy egy ember, ha igazán nemzeti alapon áll, csak egy nemzethez tartozhatik, két nemzet fia nem lehet. Ezt az igazságot érzik azok a zsidók is, a kik Ciont ellenzik s abban az alaptételben semminemű nemzeti álláspontot vallók közt ellentét nem lehet.

Igenis ellenezhetik a cioni nemzeti eszmét az olyanok, a kik egyáltalán elvi ellenfelei bármily nemzeti ügynek s a kik egy természetellenes és lehetetlen nemzetközi utópiával eltelve, a földön minden faji, nyelvi, szellemi különbséget megszüntetni s egy emberiségnek nevezett, természeti sokszerűségétől, változatosságától, ezerféle tehetségétől megfosztott ábrándot akarnak megvalósítani. Mintha azt, a mit a természet hatalma létesített, embernek megszüntetnie lehetne, s mintha nem. épen az volna az emberiség haladásának biztosítéka, hogy sokféle nemzet sokféle szellemmel és tehetséggel igyekszik az ideált megvalósítani! A bábéli torony bölcs példálódzása szent bibliánkban a sokféle nyelvről, nyelvzavarról nem volt büntetés, hanem jutalom. Nem az emberiség uniformizálása, hanem solidaritása a kívánatos cél. Nem a nemzetek lehetetlen megszüntetése, hanem a nemzetek közt a kölcsönös megbecsülés és kölcsönös szeretet megteremtése.

A nemzeti eszmét különben is akaratlanul elismerni kénytelenek még a legszélsőségesebb nemzetköziek is, a kik maguk nemzeti csoportok szerint szervezkednek, a mint hogy nem is tehetik másképp, mert a közös nyelv, közös származás, közös földrajzi viszonyok kötelékei őket is összefűzik.

Ha még nemzetközi álláspontból sem vitatható el valamely nemzeti lét jogosultsága, mikép volna elvitatható oly zsidók részéről, a kik nemzeti elvet vallanak? Hiszen ha nekik joguk van magukat bármily nemzethez tartozóknak tudni vagy érezni, mikép vonhatják kétségbe másoknak ugyanezt a jogát?

A nemzethez való tartozandóságot mindenek fölött az érzés állapítja meg. Ahhoz a nemzethez tartozunk, a melyhez tartozóknak magunkat érezzük. E tekintetben még a nyelv és vallás is, bármily fontosak, nem a legfontosabbak. Hányszor tapasztaltuk, hogy a magyar nemzet egyes néprétegei, például a szepesi szászok, vagy a bánási svábok stb., bár nyelvben nem magyarok, magyaroknak érzik és vallják magukat. Viszont hányszor tapasztaltuk, hogy magyar származásuak és magyarnyelvűek harczoltak ádáz gyűlölettel más ugyancsak magyar, de hitben, világfelfogásban, vagy érdekekben mindenképen, tehát érzésben velük ellenkező érzésűek ellen. Németek vívtak háborút németekkel, francziák francziákkal és se szeri, se száma a világtörténelemben azon példáknak, a midőn a látszólag egy nemzethez tartozók egymást pusztították. Akár úgy fogjuk fel ezt, hogy az eltérő érdekek, akár úgy, hogy a meggyőződésbeli ellentétek állították egymással szembe a küzdő feleket: bizonyos, hogy nem volt meg köztük az együttérzésnek az a hatalma, mely őket összetarhatta volna.

Nemzet ott van, a hol megvan a nemzeti együvértartozandóság érzése s ez az érzés természeti erő, melynek érvénycsülését megakadályozni, túlnyomó erővel elfojtani ugyan lehet, de melyet az emberi szívből hatalommal kiirtani lehetetlen. Minél jobban sebzik ez érzést, annál fájdalmasabban ég, annál erősebb.

Ha ezt tudja önmagáról a magyar, tehát a magát magyarnak érző zsidó is, nem vitathatja el az érzést a világszerte elszórtan élő zsidóság ama százezreitől, Oroszországban, Lengyelországban, Romániában, stb., a kikben zsidó nemzeti érzés lángol. Ezeknek törekvéseit tehát nem ítélni el, sőt mivel maga nemzeti alapon áll, elismerni kénytelen. Mert a mi dicsérendő bennem, az dicsérendő másokban is.

S ha itt a magyar nemzet körében vannak olyanok, a kik vallási vagy más okból szívük minden vágyával Zsidóország létesítéséért lelkendeznek, azoknak nem szabad s nem is lehet útjukban állani. Ám valósítsák meg nemzeti eszméjüket s találják meg hazájukat, a melynek kötelékébe tartozni kívánnak. A kik pedig, midőn magyaroknak érzik magukat, nem látják magyarságukkal ellenkezőnek, hogy például az irek, az örmények, vagy az albánok, stb. nemzeti törekvését helyeseljük, miért épen csak a zsidók hasonló fáradozását ítélik el? Hisz senki sem kívánja tőlük, hogy ők tagadják meg nemzeti mivoltukat, de annyit méltán kívánhatnak, hogy egyenlő mértékkel mérjenek s ha ők magyar nemzetiek, mások meg zsidó nemzetiek lehessenek s Ciont megteremthessék.

Vagy talán a maguk magyar nemzeti érzését féltlenék azok a zsidó hitvallású magyarok, a kik a cioni ügyet támadnák? Ezt róluk feltenni nem akarjuk.

Ha igazi, olthatatlan nemzeti érzés lakozik bennük, ép oly természetes erőként kell annak működnie, hogy el ne tántorodjék, mint a milyen működik ama világszerte elszórt zsidókban, a kik két évezred daczára zsidó államot akarnak teremteni. Nincs tehát mit félteniök. Órizzék érzésüket, erősítsék, fejleszszék s hagyják útjukon haladni azokat, a kik szintén a maguk érzését fejlesztik és erősítik. Itt tehát, ha mind a két tábor helyes irányban fejt ki erejét, semmi érzelmi vagy érdekbeli ellentét nem foroghat fenn.

Nincs a világon oly igazi cioni érzésű ember, a ki azt követelné, hogy bárki is elhagyja azt a nemzetet, a melyhez szívvel-lélekkel tartozik. Ellenkezőleg. A cionisták kiváló állandóan hirdetik, hogy csak az igyekezzék Palesztinába, a kit a legmélyebb érzés fűz oda, s a ki sehol másutt hazáját megtalálni nem tudja, de még azonfelül számos más oly kívánatos képességgel is rendelkezik, a mely mind az ő megélhetését, mind Cion kifejlődését biztosítja. A felhívások száza óvja a nemzeti érzés és hivatottság nélkül, érvényesülési és kalandvágyból, vagy pillanatnyi befolyásoltságból új honalapítóknak szegődni akarókat a könnyelmű lépéstől. Útonútfélen hallhatjuk a veszedelmeket, a melyek őket az új hazában fenyegetik.

De mint ezektől, úgy kell óvni a lelkeket attól a veszedelemtől is, melyet a kétszínűség és kétkulacsosság rejt magában. Arról a nemzetietlen szellemről van szó, mely sem ide, sem oda tartozónak nem érzi magát, mely ezt vagy azt, vagy mindkettőt csak eszköznek használja fel a maga önző egyéni céljai megvalósítására. Semmilyen nemzet körében nem azonosítja magát az illető emberekkel, de nem is azonosítja magát Cion megújuló nemzetével. Ez az ide-oda sandító óvatos, anyagi és epikuri életfelfogás közös veszély minden nemzet ügyére s egyaránt elítélendő mindegyik részéről.

Felmerülhet az az észrevétel, hogy épen e kétlaki felfogás megszüntetése céljából káros a cioni államalapítás és agitatio, mert oly lelkeket nevel, a kik hazát találni sehogy se tudnak. Egyrészt felkelti bennük a más haza iránti vágyat, tehát szétszakítja a kötelékeket, melyek a zsidók lelkét szülőhazájukhoz fűzik, másrészt túlnyomó részüket mégis meghagyja a régi hazában.

Ez a vád tetszetősnek látszik, de csak látszik, s csupán a tények s következményeik nem ismeréséből ered. A kik meglévő hazájukhoz bensőleg tartoznak, azok hazafiságát megrendíteni nem lehet, azokat az antisemita gyűlölség sem tudja eltántorítani. A kik pedig nem érzik azt a felemelő tudatot, hogy hazájukban vannak: azokban nem a cioni agitatio keltette a haza hiányának tudatát.

Kivándoroltak, bujdosnak zsidók már akkor, mikor cioni államalapításnak híre sem volt. S kivándoroltak és kivándorolnak ma is Európa számos országából nem csupán zsidók s nem csupán Cionba. Amerika már egyáltalán nem kívánja az európai bevándorlókat s még egyre hogy tódulnak oda a legkülönbözőbb nemzetek és vallások néparadatai. Nem kell ahhoz semmiféle agitatio. Az átlagos emberek tömegeit megélhetési körülményeik s külső kényszerek sodorják ide vagy oda. Cion pedig csak a legbuzgóbb s legöntudatosabb zsidó nemzeti hitűeket hívja, annyi nehézség, munka és baj várja az új honalapítókat.

A cioni agitatio nem ront semmi hazafiságon, épen ellenkezőleg, kiválasztó, megtisztító folyamatot létesít. Egyrészt

cselekvő elhatározásra kelti azokat, a kikben olthatatlan a zsidó nemzeti érzés, másrészt hazájuk tisztább megbecsülésére bírja azokat, a kikben a más nemzethez való tartozandóság az erősebb.

Nincs és nem lehet nemzet, mely e tisztító folyamatot kifogásolná. Ha súlyt helyez zsidó hitvallású polgáira, oly hazát biztosít nekik, mely az átlagos emberek sokaságát mindenképen az illető nemzethez köti, jogot, egyenlőséget, testvéri megértést biztosítván neki, minek következtében csak egyes ritkább, feltétlen cioni nemzetűek távolodnak el. Ha meg valamely nemzet nemkívánatosnak tekintí zsidó polgárait, úgy csak üdvözölheti a cioni agitatót. Ez az agitatio tehát, mivel nem érinti egyetlenegy nemzet érdekét sem, semminemű hazafisággal ellentétbe nem juthat, s így a zsidók hazafiságát sem csorbíthatja. Nem csorbíthatja azt oly országokban sem, a hol időleges változások, rendkívüli események a zsidók állampolgári, testvéri helyzetét megingatják vagy hátráltatják. Ha ezek csak átmeneti események, nem hagynak mélyebb nyomokat, ha pedig állandósulnak, csak elősegítik a fentebb jelzett tisztulási folyamatot.

Ne feledjük, hogy merőben más és más eszközökkel rendelkezik ma az agitatio, mely Cion országát újra fel akarja építeni, mint az az ellenkező erő, mely a különböző nemzetek körében az ott élő faj- és hitsorsosok lelkét leköti. A lekötő erő sok és sok irányú. Szülőhely, szülők és ősök sírja, számos rokoni kötelék, társadalmi helyzet, gazdasági positio, hagyomány, műveltség, nyelv, életszokás, jog stb. szóval minden, a mi az emberben a hazafias érzést felkelti és biztosítja, áll egyfelől, holott vele szemben csak egy áll: Cion. Gondolja-e valaki, hogy a kiknek lelkében mégis ez utóbbi az erősebb, azokat érzésüktől el lehessen tántorítani? Vagy, hogy azokat, a kikben az előbbi az erősebb, bármily cioni agitatio megingatni képes?

Eltántoríthatók csak azok, a kikben nem él egyik érzésem, de ezekre épen nem vágyik Zsidóország, mert ezek nem alkalmasak és nem hivatottak arra, hogy a honalapítás nehézségeivel megküzdjenek. Nem reflectálhat Coriolanusokra sem, a kiket csak keserűség, sérelem ragad ki hazájuk-

ból. Mert a cioni hazafiság nem negatív, hanem pozitív erő. Nem valamely nemzet elleni elégedetlenség, hanem a zsidó nemzethez való ragaszkodás. Nem a harag, hogy «én itt ebben vagy abban a jóban nem részesülök», hanem a vágy, hogy «én ott ezt vagy azt a jót fogom megteremteni». Ha mindig ezt a magasabb gondolatot tartanák szem előtt az egymással szemben állók, hamar kiderülne, hogy semmi ellentét sincsen a különböző álláspontok között.

De gyakran hallható az a kifogás is, hogy a cioni ügy voltakép az ú. n. antisemita törekvés célját szolgálja. Mivel az antisemiták azt óhajtanák, hogy a zsidók távozzanak, a cioni ügy pedig e távozást mozdítja elő: cioni hazafiak és antisemiták testvérekként ölelkezhetnek. Már az előbbiekből is kitünhetett, mennyire téves e mérgezett élű vád. Ég és föld nem lehet egymástól oly távol, mint az a gyűlölet, mely embereket hazájuktól meg akar fosztani, attól a szeretettől, mely hazát kívánóknak hazát akar teremteni. Vagy tán az antisemitának az fáj, hogy nem épült fel újra Jisraiel országa? Hajdan rombadőlt országot akar-e újra megteremteni? A zsidó nemzetet akarja-e újra megszervezni? Hiszen még a saját nemzete javát sem tartja szem előtt, még a saját nemzetének is csak kárára munkálkodik, midőn értékes polgáraitól megfosztani kívánja. Azon fárad, hogy a maga hazájából eltávolítja a szellemileg, erkölcsileg és gazdaságilag megbecsülhetlen erőket, miknek értékét maga tudja legjobban, hiszen ha nem tudná, nem töltené el oly nagy irigység ellenük. Az ő munkája mondható csak igazán negatívnak, kétszeresen az, mert a maga nemzete kárával együtt a nemzete köréből kitaszítottaknak is csak kárát kívánja. Hogyan vethető ez egybe azzal a cioni pozitív alkotó erővel, mely kettős jót kíván létesíteni: hazát adni azoknak, a kikben a haza iránt való vágy lobog, érintetlenül hagyva, sőt megerősítve azok hazafiságát, a kik nem kíváncsoznak máshova!

S itt rá kell térnem mindannak az alapvető, a világ előtt nem eléggé ismert, vagy épen ismeretlen történelem-philosophiai s társadalmi ténynek ismertetésére, mely a cioni ügyet a maga igazi megvilágításában, mint az emberiség

egyik nagy horderejű és sikerre méltó, sikerre számító ügyét mutatja be s minden nemzeti és emberi kétkedést eloszlatni alkalmas.

Egy, a történelemben soha eddig elő nem fordult jelenség áll előttünk. Álladalom, mely két évezred előtt megszűnt és pedig oly alaposan, hogy fiai a világ minden részére szét-szóródtak, ismét életre kel. S hozzátehetjük, hogy oly álladalom kél életre, mely a maga rövid ideig tartott virágzása korában is szinte elenyészően kicsiny volt, csekély számú népeiséggel, s a korabeli hatalmas birodalmakhoz képest, melyek rég a semmiségbe tűntek, alig számba vehető. S mégis feltámad, ámbár szétszóródott fiai szinte cseppek gyanánt merültek el a népek tengerében s ámbár nagy részük teljesen elfeledte amaz állam nyelvét. Ha ezen a tényen kívül más jellemző vonása nem volna is Cion feleledésének: e tény maga is, mint minden chablontól elütő csuda látvány, mind a világ figyelmére tarthatna igényt.

Feltámadtak már más nemzetek is. Életre keltették a régi Hellast, mint új Görögországot, felébresztik Örményországot, újra építik Lengyelországot stb. Tudunk számos nép bukásáról és újrakeléséről, de mindnek közös ismertető jele, hogy az a nép, melyet ismét életre szólítottak, a halálos dermedés századai alatt együtt maradt hazája földjén, s tovább őrizte vagy módosította a maga nyelvét. Cion az egyetlen, mely a két legreálisabb összekötőkapocs: a föld és a nyelv nélkül is — föltámadni akar és tud! Ennek a jelenségnek mérhetetlen erkölcsi súlyát el kell ismerni, s az ebben rejlő erkölcsi tanulságot fel kell ismerni az emberiségnek.

Legszebb példa gyanánt állhat ez minden nemzet előtt, mint netovábbja annak, a mit a nemzeti eszme nyujtani tud, mint örökös bátorítás és vigasztalás minden nemzet számára, melyet aránytalanul kisebb balsors sújt és attól is már csüggedni hajlandó.

Mint a magánéletben a segélyreszoruló érdemes egyént, úgy kellene a nemzetek társadalmában — ha ott az erkölcsi törvények kellőképp érvényesülnek — a sorssújtott nemzeteket felkarolni, hogy az hajlékát felépíthesse. Sokszoros köteles-

sége ez a művelt világnak a zsidóság irányában. Bármikép vélekedjék is bárki a zsidók nyújtotta értékekről, azt a tényt el nem tagadhatja, hogy azok a könyvek, melyeket a zsidóság adott a világnak, az uralomra jutott keresztyén emberiségnek szent könyvei. Minden keresztyén vallás e könyvekre alapítja a maga új-testamentumát. S ma is a világ minden iskolájában a zsidók őstörténetét tanítják mint szent hitet, a zsidók ősmondáit nyújtják az ifjúságnak mint magasztos erkölcsi példákat, a zsidók erkölcsi alaptörvényeit, a tízparancsolatot vallják a tiszta erkölcsi rend kinyilatkoztatásául, s a zsidó költészet remekeit éneklük szent vallásos imádságokul. Az egész keresztyén emberiség ezekben a kis, ókori zsidó nemzet szellemének tanítványa és pedig mind a mai napig tanítványa.

Keressünk a hajdankor óriási és elsülyedt birodalmai közt csak egyet, a melynek valaha is csak megközelítő hatása lett volna a világra s a melynek a mai napon csak egyetlen egy szellemi műve vagy vonása az egész emberiség állandó tanulmányozásának, tanításának, sőt imádatának tárgya volna. A keresztyén vallások eredetének, s egyáltalán minden vallás történetének vitáit mellőzve, s merőben el nem vitatható, ma is mind az öt világrészben tapasztalható tényekre hivatkozva, megállapítható, hogy a zsidó nemzeti cultura az emberiség közkincese. E tekintetben az emberiség hálaival tartozik a zsidó nemzetnek, ha egyáltalán áll az, hogy a tanítómestert hála illeti. Nem szüntetné meg e kötelességet még az sem, ha az emberiség már túlhaladt volna tanítómesterén. Mert ez esetben is állana az igazság, hogy két évezreden át részesült a tanítómester oktatásában s újabb fejlődési színvonala is ez oktatáson épült.

Nem kívánom fejtegetni, hogy az emberiség a multban mikép rőtta le háláját, mert ez messze vezetne tárgyamtól. Zavarná azt a hangulatot, mely az emberiség jobbjában Cion felépítésének tervével szemben észlelhető. Bármí volt a multban, új korszakba léptünk. Az a nemzeti status, mely végleg és megmásíthatlanul halottnak látszott, élni kezd, mint történelmi csoda áll a világszeme előtt. Ha a világnak a fenséges nép iránt fogékony szíve megmozdult, midőn épen

most százéve, arról volt szó, hogy az ókori hellén nemzet támasztassék fel halottaiból, érthetetlen volna, ha most az erkölesi jó iránt fogékony nemes lelkek nem buzdulnának fel, midőn a cioni állam életrehívásáról van szó.

A hellén nemzet feltámasztásakor az emberiség ihletett költői zengtek lelkesítő dalokat, művészet, tudomány, politika egyesült az ideális ügyben, s önkéntes körök támadtak, hogy az új-görögökön segítsenek. Mert az emberiség közös ügye forgott szóban, annak a nemzetnek dolga, a melyet művészetben és philosophiában a világ a maga tanítómesterének tekintett. Pedig az új-görögség ugyancsak messze állott a régítől. sem művészetben, sem philosophiában nem képviselte tovább a régit s faj szerint sem volt a régivel azonosnak mondható. De a görög példát mellőzve is, hány szenvedő s újra élni kívánó nemzet ügye keltett már az emberiség körében általános rokonszenvet s bírt teljesen idegen nemzeteket arra, hogy a maguk körében bizottságokat, comitékot alapítsanak a felsegítés céljából.

Az újraéledő bibliai nemzetet legalább is annyi méltánylás illeti minden nép részéről, mint a mennyi a jelzettek bármelyikét, s nem csak az volna igazán helyén, hogy zsidók létesítsenek világszerte cioni comitékot, hanem még fokozott mértékben az, hogy minden más nemzet járjon elől az ily humánus mozgalomban. Valóban az volna méltó az emberiséghez, ha mindenütt a legjobbak philocionista actiókat létesítenének. S ha ez az előzmények szerint kijár az ó-testamentomi népnek, nem példátlan-e, hogy maguknak az ó-testamentomi hívőknek soraiban akadnak, a kik az ügytől elzárkóznak?!

Nem szolgálhat ennek mentségéül az a kétkedő feltevés, hogy a cioni állam felépítése úgy sem sikerülhet, vagy ugyis hiábavaló. Senki sem vitatja el senkitől a kételkedés jogát, sőt elismerendő, hogy a kételkedés jogosult, ha nem kártévő önczél, hanem igazság felismerésére vezető út, s ha nem merő feltevéseken, hanem észlelt tényeken alapszik.

Eddig is látniok kellett a kétkedőknek, hogy a cioni ügy, — melyet megindításakor oly kevesen hittek megvalósíthatónak — már is élő valóság. Mialatt ők kétkedtek, élőkük

lépett az, a minék lehetősége kétkedésük tárgya volt. S nem kell-e már is bevallaniok, hogy ők nem hivatott jövőmondók, a kik a jövőt csalhatatlan bizonyossággal már most meg tudják állapítani.

Az emberek sokasága rendszerint a maga hajlama, vágya, kicsiny érdeke vagy fogyatékos értelmessége szerint festi ki magának a jövőt, de mind az ily illusio nem lehet tárgyilagos kritika alapja s nem lehet ok mások alkotásának előzetes elítélésére. Várják be csak szépen a művet s azután ítéljenek fölötte. Nem is méltó objectív lélekhez, hogy a maga subjectív kedve szerint eleve reménytelennek mondjon olyat, a min mások önfeláldozással munkálkodnak és pedig olyan mások, a kik ahhoz mint hivatottak talán mégis jobban értenek, mint az olyan, a ki csak távolból bírálja. Győződjék meg előbb maga, tanulmányozza az ügyet, szenteljen neki fáradságot s azután állapítsa meg róla véleményét. E fejtegetések csak arra valók, hogy e munkáját elősegítsék.

Bizonyos, hogy sok nehézség állott és áll még ma is Cion államának szervezése útjában. De mily jogon mondható lehetetlennek egy állam-alapítás, holott számtalan államot alapítottak már s alapítottak újjá is! Igaz, hogy mindegyikhez tengersok energia, lelkesedés, erőfeszítés, önfeláldozás és szenvedés kellett, de mindez megakasztotta-e minden idők honalapítóit munkájukban? S nem épen az inspirálta-e őket, hogy a maguk önfeláldozásával az utódok milliónak hazát és jólétet biztosítsanak?

A mi a honalapítás első feltétele, hogy nemzet legyen, a mely hazát akar, az kétségtelenül megvan, hisz a világszerte elszórtan élő zsidók közt számtalan a cioni állam rajongó híve. S ország is van, melyhez e nemzetet több ezer éves hagyomány fűzi s nyelv is van, mely az új állam nyelve. Ha ehhez még hozzáveszszük, hogy világszerte szervezetek munkálkodnak, melyek áldozatra készek, hogy Cionban folyik a munka és hogy politikai alakulások az állam megszervezésének lehetőségét nyújtották: jogosan mondhatja-e kishitű gáncsoskodás vagy ellenséges elfogultság, hogy chimaráról van szó?

Hogy csak oly későn, két évezredes tetszhalál után

valószínűleg újra a mű: mitssem bizonyít annak életképessége ellen, sőt épen azt bizonyítja. Egyes ember soknak tekinti ezt az időt, mert a maga életéveihez mér: de ne feledjük, hogy más idő szerint mérendő a nemzetek élete.

A zsidó állami lét aránylag rövid ideig tartott, mostoha külső körülmények okozták megszüntét s végül oly igaztalan és kegyetlen megsemmisítését, mely maga is jóvátételre tarthat számot.

Hogy mily benső erő és életképesség lakozott ez állami-ságban, azt eléggé bizonyítja a tény, hogy túlnyomó hatalmak ellenére ismételten életre tudott támadni. világhatalmakkal mert és tudott megküzdeni, utolsó lehelletéig is védekezett és hősi tusában semmisült meg. Ugyanez az energia működik ma is és senki sem állíthatja ez energiáról, hogy nem hivatott államalkotásra. Erre ráczáfol eredete, honfoglaló erő kifejtése, honfentartó áldozatkésztsége és mostani erő kifejtése is.

Az a rosszindulatú vád, mely a zsidóságtól az államfentartó hivatottságot elakarná vitatni, csak tények letagadásán vagy eltorzításán épülhet. Nincs művelt nemzet a világon, melyben ottani zsidó fajrokonok mint teremtő, alkotóerők, intézmény-szervezők, törvénylétesítők, productív művészek, tudósok, a csatatereken mint hősök nem igazolták volna államalkotó munkára való hivatottságukat. Ha egyes elemeket a rombolás vádjára ér, ne feledjük el, hogy minden nemzet körében vannak romboló elemek s hogy vannak idők, válságos korszakok és súlyos külső viszonyok, mikor a rombolásra egyáltalán nem hajló elemeken is úrrá lesz az ösztön. Nincs a földműves parasztságnál conservativebb osztály s mégis hány pörlázadást mutathat fel a történet. Végül ne feledjük, hogy még semmikép sem derült ki, vajjon azok a zsidók, a kik egyes országokban az elégyületlenség szítoi közt szerepeltek, ilyenek gyanánt szerepeltek volna-e Zsidóországban, a hol a jog és méltánylás teljessége jutott volna nekik?

Az államalkotásra való hivatottságot bizonyítja, hogy nincs a physikai és szellemi munkának oly tere, a hol zsidó nem unkálkodott volna. Minden irányú képesség ép úgy

található a zsidóságban, mint más népekben s a legsúlyosabb munkákat végző, naprosszat dolgozó zsákhordókon kezdve a philosophusig nincs a munkának neme, melyet zsidó ne végezne.

Különös mértékben államalkotóvá teszi a zsidóságot a benne egyesülő két végletes képesség, hogy egyrészt conservatív, évezredek át ragaszkodni tud hagyományaihoz, másrészt bátor újító szellemű, nem zárkózik el semmi szabályszerű és korszerű átalakulástól. Az meg épen ismeretes róla, hogy rendkívül kitartó, tüdő természetű, ismételt csapások sem veszik el kedvét új meg új próbálkozástól, leleményes új eszközök, megélhetési módok és segélyforrások előteremtésében s akárhányszor roskad össze, újra talpraáll. Ez mind az állami lét erős bázisává teszi.

Közgazdasági képességeit bizonyára nem vitatja el senki, hisz e miatt éri a legtöbb támadás. De ez ma, midőn a közgazdasági szellem egyre fontosabb a világforgalomban, ugyan- csak fontos államfelvirágoztató képesség.

De nem marad el a zsidóság amaz erkölcsi értékek dolgában sem, melyek az állami lét biztos alapjai. Tudvalévő, mily intensiv a zsidó családi élet, már pedig családokon épül az állam. A mintául szolgáló családi érzés mellett ismeretes a zsidóság socialis, philantropikus és humanistikus hajlandósága s rendkívüli művelődési ösztöne, tanulási vágya, mely utóbbinak versenye kelti fel épen sokak antisemita indulatait. Ezek mind biztosítékai annak, hogy a jövő zsidó állama méltókép felelhet meg hivatásának.

A bibliai zsidóság túlnyomóan földművelő nép volt s hogy erre most is van képessége, azt eléggé bizonyítja számos mintagazdasága, farnja, bérlete a világ minden részében, s így bizonyos, hogy az új Zsidóországban földműves clem- ben ép oly kevéssé lesz hiány, mint másban. Hogy egyes államokban a zsidóság nem élhetett a földművességnek, az nemcsak annak következménye, hogy nem birhatott földet, vagy nem birhatta azt kellő biztosságban, hanem az is csak képességei mellett bizonyít, hogy bár földműves nép volt, tudott a viszonyok kényszere alatt magának más meg- élhetést is teremteni.

De a mindenáron gondolkodók még más, actualis és a jövőre kiható, gyakorlati és elméleti argumentumokkal is támadnak az ügy ellen. Így többek közt a zsidók iránti rokonszenv mezébe öltözve állítják, hogy a zsidóság cioni tervével sokkal előnyösebb helyzetet ad fel sokkal hátrányosabbnak kedvéért. Világposíciót akar feladni azért, hogy holmi obscurus kis nemzeti posíciót érjen el. Se pontos kettős csalogatás, egy anyagi, egy szellemi, igyekszik az ügytől hívőit elvonni. Az anyagi csalogatás utal arra a jólétre és befolyásra, melyet egyes zsidó fajrokonok különböző nemzetek körében elértek, s utal arra, hogy mind e jót egy bizonytalan, sőt bizonyosan rosszabb palesztinai tengéletért feláldozni esztelenség volna. De megfelelkezik e felfogás arról, a mit már kifejtettünk, hogy a cioni alapítás csak azokra számít, a kiket nem anyagi érdek, hanem legyőzhetlen nemzeti érzés visz az új hazába. Azokat pedig anyagi érdek nem is képes máshova lekötöni. A másik, a szellemi csábítás az, hogy a zsidóságnak voltaképen nincs és nem is volt nemzeti hivatása. sőt ellenkezőleg az volna a hivatása, hogy a világ minden részében szétszóródva a nemzetköziség úttörője, erjesztője, a jövő világhállam vagy világnemzet apostola legyen s minden nemzeti korlát ledöntésében mesterkedjék. Fájdalom, akadnak zsidók is, a kik ezt elhiszik. Mintha a hazát pótolhatná az, hogy mások hazája is megszűnik! Mintha a hazátlan szellem elterjedése az emberiség egységét vívhatná ki! S mintha az emberiségnek nemzetekben való megjelenése valaha megszűntethető volna!

Csodálatos, hogy épen a bibliai nemzet leszármazottjait tartják hivatottaknak arra, hogy a világ-hazátlanság úttörői legyenek. Holott épen a bibliai zsidóság volt a nemzeti eszmének — hogy úgy mondjuk — incarnatiója s az ő nemzeti szelleme szolgál ma is minden nemzeti ügynek világító például. Oly nagy volt e nemzeti szellem, hogy még évezredek bujdosásain keresztül is eleven erőként hat s ma is új nemzetszervezés munkáján faradozik. A mózesi gondolkodás tipikusan hazafias, a mi együttal egyetemes emberi is, mert minden nemzet körében symboluma lehet a nemzeti eszmének, de nem a nemzetietlen szellemnek. Csak ka-

tastrophá szüntette meg a zsidó nemzeti létet, katastropha szórta szét a zsidóságot a föld minden országába. Erre a katastrophára nem lehet oly világküldetést alapítani, mintha a szétszórt zsidóság a hazátlanság apostolául küldetett volna a világ minden tájára. Nem a hazátlanság apostolául küldetett, hanem csak a hazátlanság sorsüldözöttjéül volt kénytelen szerteszét bujdosni.

Haza és nemzet nélkül nincs méltó emberi élet. Épen ennek tudata vitte Mózeset és népét Palesztinába, hogy hazát vivjon ki és nemzeté legyen. A bibliai nemzetnek világhivatása nem abban állott, hogy a hazátlanság úttörője legyen, hanem abban, hogy a maga vallásán épülő erkölcsi felfogásának legyen hirdetője, ez volt benne az egyetemes emberi. Nemzeti értelemben ellenben a haza mindenek fölött való szeretetének, tehát az abszolút hazafiságnak hirdetője. Csak a hontalanság tudata keltette egyesekben az egyetemes emberi hontalanság gondolatát, melyet hasztalan akar nemzetközösségnek nevezni, mert az igazi nemzetközösség nem más, mint a nemzeti öntudatra ébredt nemzetek solidaritása és méltó harmonikus együttműködése.

Midőn a zsidóságnak némely részről hamisan imputált alapostolkodást visszautasítjuk: azt a másik hamis felfogást is vissza kell utasítani, mintha azért nem volna többé szükség a cioni államra, mivel az már hivatását betöltötte. E támadás két módon is kiélezhető. Az egyik szerint a bibliai nép állama kimerítette hivatását abban, hogy a maga hitének szent igéit megalkotta s létrehozta a — keresztyénséget. A mi szellemi értéket a régi zsidó állam termelni tudott, az megvan a keresztyénségben, még pedig tökéletesebb alakban, s így a zsidó államra többé szükség nincs, a mint hogy zsidó hitre sincs többé szükség.

Nem kívánunk vallási vitatkozásba bocsátkozni, mivel mindenek fölött nemzeti ügyről beszélünk, s minden fölösleges ellentét szitásától óvakodunk. Ép ezért kérdezzük, volt-e vagy van-e oly nemzet a világon, a mely magát merőben csak öncél nélküli eszköznek tekintené és pedig más nemzetek eszközeinek? Elfogadná-e például a német nemzet azt a tételt, hogy már nincs rá szükség, mert midőn a lutheri

hitet adta az emberiségnek, ezzel betöltötte nemzeti hivatását? Minden nemzet nem csupán eszköz az egész emberiség szolgálatában, hanem egyúttal öncél is. Egy nemzet szellemi képességeit nem meríti ki a hitvallás, melyet létesíteni tudott s akárhány kiváló nemzet nem is létesített hitvallást, mégis rendkívül értékes, eredeti művekkel ajándékozta meg a világot. S lehet-e pusztán vallási szempontból is feltenni a zsidóságról, mely két évezreden át szilárdan ragaszkodott hitéhez, hogy ezt elintézettnek tekintse, s a maga eredeti vallása helyett hit-tanítványai vallását fogadja el? Különben is mit változtatna ez a zsidó nemzeti lét követelményén, mely a vallást nem tekintve is; Palesztinában mint nemzetszervező erő működik és élni kíván?

Senki sem tudhatja, minő hivatás vár még a zsidó nemzetre s minő másnemű értékeket tud még termelni sokszerű képességei alapján, ha újabb nemzeti lét jut osztályrészeül. Nemzetnek nem csupán egy virágzási kora lehet s számos példa van arra, hogy valamely nemzet fejlődése egyik korszakában vallási, más korszakában tudományos, vagy művészi, vagy más alkotásokkal lepte meg a világot. Ez egyúttal válasz arra a másképp kielezett vádra, mely épen azért tartaná a zsidó állam hivatását betöltöttnek, mert legfőbb művében, a mózesi hitben az alkotás netovábbját tiszteli s ezért úgy vélekedik, hogy a nemzet újjáépülése után ehhez foghatót többé nyújtani nem tudna és így csak árnya volna hajdani szellemi jellentőségének. Itt ismét a jövőmondás oly különös tehetségével találkozunk, mely a helyett, hogy a hazára szomjazónak hűs italt kínálna, őt a forrástól csak elhessegetni kívánja és pedig kétes értékű okoskodással.

Hány nemzet él, mely nem fölt be apostoli, hitalapítói hivatást és senkinek sem jut eszébe annak létjogosultságát kétségbevonni s hiába is vonnák kétségbe. S ha az új zsidó állam nem ad is, mert nem is adhat már vallási téren új directívákat a világnak, becsülettel állhatja meg helyét, élhet mint öncélú nemzet s a gondviselés kimeríthetetlen és előre nem látható kegyelméből még sok más téren lehet tündöklő példa, vagy ha nem, élhet mint tisztos nemzet a nálánál semmivel sem különb nemzetek társaságában. A hogy egyén-

nek nem kötelessége, hogy kivételes lángész legyen, úgy a nemzetek egyike sem kénytelen a lángész szerepét betölteni. De az iránt semmi kétség sem forog fenn, hogy a zsidóság, mely a világon szétszórva is tudott kiváló műveket alkotni; egy nemzeti létben egyesülve, sokszorosan hatványozott erővel jelentős helyet foglaljon el.

Az elméleti jellegű kifogások közül marad még egy, a mely a zsidó állam alapítási módjára vonatkozik. Hogy szokatlan módon létesül, nem felvonuló hadak útján, győzelemes csatákban, a mi az eddig ismert államalapító módok tudóit meglepheti. De szokatlan s egyedülálló a zsidó nemzet helyzete is, mivel annak hívei szétszórva élnek a világon. Hát persze nem vonulhatnak fel együttesen hősi hadba s élnek azokkal a módokkal és fegyverekkel, a melyeket a helyzet és megváltozott korviszonyok nyujtanak nekik.

Nyugodjanak csak meg a hősi küzdelmek csodálói, nagy hősiesség kell ehhez is, sőt még nagyobb, mert minden egyes küzdőt végnélküli kitartás és olthatatlan reménységnek kell vezetnie. Különbözik is a mai világforgalom és technika, mely a világ távollevő pontjait közel hozta egymáshoz és lehetővé tette, hogy legtávolabbi világrészek lakói is érintkezzenek egymással s közös actiókat szervezzenek: a megfelelő honalapító eljárást váltotta ki a zsidó nemzet hívóiból. S ez is csak fokozza az alkotás csodáját. Ezért kellett a zsidó állam híveinek két évezredig várakozniok s e kornak el kellett jönnie, hogy módot és lehetőséget adjon az alkotásra.

Komolyabbak és reálisabbak azok az ellenvetések, melyek az új zsidó állam mai helyzeti nehézségére utalnak s a jövőendő nehézségek sorára felhívják a figyelmet.

A zsidó államiság felépítőire nagy és nehéz munka vár, sok gazdasági és politikai akadály tornyosul elébök. Ezt senki sem vonja kétségbe. De ép ennek leküzdése érdekében nem volna szabad a tervet még mesterséges akadályokkal is nehezíteni.

Kanaán, mely valaha igazán Kanaán volt, ma nem az. A mozlím világ, mely hódítani tudott, de a hódítást culturalis művekkel virágzóvá tenni és fentartani nem: egy oly Zsidóországot hagyott meg, a melyen ugyancsak sok munka

végzendő. Fokozza a helyzet nehézségeit, hogy a zsidó nemzeti újjáébredéssel több nemzetnek hasonló törekvése esik egybe, így első sorban az arab, azután az örmény s a török nemzet törekvése, melyek a zsidó ügyet részint hátráltatni látszanak, részint pedig elvonják tőle az emberiség figyelmének bizonyos mértékét. Az arab a zsidónak testvérnemzete, szintén sémi nép, sőt a Palesztinában élő arab fellákról az a vélemény merült fel, hogy voltaképen a hajdan Palesztinában élt s ott részben megmaradt zsidó földműves nép maradványa, arabbal vegyült, arabba olvadt eleme. De ez mellékes. Bizonyos csak az, hogy vannak mesterkedők, a kik az ottani arabok és zsidó testvéreik közt ellentétet akarnak szítani. De nem is volna honalapítás, ha nem volna akadály.

A zsidó álláspont ezzel szemben az, hogy mint a múltban, a jelenben és jövőben is testvérenek tekinti az arabot. Államában kerül bármünemű elnyomatást és minden jót, a mit létesíteni kíván, egyaránt juttatja testvéreinek s így bizton remélhető, hogy minden mesterkedés hiábavaló lesz s ezt az átmeneti bajt is legyőzi a sokkal nagyobb nehézségeken megedződött zsidó kitartás. A mi figyelmet az örmény és török törekvések elvonnak a zsidó ügytől, az is mind vissza fog térni és semmi kétség, hogy a zsidó nemzet a maga békés és culturalis munkájában megtalálja vele harmonikusan együttműködő társait. Szüntelen és állhatatos, egyre csak teremtő munkája következetesen megy előre, úgyszólván kövenként hordja az építőanyagot a nemzeti oltárhoz.

De ebbeli törekvésében ugyancsak számít az emberiség támogatására. Az emberiséget számos, ránézve gyakorlatilag fontosabb ügy foglalkoztatja, de erkölcsi értelemben nincs egyetlen egy nemzettel szemben sem fontosabb kötelezettsége. Hisz nem csak hálával tartozik tanítómesterének a tőle évezredekken át nyert szellemi javakért, hanem jóvátétellel is tartozik neki mindazokért a bántalmakért és üldözésekért, melyekben a zsidóság annyiszor részesült. A pogányok részéről tapasztalt első üldözésektől kezdve a középkor és az inquisitio üldözésein keresztül, végig a világ legkülönbözőbb

tájain valóban nem az ősi tanítómestert megillető sors jutott a zsidónak. Nem csak testüket ölték gyakran, de számos értékes műüket is megsemmisítették.

Szinte rendszerré vált, hogy a zsidó legyen bűnbak mindenért, vesztett háborúkért, forradalmakért, még járványokért is. A zsidó legyen az a médium, a mely ellen megszorult kormányrendszerek a felgyülemlett népindulatokat maguktól eltereljék. Az így irányított népindulatok szolgáljanak egyúttal eszközül a zsidóság anyagi javainak elvételére, vagy elviselhetetlen terheknek reá való háritására. Egyáltalán a zsidóság legyen minden kudarczot ért rendszer, hatalom vagy egyén utolsó próbálkozási tere s feláldozandó eszköze.

A magasabb öntudatú ébredő emberiség, illetve ennek színe-java nemzeti különbség nélkül ezt nem hagyhatja így tovább s nem is hagyja. Mint egykor a philhellenismusnak, jönnie kell a philo-cionismusnak is. S az emberiség e szép és lélekemelő munkájából, melynek végső eredménye az újonnan felépült és virágzó, önczélú és a nemzetek családjába beleilleszkedő cioni állam lesz: csak nem hiányozhatnak a zsidók! A kik közülök zsidó nemzeti érzésűek; azok mint olyanok harcolnak érte s nem is szorulnak buzdításra. A kik pedig más nemzetek tántoríthatatlan hű fiai, ugyis mint az emberiség tagjai, de ugyis, mint faj- és hitrokonok, a közös származás vagy közös vallás alapján támogatják Cion alapítását. A skót vagy hollandi protestánsokat csak a vallás közössége fűzi a magyar protestánsokhoz s mégis gyámo-lítják ezeket. S hány más példát tudunk, vallási, elvi közösség alapján, de még vallási kötelek nélkül is mint sietnek erősebbek a gyengébbek segítségére. Az a zsidó hitvallású, de nem zsidó nemzeti felfogású ember tehát, a ki a cioni ügyet támogatja és segíti, ezzel egyáltalán nem jut a maga nemzeti érzésével ellentmondásba. Csak önmagához méltóan cselekszik, midőn azok javát mozdítja elő, a kiknek nemzeti államában s nemzeti közösségében maga ugyan részt venni nem akar, de a kiket mint ember és mint hitrokona a legteljesebb jóakarattal minden tőle telhető pártolásban részesít. Ha a maga hazáját szereti, meg kell becsülnie azokat, a kik

más hazát szeretnek. Ez a hazafiság solidaritása. Ez annál kötelezőbb a különböző nemzetek zsidóhitű hazafiaira, mert a maguk származását letagadniok nem lehet s nem is volna hozzájuk méltó, ha letagadnák. Még a hitüktől eltérteknek, vagy azok leszármazottjainak is — ha egyetemes erkölcsi törvények követésére hajlandók és képesek. — mint embereknek és fajrokonoknak csak támogatniok kellene az ügyet, hisz az egész emberiség tartozásának lerovásáról van szó, mely érintetlenül hagyja minden egyes ember nemzeti és vallási hovatarozandóságát.

Menjeteek chalucok¹ Babilon vizeihez, szedjétek össze a hárfákat, melyeket üldözött szegény őseink a füzekre akasztottak. Szünjék meg némaságuk. Vigyétek az ősi hárfákat a szentföldre és szólaljon meg újra a magasztos, a fenséges, az isteni Cion-dal.

STRAUSZ ADOLF.

¹ «Chaluc» héberül uttöröt, utászt jelent. Az Árpádházi királyok alatt a magyar sereg élén több száz főből álló lovas és gyalogos csapat haladt, mely a főszereg részére az utakat rendezte, hidakat vert, vagyis utászok voltak. Mózes hitűek voltak és közönségesen héber szóval chalucoknak nevezték. A XII. század byzanci írók is így jeleztek őket, mikor a magyar hadakról írnak. Kinnamus János XII. század byzanci író ezt írja: A magyar harcos seregben vannak «ezektől különböző vallásu Khalicok», mert a magyarok keresztények, a Khalicok pedig Mózes törvények szerint élnek. «οὐχ ὄντων μόνον ἐγγώριον, ἀλλὰ καὶ μύριον τε φύλον συμμαχικὸν ἔκ τε Οὐννων ἱππέων, καὶ ὁἷ καὶ τῶν παρ' αὐτοῖς ἐτεροδοξούντων χαλιτικῶν, Οὐννων γὰρ τὰ χριστιανῶν, πρεσβεούντων, οὗτοι Μωσαϊκοῖς καὶ ταῦτοις οὐ πάντη ἀκρατιφένειν εἰσέτι καὶ νῦν διεζήγονται νόμοις.» Joh. Kinn. III. kötet 8. oldal.

DANTE DIVINA COMMEDIÁJÁNAK HELYRAJZA ÉS SZERKEZETE.

A *Divina Commedia* Túlvilágának, a Pokol, Purgatorium és Paradicsom három országának helyrajzáról fogok szólni. Vázlatosan, csak nagy vonásokban kívánom ismertetni e hatalmas conceptiójú alkotmány kereteit, melyekbe a *sommo poeta* az ő nagy szellemének gazdag kincseit felhalmozta.

Feladatomban nem nehéz, mert a költő olyan világosan, áttetsző szemlélettel és beható részletességgel állítja szemünk elé annak architekturáját, hogy körzövel és rajzeszközökkel mértanilag pontosan tudjuk a rajzot elkészíteni.

Ehhez a csodás alkotáshoz két főforrásból merítette a költő anyagát. Először fordult az ókori görög és római hitrege, bölcsélet, a mythologia és történet gazdag világához, másodsor kiaknázza a keresztény középkor tudományát, különösen az astronomiát, a scholastikus vallásbölcsélet misticumát, az ó- és újtestamentum hitéletét. De az egész anyagot bámulatos képzeletének erejével átteremtette és a maga céljának megfelelően megszerkesztette.

Lássuk először a három országot egy egységes keretben. A középkorban a világegyetem kosmogoniájáról való felfogás a ptolemæusi geocentrikus (földközépponti) rendszeren alapult, mely szerint a világegyetem közepén mozdulatlanul áll a Föld, mely csak a saját tengelye körül forog s körülötte keringenek a bolygók. Igaz ugyan, hogy a Kr. e. III. században élt samosi Aristarchus 2000 évvel Galilei előtt tanította, hogy a Föld saját tengelye és a Nap körül forog, a miért Cleanthes stoikus őt istentelenséggel vádolta, sőt előtte egy századdal előbb már Heraclides Ponticus is felvetette ezt a gondolatot: de azért a XVI. századig kellett várnia a tudo-

mánynak, míg Kopernikus, a frauenburgi kanonok, a heliocentrikus (napközépponti) rendszert felállította és megczáfolhatlan tudományos bizonyítékokkal megerősítette.

A ptolemæusi földközépponti felfogáshoz híven Dante is a világegyetem közepébe helyezi a gömbalakú Földet, melynek egyik féltékéje (a déli) szárazföld, az északi vízzel van borítva. A Földgömböt körülfogja a levegő, ezt pedig ritka állományú tűzöv veszi körül. Így jut benne uralomra mind a négy alapelem. A Föld tengelyének déli sarkpontján van Jeruzsálem, ez alatt, a szárazföldi félteke belsejében tölcseralakú nagy örvény alakjában fekszik a Pokol, kilencz körrel. Jellemző, hogy a kilenczes, mint kaballistikus számjegy, a hármas alapszám hármas szorzata, gyakran szerepel Danténál. A Föld tengelyének északi pólusán, a vízzel borított féltékéből kiemelkedő szigeten van a Purgatorium, szintén kilencz körrel. Tehát a keresztyén középkor és egyház felfogásától eltérően nem a Pokol mellett és nem a Föld gyomrában. A Purgatorium fölé borul a Paradicsom, kilencz régióval, a hét bolygóval: Hold, Merkur, Venus, Nap, Mars, Jupiter és Saturnus, nyolczadik a Zodiakus, az állatöv, a csillagzatok régióival, ezek között első helyen az Ikrek (Castor és Pollux) jegyével, melyben született Dante 1265 május havában. Kilenczedik regio a Kristályég, az Első Mozgó (Primum Mobile), mely fölött van az Empyreum, a mozdulatlan ég, az Úrnak trónusával.

Az egységes keretben ekképpen felépített alkotmányban a Túlvilág egyes országaival, azok berendezésével kell most külön-külön megismerkednünk. A Föld színétől kiinduló Pokolnak tölcseralakú örvénye folyton szűkülő kilencz körben és több alkörben terjed a Föld középpontjáig. A tölcserakör alakú karimájának egyik szélén van Dante szülővárosa, Firenze és ennek határában az a sötét erdő (*selva oscura*), melyben a költő 1300. nagycsütörtök éjjelén 35 éves korában mély álmában eltévedett s a kivezető utat nem találva, útját állotta három vad, egy foltos párducz, oroszlán és nőstény farkas. Ekkor érzett lelki szorultságában jelenik meg előtte Virgil, mint az ég küldötte s kalauzul szegődik hozzá a Poklon és Purgatorium birodalmán keresztül. Útjuknak első állomá-

sán a Pokol kapujához érnek, melynek homlokán ez a borzalmas felírás (háromszor hármassorban) fogadja őket :

*Per me si va nella città dolente,
 Per me si va nell' eterno dolore,
 Per me si va tra la perduta gente.
 Giustizia mosse il mio alto fattore,
 Fecemi la divina potestate,
 La somma sapienza e 'l primo amore.
 Dinanzi a me non fur cose create,
 Se non eterne; ed io eterno duro.
 Lasciate ogni speranza, voi, ch'entrate.*

Én-rajtam át a jajvárosba léphetsz,
 Én-rajtam át az örök gyötrelembe,
 Én-rajtam át a kín-sújtotta néphez.
 Nagy alkotóm igazságból teremte,
 Boltom Isten hatalma emelé fel,
 Főbölcsesége és örök szerelme.
 Teremtett lény előttem nem bírt léttel,
 Csak öröklétű s én is az vagyok.
 Ki itt belépsz : Hagyj fel minden reménynyel.

(Szász Károly.)

A kapun át belépve, a mythológiából ismert Acheron folyón Charon révész fogadja az érkezőket s szállítja őket a túlpartra, a honnan rendeltetésük helyére irányítja őket Minosz, az alvilág bírása. Az alvilág négy folyója, az Acheron, Styx, Phlegeton és Cocytus, voltaképp egy és ugyanazon folyónak a Pokol más-más helyén felbukkanó elágazásai és különböző borzalmak tanyái. A Föld alatt eltűnő Acheron, az alvilág ötödik és hatodik köre között Styx néven dögleletes, hűzős, miazmás mocsár alakjában bukkan elő, melyen Phlegiász szállítja át a kárhozottakat Dis (Pluto) birodalmába. A harmadik folyó, a Phlegeton, a hatodik körben sustorgón, gőzölgő véres hullámokkal hömpölyög tova. Negyedik ága, a Cocytus, mint jéggé fagyott tó terül el a Föld utolsó körében és központjában. E négy folyam eredetét szép regében mondja el Virgil a Pokol XIV. énekében. A pogány mytho-

logiából és bibliai elemből (Dániel próféta könyve II. rész, 31—34. lap) (Nabukodonozor álomlátása) álló rege szerint egy Kréta szigetén álló bálványszörny képviseli az emberiséget a történelem négy korszakában, a mint fokonként mindinkább romlik, züllik erkölcsileg. Az aggastyán feje arany-melle és karjai ezüst, dereka és csípői réz, lábszárai kovácsolt vasból, lábfeje agyagból vannak. A saturnusi boldog aranykort (*aurea aetast*) jelképező aranyfejet kivéve, a többi testrészek repedezettek s ezeken a repedéseken szivárognak ki az emberiség könnyei, melyekből a Pokol folyói táplálkoznak. A Pokol első körében van a pokol tornácza, pitvara, előcsarnoka, a limbus. Itt találkozunk egy szép kastélylyal (*Nobile Castello*), egy darabka Paradicsommal a pokol előcsarnokában, hol nincs szenvedés, hanem jólétben élnek a kastély lakói, a kik nem érdemelnek pokoli büntetést, de mennyei jutalomban sem lehet részük. Ezek az ókor, a Krisztus előtti idők jámbor-életű emberei, a kik nem részesülhettek, önhibájukon kívül, a keresztség szentségében. Itt vannak Homer, Horátius, Ovid s mások, közöttük Virgil is. A Pokol első hat köre után van a második szakasz, Dis (Pluto) országa, melyet nagy fal választ el az alsó résztől. Ez az igazi borzalmak helye, a kínok rémtanyája (*città dolente*), hol három alosztályban (*girone*) az erészakosak szenvednek. Ez a hetedik kör, melyet egy rettenetes földszakadás választ el a nyolcadik körtől. Ez a sötét, mély üreg akkor támadt, a mikor az Üdvözítő a keresztfán kimúlt s a föld közepéig megrepedt. a mint azt Szt Máté evangéliumának XXVII. részének 51. versében leírja. Az üreg alatt elterülő 8-ik kört 10 alkörével *Malebolgénak* nevezi a költő. A *Malebolge* szóval a fordítók minden nyelvből, nagyon meg vannak akadva. Az alkörök olaszul *bolgia*, zsákokhoz vagy tömlőkhöz hasonlítanak, azért Szász Károly büntömlőknek, Angyal Vészboldogásnak, Babits Mihály Rondabugyrodnak nevezi. A francia fordító túlteszi magát a fejtöresen és a *Malebolge* szót tulajdonnévnek véve, változatlanul hagyja. Philaetes, János szász király, Dante egyik legalaposabb magyarozója és fordítója, Uebelbulgen-nel fordítja, mások Uebelsäcke, Teufelsäcke kifejezést használnak. Lehetne a *bolgiat* kráternek, katlannak vagy

töbörnek is nevezni. Akárhogyan nevezzük is, mindenképpen rémes kínok odúi. Az utolsó kilenczedik körnek négy alkörében szenvednek, Dante szerint, a legnagyobb bűnösök, az ámulók. *Kainában* a testvérgyilkosok, *Antenorában* a honárulók, *Tolomeában* a vendégbarátság árulói, *Giudeccában* a jótevők árulói, a Judások. Itt van a jéggé fagyott Cocytus, melyben a kárhozottak jégbe fagyva kínlódnak. A tölcser csapjának szűk üregében, a Pokol legalsó fenekén van Lucifer, az Úrnak egykor legragyogóbb angyalából legrútább szőnynyé változott ördög, szőrczafatokkal borított undok nagy testtel, denevér szárnyakkal és három fejjel, melynek tátongó torakában a világ legnagyobb árulóit, Brutust, Cassiust és Judást rágcsálja. A pártütő angyaltól a földgömbje is eliszonyodott s mikor estében érintette, visszavonult tőle ; ekkor borította el a víz a földtekét.

Ebből a vízzel borított féltékéből kiemelkedő szigeten van a Purgatorium, köralakú kilencz terrasse-on egymásra felépítve. Itt a Pokol berendezésétől eltérőleg, hol a súlyosabb bűnösök mindig az alsóbb körökben szenvednek, a Purgatoriumban a felfelé emelkedő s így a Paradicsomhoz közelebb eső körökben a kevésbé vétkesek vezekelnek és várják szabadulásukat. A Purgatoriumban vétkeikért vezekelt s megtisztult lelkeknek még egy utolsó megtisztuláson kell átmenniök. Inniök kell a Lethe vizéből, hogy a rosszat elfeledjék s fürödniök kell az Eunoë (Jóemlék) folyóban, hogy visszaemlékezzenek mindarra a jóra, a mit életükben cselekedtek, cselekedni akartak vagy csak gondoltak. Feledni a rosszat, a szennyet, mely a lelket bemocskolta s visszaemlékezni mindarra, a mi a lelket felemeli, megnemesíti, boldogító útravaló a mennyei boldogság elnyeréséhez. A Purgatorium kimagasló körén van a Földi Paradicsom, az Éden kertje (*Paradiso Terrestre*), az a gyönyörűséges Tündéerkert, hol első szüleink a bűnbeesés előtt lágtak s melynek bírhatása és élvezése minden időkben és minden vallások híveinél forró vágyakozás tárgya volt.

A Földi Paradicsomba száll alá a költőhöz a mennyország régiójából *Beatrice*, hogy felváltsa a kalauzolásban Virgilt, a ki nyomban eltűnik előle. A költőnek dicsőült ideálja diadal-

kocsin, mennyei fényben, mystikus symbolumoktól környezve jelenik meg s átvezeti a költőt a Paradicsom sphaeráiban, a hét holygó, az állatöv álló csillagjai s a kristályég, az Első Mozgó hírodalmán, a honnan a világegyetem csillagköreit isteni erők mozgásban tartják és kormányozzák. A mozgó világon kívül s a végtelenségbe kiterjedve áll a mozdulatlan Empyreum, az örökkévaló Isten végnélküli trónjával. Széke köré sorakoznak az angyalok és üdvözültek legiói, kik a kimondhatatlan fényben ragyogó fehér rózsza (*rosa candida*) szirmain ülnek.

A *Divina Commediának* helyrajzához hasonlóan a költemény szerkezetét is mértanilag pontos szabályok szerint építette fel a költő. A Túlvilág három országának, a Pokolnak, Purgatoriumnak és Paradicsomnak megfelelően a nagy mű három részből áll. Minden rész áll harminczhárom énekből. Az első részt megelőzi egy ének, mely az egész műnek bevezetése, úgy hogy a költemény áll száz énekből, tíznek négyzetéből, mely Dante szerint a tökéletes szám. E felosztásból látjuk, hogy Dante a hármas számot veszi alapul, melylyel a Szentháromságot jelképezi. A többi számok jobbára a hármas számnak szorzataiból állanak. A száz ének áll 14,233 versből, ebből 4720 esik a Pokolra, 4755 a Purgatoriumra és 4758 a Paradicsomra. Volt Dante költeményének olyan rajongója is, a ki megszámlálta az eredeti szöveg szavait s úgy találta, hogy összesen 99,542 szó van benne, tehát körülbelül ezer egy-egy énekben. Ebből a számból esik 33.444 a Pokolra, 33,379 a Purgatoriumra és 32,719 a Paradicsomra. A költemény háromsoros strophákból (*terzina*, vagy *terza rima*) áll, melyek megszakítás nélkül folynak egymásból. Az egész költemény a legapróbb részletekig menő pontossággal van kiszámítva, kimérve és beosztva.

Ezt a csodás rendszerben megalkotott túlvilágot népesíti be a költő utolérhetetlen phantasiájának, nagy tudásának, mély érzésének, lángoló szerelmének gazdag kincseivel.

A Pokol a kinszenvedések hazája (*città dolente*). Ott találjuk az elveszett népet (*perduta gente*), a megátalkodott gonoszokat, a kik földi életükben Isten és emberek tör-

vényei ellen fellázkodtak s valamelyes módon vagy Isten, vagy embertársaik vagy maguk ellen súlyosan vétkeztek a nélkül, hogy megbánást éreztek volna. Megismerkedünk egyesekkel névszerint és személyesen is és látjuk azokat a borzalmas szenvedéseket, melyeket bűneikért viselnek, végtelen időnkig : mert a Pokolból nincs szabadulás, nincs megváltás, nulla redemptio. *Lasciate ogni speranza*. Gondolatnak is borzasztó! Hlyen a sátán országa.

A Purgatoriumban vannak az emberi gyarlóságból, gyöngeségből eltévelyedettek, a kik, ha vétkeikért vezekeltek, felszabadulnak bilincseikből s részesei lesznek az üdvözülésnek. A Purgatorium rokonszenvés, mert igazán emberi. A szabadság országa !

A Paradicsomban az Úr az ő angyalainak seregeitől környezve örök megdicsőüléssel, boldogsággal jutalmazza azokat, a kik földi zárandoklásukban az erény göröngyös útjain jártak, a kik szintén harczoltak, de nem Isten, hanem a pokol és annak ördögei ellen, leküzdötték indulataikat, szenvedélyeiket s a Paradicsomot igazán megérdemelték, mert nehéz harcot harczoltak.

Ebben a három országban járunk Dantéval, a ki fényes lelkének ragyogó szövéténekével belevilágít annak rejtett titkaiba s nagy igazságokat mutat nekünk az örök emberi problémából, rendeltetésünkéből, végcélunkból. Megtanít küzdeni, megharcolni az igazságos harcot, melynek győzelem a végeredménye. Megmutatja nekünk azt is, hogy a gonoszság, a sátáni gabszág ideig-óráig győzelmet arathat az igazságon ; földre verheti a lesujtottat, megcsönkíthatja testét ; de lelkét meg nem ölheti. Örökké él az Ige, az Eszme. A levágott testrészeket az igazság varázsereje összeforrasztja és a legyőzött új életre támad. Életre kelti az élni akaró lélek, az isteni igazság. Azért akarjunk élni az akaró lélek erejével, fanatikus imádságos hitével, a rendületlen reménnyel és Istenbe vetett bizalommal. Erősítsük meg lelkünket az igazunkért való küzdelemre, a becsületes munkára. Akkor a Dante poklának ördögei sem fognak erőt venni rajtunk. Mert van a felhők felett egy igazságos Isten, a kinek büntető

villáma előbb-utóbb lesújt a gonoszokra, jóságos, áldó keze pedig felemeli az elesetteket, megvigasztalja a szenvedőket. balzsamot csepegtet a sebekre, diadalra segíti az igazukért harczolókat.

Áldjuk az isteni gondviselést, hogy adott az emberiségnek egy Dantét, a ki ilyen örök igazságra tanít minket. Áldozunk azért kegyelettel és hálával emlékének !

ERŐDI-HARRACH BÉLA.

DANTE ÉS ARANY.

(A stíl-tömörítők.)

Második közlemény.¹

Az épület-leírásokat illetőleg megjegyezzük, hogy Dante-ből itt külön azért nem idézünk, mert az egész *Div. Commedia* egy óriási túlvilági építmény leírása is lévén, annyira bő a példákban, hogy szinte a végtelenig kellene idéznünk. Különösen bővelkedik ilyenekben a *Paradiso*, gyönyörűen fölépített csillag-képleteivel, ez átcsillagult lélekcsoportokkal, melyek egyúttal mennyei tájképek is, és ilyenekül idéztük fentebb a *Paradiso XXX. 61. stb.* részletét.

Arany épület-leírásai közt is vannak csodálatos szép architekturai álmódások a regevilág mennyországából, melyek egyúttal reconstruálásai az ősi hún-magyar építészetnek :

Tisza-Duna síkján, Zagyva folyó mellett,
Sátora egy dombon kék égre szökeltt :
Ez vala a város, ez Buda királyi
Lakhelye, faművű sátor-palotái.

Nem szorul e város tetemes falakra,
Nagy henye kövekből nincs együvé rakva :
Az erőnek szolgál kirepítő fészkül,
Nem a pulyaságnak biztos menedékül.

Tündér-palotának bizonyára hinnéd,
Melyet a fuvó szél tovalehel innét :
Míntha csak a földből kelne egy-egy ága,
Tornyosan áll s cifrán : a puszta virága.

B. H. I. (81.)

Hol fejnaka díszlik faragott korláttal.

(B. H. V. (55.))

Etellek leírása :

... palotái gazdag Etelének
Mér földnyi mezőben, tornyodzva kelének.

¹ Az előbbi közleményt lásd a *Budapesti Szemle* 1921. évi 538. számában.

Nagy legelő, mellyen szűz ménese futhat,
Térség vala közben,¹ hol hadi nép futtat,
Azután felváltva paloták, karámok :
Nehéz volna, bizony, megmondani számok.

Legszélen a szolgák sátorai voltak,
Egyszerü fenyvekből boronába róttak ;
Azután beljebb mind csinosodni kezde,
Gyaluval a hajlék simán beeresztve.

Csoportosan itt-ott hún fők palotái,
Megannyi kevély lak, megannyi királyi ;
Város a városban elegyül mezővel,
Közte szabad térség nagy távola zöldell.

Külön egy-egy várost asszonyai laknak,
Udvari népestül, melyen uralkodnak ;
Legközelebb Krimhild Etele sátrához,
Függő folyosón jár, ha tetszik, urához.

— Mindez csuda művel remeken alkotva,
Vésű hegye által virágzik a holt fa.
Hajt levelet, lombot, de nem úgy, mint hajdan,
Idegen sok színre van festve olajban.

Vérpiros a zöldje, arany a virága,
Sziszegő sárkánynya fonódik az ága,
Zöld madarak közte hallgatva megűlnek,
Madárszavú csengők a helyett csendűlnek.

Közepütt nagy dombon Etele hajléka,
Fedi a legsúcsát ős Turul árnyéka,
Emelinti roppant szárnyát repülőre,
Aranybul egészen, verte ki szerzője.

Oszlopok a sátor-mennyezetig folynak,
Indázva hol erre, hol arra hajolnak,
Arany-lemez a fát csillogva borítja,
Közte nehéz bársony' dagadó kárpitja.

De, ki azt leírná, nincs az az író toll,
Szem is elkáprádnék a látnivalótól ;
Mint egy mese-világ, oly ragyogó minden,
Oly csuda, formákban, oly különös, színben. —

(B. H. X. [134.])

¹ A mint Buda követei közelednek.

... Lenge sátor és faház
Alatt szilaj kún nép tanyáz.

—————
Középen, egy magasabb hátra
Emelve, áll Árbocz fasátra ;
Könnyű, világos épület,
Mint déláb a sík felett,
Avagy tündéri palota,
Melyet varázs büvölt oda.
Karsú, virágzó oszlopok
Között a vászonfal lobog ;
Árbocz gyanánt emelkedő
Tornyokkal díszes a tető,
S a tornyon erkély-féle dúcz,
Hová az őrvigyázmű kész.
Köröskörül tornácza széles
Kalapján, mint jégesáp, szeszélyes
Faragvány csüng, hintáz alá.
Mi sem látszik, hogy tartaná,
Akár nézd a Baradla-ürt,
Hol a kő függ, mint lenge fűrt.
A lépcső, mint kúszó növény,
Indul meg a hajlék tövén,
Fel a tetőre, hol kies
Szellő csapong, ha jó az est.

(Édua, IV. f.)

A *Toldi Szerelme* VII. 20. stb. alatt Visegrád leírása s ugyanez még a *Daliás Idők* IV. énekében mind tömörek maradnak részletességükben is.

Gyönyörű épületbelső-leírás a *Daliás Idők* (első dolog.) VI. énekében Eszter fürdőterme, hol szobrok leírásai is vannak. Kedves kis-plastikai leírás a *Murány Ostromából* :

Nem kevésbé díszes egy ezüst kis óra :
Hátul a hadistent képezi tartója
Szerelem-istennőt fedve paizsával . . .
Az óra-mutató annak paizsán van.

Mur. Ostr. II. (218.)

Danteből túlhosszú volna idehoznunk dombormű-leírásokat a *Purg.* X. 29. stb. részében domborműves falakról s a *Purg.* XII. 22. stb. szakaszában domborműves kőpadlózatokról, melyekhez mind méltók stilben Arany föntebbi helyei.

VII.

A themák szerinti áttekintés után nézzük a két költőnél a leírás azon technikáját, melylyel a képzetek megalkotásától, ezek kombinálásán át, a szózenei külsőig jutnak el.

A melyről szólni akarnak, annak a tárgynak képét oly erővel fogják lelkük közepébe, hogy ez minden részében hozzá-rezeg, s így a kép megnövekedik erejében és élet-lükte-tésében és megsokszorozódik hasonló képek kapcsolásával, hasonlat vagy metaphora formájában. Ezenkívül megmozdul még lelküknek egy sajátos része : erőteljes józan eszük, mely világosan szeret látni és láttatni mindent. Innét a magyarázó, okoskodó elem, mely áthatja metaphoráikat is, de főleg hasonlataikat, Dantéban scholastikusan és közmondások használatában és néha majdnem prózaian, mint például a *Parad. XXXII. 139. stb.* sorában, midőn az égi magasztosságoknak így vág közbe :

Qui farem punto, come buon sartore
Che, com' egli ha del panno, fa la gonna.*

(Itt pontot tegyünk már, mint a jó szabó, ki, a mennyi posztója van, a szerint szabja a ruhát.) De már az ily homerosian félre-csevegő hasonlatban (*Inf. XXII. 19.—*):

«Come i delfini, quando fanno segno
Aì marinar con l'arco della schiena,
Che s' argomentin di campar lor legno ;
Talor così ad aileggiar la pena
Mostrava alcun dei peccatori il dosso.»

(Miként a delphinek, mikor jelet adnak a tengerészeknek a hátuk ívével, hogy igyekezzenek megmenteni hajójukat, ép így, időnkint, hogy könnyítsen kínján, mutatta a hátát egy-egy bűnös); vagy a veneziai arsenál leírásában (*Inf. XXI. 7—15.*) a hasonlat a magyarázó kedvből félre siklik a jelene-tezési l'art pour l'art vágányára. Arany jobban ragaszkodik a párhuzamossághoz ; a közmondásos bölcseséggel is él, de nagyon a jellemzés kedvéért, pl. Buda és Detre beszédében, a *Buda halála I. és II. énekében.*

Eléggé gyakran szinte azért használnak hasonlatot vagy

metaphorát, mintha csak józan eszük s magyarázó kedvük készítené őket, mikor pl. a Malebolge alján egy elkárhozott a saját fejét körben hordozza, úgy fogva, mint kézi lámpást :

«Presol con mano a guisa di lanterna»

De inkább a konkrétbe és kép-erősítésbe siető hajlamuk van ez alatt is, — Danténál még a hit és az elhitési igyekezet, — s ez vonja be józan eszüket is a képalkotásba.

Sokszor azonban uralkodóvá lesz a művészi passio. Egészen impressionista helyek :

«E vidi le fiammelle andar davante,
Lasciando retro a sé l'ær dipinto,
E di tratti pennelli avean sembante»

(*Purg. XXIX. 73.—*)

(és láttam haladni a lángocskákat, színesen hagyva maguk mögött a levegőt, mintha szélben elnyúlt zászlócskák lettek volna),

vagy : ... «la creatura bella,
Bianco vestita, e nella faccia quale
Par tremolando mattutina stella»

(*Purg. XII. 88.—*)

(a szépséges teremtés, fehérbe öltözve, s az arcza mint a rezge hajnali csillag),

vagy a lelkekről :

«Parea ciascuna rubinetto, in cui
Raggio di sole ardesse sì acceso
Che nei miei occhi rifrangesse lui.»

(*Par. XIX. 1.—*)

(Mindenik egy-egy kis rubinnak látszott, melyben oly lángolva égett a napsugár, hogy róluk szinte maga a nap tört meg szememben),

vagy mikor a távoli tenger rezge tükrét látja :

«il tremolar della marina»

(*Purg. I. 117.*)

és mindenék fölött :

«Io ch'io vedeva mi sembrava un'riso
Dell' universo»

(*Par. XXVII. 5.*)

(A mit láttam, az szinte a világegyetem mosolya volt.)

Ez utóbbi hely vetekszik Aischylos tengerének «végtelen mosolyá»-val, s viszont mindkettőjük mellé odaállíthatjuk Arany (*B. H. VIII.*) egy jelzőjét az égről: «magasan mélylő», mely kifejezés tele van a mennybolt messzeségének és szédületességének minden szépségével; ugyancsak eszünkbe jut még a *Bolond Istókból* (*II. 42.*):

«A boltozatra föl, mely tiszta kéken,
Éjből, sugárból szöve, domborúl»

még telibb e kép az előbbieknél, mert ide a létnek két nagy elve, a fény és az árny is bevonul, a világegyetem philosophiai impressióját is adva.

S vegyünk elő még Dantéból egy sötét impressionista képet, az örök esőtől sárrá vert lelkekről:

«Si trapassammo per sozza mistura
Dell' ombre e della pioggia.»

(*Inf. VI: 100.*)

(Mentünk keresztül szennyes keverékén az árnyaknak és az esőnek.)

Nézzünk most Aranyból impressionista helyeket:

«Összefoly ég és víz egy iszonyú gömbbe,
Csak egy sziget-ormó függ ennyi özönbe»

(*B. H. VIII.*)

Ildikó kíséretéről:

«Mint a hadak útja, -vegyesen csillaggal:
Szeli az ég boltját gyöngyhímű szalaggal:
Úgy lepi átlátszón a földet uszályok,
Közzüle ragyogván csillagszemű lányok»

(*B. II. V.*)

a viaskodó solymokról:

«Fényes levegőn egy pontocska czikázik»

(*B. H. VIII.*)

vagy e hely:

«Fényével a homlok mind szegül Budára»

(*B. H. I.*)

érdekes hallási impressionista hely:

«Füle a rossz hírrel hetek óta telve,
Mintha körül-zúgná erdők sűrű nyelve.»

(*T. Sz. VI. 36.*)

s jusson még eszünkbe az öreg Toldiné a küszöbön;

«Ott halavány arczczal, hosszu sötét gyászban
Áll (csak az árnyéka van belül a házban»

(T. Sz. VI. 42.)

s idézzük még ezt is (Piroska a poharat ajkához veszi) :

«Márt nevető rózsát aranyos fényébe»

(T. Sz. V. 98.)

Nagyobb impressionista helyek, fejlődő tüneményeket földolgozók : a *Purg.* II. az angyal közeledése a lelkek csónakával, a mit gyönyörűn eleméz Péterfy (309—311); ezzel rokon volna a *Buda Halála* IX. énekében az a részlet, a mint Bulesu előadja a pásztor kalandját az Isten kardjával.

Bulesu :

Azután beszéle hihetetlen dolgot :
Csordája ma reggel hogy a mezőn bolygott,
Veszi észre, sántít egy kedves ünője,
Vérnyom is a fűvön harmatozik tőle.
Nyomra, okát tudni, vissza legott mégyen,
Gondolja tövis, kő, valami csont légyen :
Ím vasat a fűben végtére találá,
Mint hadi szerszámnak ércz hegye, kiállva.
Ott hagyja először, térül egyet, fordul,
(Fölvenni szegénység jele vaskót porbul)
De viszont megbánván, siet oda ismét,
Nehogy a jószágban kára megint esnék.
Hát ihol, a kard-hegy kétannyira nőlve !
Nyúlni akar hozzá : láng csap ki belőie ;
Megriad és elfut. Szünnén riadása,
Harmadszor is arra közelít, hogy lássa.
Közelít lábujjon, szíve dobog szörnyen,
Óva megáll sokszor : menjen-e? ne menjen?
Ágaskodva tekint s nyújtózik előre —
Úgy mondom el, a mint hallám vala tőle.
Messzire már látja, mint a vizek sássát,
Magoslani fűből szép kard ragyogását :
Penész aranyán nincs, aczélán nincs rozsdá,
Mintha csiszár kézből jött volna ki most a'.

Ekkor — a fegyverhez járulni se mervén,
Hozzám fut, lovamat messze megismervén ;
Elmondja. Riasztom : igazat beszél-e?
Hátra hí s vezet ; én megyek oda véle.
Oh, emberi szemnek ily csuda látatja ; !
Földben alig volt már, csak a markolatja ;

Láng nem üté jobbom' — engede is könnyen ;
Itt van! te viseld azt, te, királyom, fennyen!

(B. H. IX.)

A mély erkölcsi impressio hozza magával az ily erős hasonlatot, Sordellórói, a *Purg.* VI. 65. :

«Solo guardando

A guisa di leon quando si posa»

(csak nézvén, pihenő oroszlánként),
vagy az ilyet :

Mint sas fészkebe ha idegen sas szállna,
Verte vadul szívét az ijedség szárnya.

(B. H. II.)

*

Arany hasonlataiból idézzük még a következőket :

Mint arany vetéllő, gondolatja jött, ment,
Toldiról meg vissza Piroskára röppent,
Őket aranyszállal szőtte, fonta össze,
S a lelke mosolygott : milyen egy pár lessz e!

(T. Sz. I. 25.)

Mosolyogva jött, de homloka környéke,
— Mint nap ha alásüt fekete fellegnek, —
Látszott e mosolytól annál sötétebbnek.

(T. Sz. XI. 123.)

Piroska e szónál vette magát észre,
Mint gyöngé bogár, mely keveredett mézbe.

(T. Sz. V. 105.)

és a szép allegoriát az álomról :

Majd az édes álom pillangó képében
Elvetődött arra tarka köntösében,
De nem mert szemére szállni még sokáig,
Szinte a pirosló hajnal hasadtáig.
Mert félt a szunyogtól, félt a szúrós nádtól,
Jobban a nádasnak csörtető vadától,
Félt az üldözőknek távoli zajától,
De legis-legjobban Toldi nagy hajjától.

Ha nem a midőn már szépen megpitymallott,
És elült a szunyog, és a zaj sem hallott,
Akkor lelopózkodott a flú fejére,
Két szárnyát teríté annak két szemére ;
Aztán álom-mézet esókolt ajakára,
A kit mákvirágból gyűjtte éjszakára ;

Büvös-bájos mézet, úgy hogy édességén*
Tiszta nyál csordult ki Toldi szája végén.

(T. IV.)

A metaphora a hasonlathoz képest már tömörítés lévén — a lelket érzékibe sűrítő, majd latoló tömörítés után szinte egy még magasabb foka a tömörítésnek — ez az igazi területük, melyen gazdagon fejtik ki stilusi erejüket. Dantéból nem lehetne eleget idézni; csak egy különösen érdekeset vegyünk, melyben a gondolatra teljesen átmegegy a test hajlata: ¹

... «I pensieri

Rimanessero e chinati e scemi»

(Purg. XII. 9.)

(gondolataim ugyancsak görnyedtek és lefogyottak maradtak).

A *Paradiso*, átszillagult lélekcsoportjaival, maga egy végtelen metaphora.

S mindemellett Arany metaphorákban tán még gazdagabb és mai impressiók érzékenységünk képimádása folytán még finomabban kidolgozott, ámde tömörsége mindig megmarad. Nézzünk belőle néhány példát. (A már eddig idézettek-ből is sokat vehetett ki a figyelmes olvasó. Mily finoman versenyez például e dantéi részszel: «il disiato riso esser haciaso» — «hogy megcsókolta kívánatos szép mosolyát» — Aranynak e mondása: «Márt nevető rózsát aranyos fényébe»).

«Fohásza galambit férje után küldte»

(B. H. XII.)

«Haragban a lelke hömpölyög és gondon»

(B. H. X.)

«Csak mikor eljött a legutolsó éjjel

Órjas bizonyosság zuhanó terhével»

(T. Sz. V. 77.)

Vagy tekintsük e szédítően erőteljes metaphorát:

«De már is ezáltal megütődnek többen,

Nagy meredek szótól az okossa döbben,

Amazok estén, kik előtte bukának,

Méri a mélységet; «nem ugrom utánok!»

(B. H.)

Vagy mikor a rőt barátot (T. Sz. X. 45.)

«ostor-villám, kör-módra, keríti.»

¹ Illetőleg, a contextushoz hűek maradva, mondjuk így: átment rá a test előbbi hajlata.

Vagy e hely :

«Kongó palotában, tágas öreg csűrben,
Hol unalom pállik, pók sző-fon, az űrben
Vonszolja egész nap Toldi sötét árnyát,
S árnyéknál feketébb szívbeli magányát.»

(T. Sz.)

Érdekes még e személyesítő metaphora is, mikor a kettős ajtónak :

«Keményen csukódvák egymáshoz ajaki»

(Mur. Ostr. IV.)

Dante és Arany képerősítő hatalmát látjuk még abban is, hogy olyan metaphorákat is alkotnak, melyekben a lelkük erős közepébe került kép a rokon rezdületeket távolabbi területről váltja ki, összekapcsol nagyon is különböző érzékekhez tartozó dolgokat, pl. az *Inf.* V.-ben : «duogo muto d'ogni luce» (minden fénytől néma hely), vagy mikor ilyent mond Dante : «il sole tace» (hallgat a nap), vagy «Mia ebrezza entrava per l'udire» (hallásomon át jött belém a mámorom), vagy a *Par.* XXX. 61. stb. részében a szikrák «szagolnak». Dante erősen látomásos, hallucinatiós költészete gazdagabb az ilyenekben, de helyenkint Arany is érdekesen kapcsol, pl. a hallásból a tapintásba — innervatio-érzetbe — menve át : «az utolsó dübögés átrendül». (T. Sz. X. 91.)

A metaphora tömör gazdagságához tartozik praegnánsága, melynek egyik szép példája a *T. Sz.* V. 7. strophájában : (Piroska apjának, az öreg Rozgonyinak)

«Öröme büszkén süt a leány bújára» —

itt a «süt» szó alatt hatalmasan érezzük a lélek napját ; de még hatalmasabb valamit érzünk egy másik szó alatt a *B. H.* I. végén, mikor az áldozati oltárra öntött bortól :

«Serczegve a zsarát füstöt vete tőle,

Vérharagos lángok csaptak ki belőle.»

A «vérharagos» szinte nyitányszó lesz, végig zúg benne az egész epikus tragöedia testvér-viszályos borúja, az egy vérből valók végzetes küzdelme ; zeneisége akárcsak az *Inferno* első két terzinájának három sorvége : «oscura», «dura», «paura».

De itt már a legteljesebb képalkotás elvéhez jutottunk, mikor a képnek rokon képekbe hullámzása — melyet Guyau a

belső rhythmushoz számít — átring még a legszélső és legvárázsosabb gyűrűbe : a zeneibe. A képbé-átringások szózenei képben hullámszerűen ki. A tömörítés legfelső fokán vagyunk itt : a kép magára abroncsolja a legösszetartóbb varázskört, a verset.

Csak az olyan nagy formaművészeknél van ez meg teljében, mint a milyenek Dante és Arany. Dante kilenczes és hármaskabálájához képest van Aranyknak is egy kabálája : az időmérték csúcsa, mely a hangsúlyos verselés alá is egyenletes hangelosztást igyekszik hozni, s a mássalhangzótorlódástól megmentve, a nyelvet folyékonyvá, szép hullámmá teszi. A milyennel kevés mai nyelv dicsekedhetik. De a folyékony és egyenletes hullámszerűség mellett a lüktetést is hoz ez a versbe s még a magyar rímegényeségen is segít. Azt hiszem, a *Műélvezés művészete* című könyvemben (87. o.) a magyar rímprobléma ügyére tapintottam, ezeket mondva : «A vers zeneisége a rímbe csattan ki. A rímes versben él igazán a rhythmus, szinte kettős életet. A «rím» szó eredete is a «rhythmus»-ból jön ; a «rím»-nek régi francia kiírása «rhythme». S ezért mondja Guyau, hogy a rhythmus összelüktetése a rím, két sorvégen, egyforma magánhangzós és egyformán hangsúlyos szótagok összecsendülésével. És ez alapon találom meg a magyar rímgyöngöseség okát. Szerintem nem az a baj, hogy kevés a rímünk, hanem az, hogy rímelő szavaink hangsúlyai nem esnek egybe : például *halálom, álom ; ár, kítár* stb. A rhythmus így nem lesz teljesen a rím lelkévé, mint például az olaszban, francziában, németben, angolban. Egyáltalán a versnek hangsúlyos alapra helyezése a természetesebb. A görög versmérték hosszú szótaga is, mert a hosszabbik (tehát erősebbik, súlyosabbik) táncz lépésre helyezkedett, hangsúlyos lett, s a görög vers lüktetése ehhez igazodott, míg a szóhangsúly már zavaró elem lehetett. Kétféle ütemre nem lehet egyszerre tánczolni. Az időmértékesnek a hangsúlyossá válása segíthet a magyar rímen, melynek arsisba jutó szótagja így lüktetőbbé lesz : *halálom, kítár*. Ezért is kell a verset versesen olvasni, s még előbb, mindig időmértékesen verselni a magyarban, még akkor is, ha a hangsúlyos formát műveljük, mint ez Aranyknál látható is.»

Péterfy Jenővel boldogan érezzük Dante versét Amati-hegedű szólásának, és gyönyörünk van vele abban, hogy «egész különös lágysága lesz a nyelvének, ha Dante melegül, vágyat, örömet fejez ki, Beatricének szeretné egy kételyét elmondani (*Par.* VII.) ; hajtja vágya, hajtja, hajtja, hogy beszéljen, s támad az i hangtól csillogó, alliteratiós, hullámos terzina» :

«Io dubitava, e dicea : «Dille, dille»,
Fra me «dille» diceva, «alla mia donna
Che mi disseta con le dolci stille»

(csak a jelentését akarom visszaadni : «kételyem volt s ezt mondtam magamnak : «Mondd meg neki, mondd meg, — ezt mondtam — az én úrnőmnek, ki szomjamat édes csöppjeivel oltja.»)

Vegyünk mi is elő, csak egy sort, mikor Francesca, tragœdiájuk mesélése közben, első csókjukat mondja el :

«La bocca mi baciò tutto tremante»

(megcsókolá szájamat, egész testében remegve), a sor első felének lágy mássalhangzós zenéjében örökre éla csók olvadó tüze, a második felének «t» hangjaiban pedig a drága, reszkető elfogódás.

Vagy figyeljük a kemény zuhanást e sorban :

«E caddi come corpo morto cade»

(elvágódtam, mint a hogy holttest zuhan le) ; vagy az *Inferno* ugyanez énekében (13—15) a rhythmus mily hatásosan liuk-tetteti előre a cselekvényt!

Arany is megadja mind e szózei élvezeteket, a legrendí-tőbb hullámoktól a legédesebb ringásokig és a legtömörebb összhangi harsonáktól a legétheribb zsongásokig.

Figyeljük meg rhythmusát, például anapæstusait :

«Megrázza sörényét riadó haraggal»

a riadó szónak micsoda fölrázó ereje van itt ; igazán «megrendül a szikla beléje tövestül». (*T. Sz.*, börtönjelenet.)

Milyenek a következő lejtések, ősi építészetünk csoda-virág-hajtásainak leírásában :

«Indázva hol erre, hol arra hajolnak»

Vagy nézzük — az egyéb példákban is oly gyakori — alliteratióit : «veséibe vész» (fájdalom, *T. Sz.* IV. 88.), vagy még a metaphorai rímek hatásával :

«Beszéd hamar ottan emelkedik óvó,
Kétség is *habozó*, félelem is *búvó* ;
Száz-féle tanácson száz elme hasonlik
Mint *hab-ütött* pandal, Buda ügye omlik.»

(B. H. XI.)

Vagy e finoman szakadozott párhuzamokat :

«Mohón kap az ifjú a szép sellő után . . .
Mintha álom után . . . hiú szellő után . . .»

És micsoda lelke van rímeinek, midőn a rímek másodiká-
ban mindig az elsőnek lényeges művelete vagy velejárója
lúktet :

«Mit maga sem sejt ő : arra van a *lejtő*,
Minden ohajtását édesdeden *ejtő*.»

(T. Sz. V. 4.)

«Hattyú-fehér teste forog a *hab-ágyon*,
A lelke meg úszkál tenger ¹ hiú *vágyon*.»

(B. H. XII.)

«Azután mind sűrűbb a repesők *rajja*,
Czikázik a tánca és zümmög a *zajja*.»

(B. H. X.)

. . . «Megcsappan a *tömlő* ;
Zendül rege és dal, édesdeden *ömlő*»

(B. H. V.)

«Most a hegedű és *obo*
Mélán merengő, bús-*komoly*,
Méltóságos zenéje *foly*.»

(Magyar Táncz.)

És e mindennél gerjedelmesebben lúktető rímek :

«Monda Magyar : ez a *siphang*,
Bátya, bennem végig *csikland*.»

(Rege a csodaszarvasról.)

Így végződik a stil-tömörítő, képsűrítő erő a legteljesebb
kifejezésben. Így nyeri, beethoveni módra, az erő az ő legiste-
nőbb formáját, a zeneit.

S a dallá vált erőnek dantéi és beethoveni megnyilatko-
zásai mellé, azt hiszem, kimutattam, hogy odahelyezhetjük
a most nagyon is összetömörített kis magyar nép erejének egy
örökre hatalmasan tömör, nagy arany darabját!

KÖSZEGI LÁSZLÓ.

¹ Mily hatásos e *tenger* szó az *úszkál* után!

DANTE PURGATORIUMÁBÓL.

(II. ének, 10—133. sor.)

(Dante és kalauza, Virgilius, azon a szigeten állanak, a hol a Purgatorium hegye emelkedik. Egyszerre csónakot látnak közeledni, melyet egy angyal kormányoz és a melyben számos lélek ül. Dante az érkezők között megismeri ifjúkori barátját, Casella zenészt, a ki Danténak sok versére szerzett dallamot. Most Dante kérésére elénekli egyikét e daloknak, melyet a Casella köré gyűlt lelkek gyönyörrel hallgatnak. De aztán Cato, a Purgatorium kapujának őre, megdorgálja őket, hogy mért nem sietnek inkább megtisztulni bűneiktől, mire a lelkek hamar tova szélednek.)

. . . Még ott valánk a tenger partja mentén,
Miként ki még csak elgondolja útját,
S lélekben indul csak — testben marad még.
S ime ahogy, midőn közelg a reggel,
Nyugat felé, a tengerár fölött
Vereslik Mars a sűrű köd miatt :
Úgy tűnt elém (bár látnám újra is majd !)
Egy fény, oly gyorsan jöve a habon,
Hogy a mozgása túltett bármi röptön.
S alighogy róla kissé eltekinték,
Hogy kérdő szót intéztek vezetőmhöz :
Fényesb s nagyobb lett, mikor újra néztem.
Azután feltűnt mindkét oldalán
Nem t'om minő fehérség, és alatta
Felcsillant lassan még egy más ilyen.
Nem szólott Mesterem, míg látható lőn,
Hogy szálló szárny az első két fehérség ;
De megösmerve a hajóst, kiáltott :
«Hullj térdre most, hullj térdre ! Itt van im
Az Úrnak angyala ! Kulcsold kezed !
Eztán eféle hírnököt találsz !

Ládd, megvet emberi szerszámokat,
 Nem kell lapát neki, se más vitorla,
 Mint szárnya, ilyen messze partokig!
 Nézd, hogy feszíti azt ki ég felé,
 S hasít leget a toll, a mely örök
 S nem hull, miként halandó test pihéje!»

A mikor egyre-egyre közelebb jött
 Az ég madara, mind fényesbre vált,
 Úgy hogy szemem nem bírta ki közéről
 És lesütöttem. Az meg partot ért
 Oly fürge s olyan könnyű csónakon,
 Hogy semmi részit el nem nyelte víz.
 A mennyei naszádos fartul állott,
 Úgy, hogy lefestve is már boldogítna,
 Benn meg tán száznál is több lélek ült.

«*In exitu Israël ex Aegypto*» —

Ezt énekelte mind összhanguan,
 Meg azt, mi e zsoltárban ez után jön.
 Az rájok hinté a kereszt jelét,
 Mire mindannyi leborult a partra,
 Ó meg, hamar, miként jött, távozott.

Úgy látszott, nem volt ismerős e hely
 Az ott maradt tömegnek: szertenéztek,
 Mint aki ollyat ízlel, ami új.
 A Nap, elűzve fény-nyilaival
 A Bak-csillagzatot a menny ivéről,
 Mindenfelé már nappalt lődözött,
 Midőn az új nép mifelénk emelte
 A homlokát: «Ha tudjátok, kiálták,
 Mondjátok, merre visz az út a hegyre!»
 S Virgil felelt: «Azt vélitek talán
 Hogy jártasak vagyunk e tájakon:
 Zarándokok vagyunk, mint magatok.
 Imént jövénk csak — egy kissé előbb
 Tinálatok — de oly zord, nyugös úton,
 Hogy itt felhágnunk játékszamba mén csak!»

A szellemek, mik lélegzésem
 Már észrevették, hogy élő vagyok,
 Ámulatukban elhalványodának.
 És mint olaj-galyos hírnök felé
 Siet a nép, újságot hallani,
 S tolongani köréje egy se röstell :
 Aképen csüngtek ottan arczomon
 E boldog lelkek valamennyien,
 Feledve szinte, *szépülés* a czéljok.

Most láttam, egyikök előbbre lép,
 Hogy átöleljen, oly nagy szeretettel,
 Hogy én is azt akartam tenni véle . . .
 Oh árnyak, csak látszón nem üresek !
 Háromszor fontam kezeim mögéje —
 S háromszor tértek a keblemre vissza !
 Orczám, hiszem, mutatta ámulásom ;
 Az árny mosolygott és hátrább huzódott,
 Én meg, követve őt, előbbre léptem.
 Ő nyájasan szólt, álljak csak meg ott ;
 S én ekkor ráismertem s arra kértem,
 Beszélni vélem késsék egy kicsit.
 S felelt : «Ahogy halandó hüvelyemben
 Szerettelek, szeretlek attul oldva.
 Megállok hát ; de *te* mért jársz e helyt?»
 «Casellám ! hogy majd eljöhessek újra
 Ide hol most vagyok, teszem meg útam !»¹
 Szóltam, «De *te* mért vesztél annyi órát?»
 S felelt : «Nem sérelem, ha ő, ki azt
 S akkor viszi, kit és mikor akar,
 Eltilta többször is az átkeléstől.
 Neki parancs az Igaz Akarat.
 De három hónap óta békeségben
 Be engedett a csónakjába bárkit ;
 És engem is, midőn a parton álltam,

¹ Értsd : azért járom be a túlvilágot, hogy a látottaktól meg-
 javulva, majd halálom-után méltó legyek ide kerülni.

A hol sósízü lesz a Tiberis,
 Befogadott oda kegyelmesen.
 E torkolathoz száll majd szárnya most is,
 Mert mindig oda gyűlnek mindazok,
 Kik nem sülyednek Acheron felé.»¹

S én : «Új szabály ha el nem vonta tőled
 Emlékezésed, s tudsz szerelmi dalt még,
 Minőtől minden vágyam elcsitúlt :
 Kissé vigasztald ilyenkép lelkemet,
 Mely oly bús, míg ez útat járja testem !»

«*A Szerellem, szivemben mely vitázik . . .*»
 Így kezdte akkor, olyan édesen,
 Hogy édessége bennem cseng ma is.
 És Mesterem, meg én, meg mind a nép,
 Mely ott volt véle, úgy látszott örülni.
 Minthogyha nem vón' más gondjuk, csak ez . . .

Mi valamennyien merőn figyeltünk
 A dallamára ; ám a tisztos agg
 Ránk szólt : «Mi dolog ez, ti renyhe árnyak!
 Miért e késés, ez az álldogálás?
 Hamar a hegyhez, s le ama burokkal,
 Mely nem hágy tisztán látnotok az Istent !»²

Mint gerlék, hogyha etetésre gyűlve,
 Búzáat, ocsút nyugodtan csipegetnek,
 Nem járva, mint szokásuk, begyeesen,
 De hogyha bármi megijeszti őket

¹ Dante azt képzei, hogy a tisztítóhelyre szánt lelkek a Tiber torkolatához gyűlnek, a honnan aztán egy angyal szállítja el őket csónakján. A lelkeknek azonban, érdemök szerint, hosszabb vagy rövidebb ideig kell várakozniok, míg az angyal bebocsátja őket a csónakba. De az 1300-dik, jubiláris évben minden lelket beengedett, és így Casella is eljuthatott végre a Purgatorium szigetéhez.

² Értsd a bűn burkát, mert csak ennek levetése után érhetik el az üdvösséget : Isten láthatását.

Ott hagyják abb' a nyomba' ételük,
Mert akkor más, nagyobb gond tör reájuk :
Úgy láttam most e jövevény hadat
A daltul el s a part felé sietni,
Mint a ki megy s nem tudja hova jut.
S restebbül onnan mink se távozánk.

Fordította :

RADÓ ANTAL.

SZEMLE.

Haraszti Gyula 1858—1921. — Riedl Frigyes¹ 1856—1921.

E szomorú év nyarán elmentek mind a ketten oda, a honnan vissza többé nem térhetnek, Haraszti július 15-én, Riedl augusztus 7-én. Hálátlanság volna a *Budapesti Szemle* részéről meg nem emlékezni róluk, már csak azért is. mert Gyulai Pál barátjai voltak és legkedvesebb munkatársai közé tartoztak.

I.

Gyulai szerette azokat a munkatársait, a kiktől a szükség szerint könyvbírálatot, tanulmányt vagy beszélyfordítást egyaránt várhatott. Ezek megkönnyítették neki a szerkesztés munkáját és készségüket szíves jóindulattal viszonzta. Harasztiban soha sem csalódott. Ha kért tőle beszélyfordítást, Haraszti küldött neki francia, vagy spanyol beszélyt, sőt előkelő szellemű neje, Récsy Jolán is megörvendeztette Gyulait ily küldeményekkel. Haraszti igen gondos és jó stílű fordító volt, Alarcon *Háromsögű kalapját* ő ültette át a magyar irodalomba; e színes és kedves humorú spanyol beszély Gyulainak nagyon tetszett, ezt dícsérte a legjobban Haraszti fordításai közt.

És ha könyvismertetés kellett, ki látott nagyobb lelkiismeretességgel e hálátlan munkához, mint Haraszti? Ha szótárról, ha angol vagy francia költő magyar fordításáról és kiadásáról, ha irodalomtörténeti monographiáról írt, mindig szorgosan, a legapróbb részletekig hatolva vizsgálta tárgyát.

És tanulmányt vagy mutatóványt valamely készülő munkájából, mikor nem küldhetett volna Haraszti az ő nagyrabecsült mesterének és szerkesztőjének? Mert Haraszti folyvást dolgozott, bármily ideges volt, a munkában soha ki nem fáradt. Szenvedélyesen szerette a költészet minden ágát az irodalmat, a színházat; ez a belső tűz mindig leosztette fogékonyságát és írói kedvét.

Gyulai Pál tanítványa lett az egyetemen akkor, a midőn Gyulai

¹ Felolvasatott a Magyar Nyelvtudományi Társaság október 18-iki gyűlésén.

átvette Toldy örökségét. Haraszi sem tudott megszabadulni Gyulai akkori előadásainak varázsától, lelkének egész hevével a magyar irodalomtörténet tanulmányába merült. Arany Jánosról írt munkájáról Riedl megjegyzi, hogy «összefoglaló nagyobb tanulmány Aranyról a 60-as, 70-es években nem jelent meg, a mi igen feltűnő. E hosszú szünet után a kezdeményezés érdeme Haraszi Gyuláé, a ki 1882-ben közölt beható, összefoglaló essayt Aranyról». Kiadta ezt újra átdolgozva 1912-ben. És a ki Aranyról ír, nem mellőzheti Harasztinak tartalmas, bár Arany iránt nem a legmelegebb rokonérzéssel érdeklődő essayjét. Sokkal melegebb érzés fűzi Csokonaihoz, a kiről már 1880-ban tett közé egy ma is érdeklől olvasható életrajzot. Csokonai társaságában jobban érzi magát, mint Aranyéban. A XVIII. századi érzelmesség és humor, a barátság és szerelem ábrándjai, Csokonai örökös vágyódása a családi életre, a nyugalmas otthonra, mely narciszokkal körülültetett kerttel van ellátva, Harasztit egészen lebilincseltek. Így szeretett élni ő is, távol a politikai és irodalmi pártok zajától, családjáról gondoskodva, kertjének virágait ápolva, a rokon törekvésű, jó lelkű barátokkal beszélgetve s íróasztalán könyvekbe elmerülve. In angulo cum libello: Ily környezetben vigaszt talált, ha bántotta az élet rendkívül könnyen sebezhető lelkét. Nem szerette fitogtatni érzelmességét, s mindig jókedvűnek látszott, folytonosan tréfákba burkolta meleg jóindulatát, szelid nyájasságát, vagy kínos érzéseit. «Az ember nem szokta dobra ütni szentebb érzéseit» — mondja Csokonaijában — hanem szívébe rejti s mosolyt erőltet arczára». Csak egyik nagyreményű fiának kora halálán érzett fájdalma úzte el a mosolyt arczáról.

Magyar irodalomtörténeti munkáinak feltűnő jellemvonása volt az, hogy teljesen otthon érzi magát a világirodalomban. Különös érdeklődését a francia nyelv és irodalom iránt annak tulajdonította, hogy anyai ősei Lyomból kerültek Kolozsvárra s így az ő ereiben francia vér is folyt. Letette a középiskolai tanári vizsgát a francziából is, majd Saissy Amadée mellett részt vett a *Gazette de Hongrie* szerkesztésében és 1882 óta egészen a francia philologia tanulmányára adta magát. Ő lett e tudományágnak megalapítója a magyar irodalomban. Könyveket írt a naturalista regényről, André Chénier költészetéről, Moliéeréről, Corneilleről, Rostandról, a francia lyráról, s a renaissance francia költészetéről és összefoglaló munkát a francia irodalom egész történetéről. Könyveiben nem csupán az írókat és korukat jellemezte, hanem a reájuk vonatkozó irodalmat is alaposan tárgyalta.

Ez csak fokozta könyveinek érdekességét. Jókai Mór egyik uti-

vezében felhívta a magyar közönség figyelmét Harasztinak a naturalista regényről írt könyvére. Kisebb tanulmányai, melyek nem csupán a francia nyelvre és irodalomra vonatkoznak, megérdemelnék az összegyűjtést, mert oly tanulmányok, minő például a *Főúri élet Versaillesban* Saint Simon korában leköthetnék a művelt magyar olvasó figyelmét. Könyveit és tanulmányait itthon nem méltatták érdemök szerint. A francziák azonban méltányosabbak voltak Haraszi érdemei iránt. A *Revue d'histoire littéraire* szívesen közölte Harasztinak francia irodalomtörténeti tanulmányait. A Chénier költészetéről írt könyv francziául is megjelenvén. Faguet így nyilatkozott arról egy előkelő revueben 1892-ben: «Haraszi munkája a legtudósabb mind azon tudós munkák közt, melyek napjainkig a tudós költőről megjelentek. E könyv oly lelkiismeretes munkával van megírva, hogy megszegyenítően hat reánk. Egészen új világot vet több pontra, egészen új szempontokból tünteti fel költőnket.» Haraszi könyvét Chénier költészetéről a francia irodalomtörténet kézikönyvei a forrásmunkák közé sorolják. 1908-ban francia nyelven adta ki Haraszi Schelandrenek, a XVI. századi francia költőnek, *Tyr et Sidon* című tragédiáját. A francia kritika egyhangúan elismerte, hogy csak e kiadás által lett Schelandre munkája igazán ismeretessé az irodalomtörténetben. Raymond Toinet azt írja, hogy Haraszi bevezetése «mintája az egyszerű, józan és elfogulatlan kritikának», Haraszi valósággal felfedezte Schelandre-et, «ki eddig csak ködfolt volt és most csillaggá lett» a francia költészet egén.

Midőn Haraszi meghalt, a nagy francia irodalomtörténetíró Lanson ezt írta róla: «Nevét mi meg fogjuk becsülni és munkáira mindig hivatkozni fogunk».

Hírnevét bizonyára gyarapítani fogja utolsó, La Fontaineról szóló munkája, mely a nagy meseköltő forrásait és hatását, rendkívüli utánjárással ismerteti és egészen új eredményekre jut. E munkából megjelent egy fejezet egy amerikai romanista folyóiratban. Haraszi már halálos ágyán feküdt, mikor a folyóirat illető számát megkapta. Munkájának első íveit javíthatni próbálta utolsó vergődései közben, de a toll kihullott erőtlen kezéből és a La Fontaine könyv kiadásának rendezését most özvegye folytatja.

Haraszi nem csupán jelentékeny tudós volt, hanem eredeti impressiókból merítő író is. Bizonyítja ezt egész irodalmi munkássága, de a kételkedőket a rövidség kedvéért két kisebb dolgozatára figyelmeltetjük. Az egyiknek címe: *Emlékezés Petelei Istvánra*. (Budapesti Szemle, 1910 február), mely néhány biztos vonással igen találóan jellemzi Peteleit, mint írókat és embereket. A másik a *Duse Eléonora* című

essay, melyet még Gyulai adott ki a *Budapesti Szemlé*ben, majd újra az *Olesó Könyvtár*ban.

Ebben Haraszi igen nehéz feladatra vállalkozott, egy színészno művészetének rajzára és e feladatot fényesen oldotta meg. A csodálatos művészno játéka szinte feléled szemünk előtt Harasztnak leírásában. A ki gyönyörködött valaha Dusénak lélekábrázoló művészetében, meghatóttan fogja olvasni Harasztnak füzetét, mely a magyar színművészeti kritikai irodalom legszebb termékei közt foglal helyet.

Haraszi életének minden feladatát hű gonddal teljesítette. Hű volt családjához, barátaihoz és mesteréhez. Jelesebb tanítványai hálásan emlékeznek meg tanári munkájáról. A hű gond, mely kisugárzik pályájából és munkáiból, öröködjék emléke felett is!

II.

T. Társaság!

Társaságunk mélyen átérzi a nagy veszteséget, mely Riedl Frigyes halálával a magyar szellemi életet érte. Közélről is érint e csapás bennünket, hiszen Riedl amióta fiatal korában Szarvas Gábor baráti köréhez csatlakozott, széleskörű ismeretekre mutató szómagyarázatokkal, s másnemű beces dolgozatokkal is gyarapította a magyar nyelvtudományt. Otthon érezte magát a szellemi tudományoknak majd minden ágában. *A Magyar Irodalom Főbb Irányai* s a *Magyarok Rómában* című dolgozataiban alapos történeti kritikával világót vetett a magyar középkorra, de különösen Mátyás király korára. Művészi tollal keltette életre Mátyásnak udvarát, a mint a renaissance fölkelő napja reáveti sugarait. Torma Károlynak, a tragikus sorsú jeles archæologusnak megírta jellemrajzát, baráti érzésének melegségével és komoly archæologiai érdeklődésének élénkségével. Lotz Károlyról és Benczur Gyuláról írván, bizonyosságát adta annak, hogy éles szemmel figyeli meg a képzőművészet mestereinek alkotásait. Munkájának és érdeklődésének e különböző irányai mint patakok táplálták a fő folyamat, vagyis hivatottságát az irodalmi kritikára. A magyar irodalom legnagyobb kritikusi közé emelkedett. Azzá lett, mert alapjában költő volt, a kinek izlése, érzékenysége és phantasiája nem hevültek fel költői alkotásokra, de úgy voltak szervezve, hogy megérezzék és fölfejtsek a szépet bárminő formájában. Taine elméletének, Grimm Hermann modorának és Scherer Vilmos eszméinek hatása felismerhető néha fejtegetésein, de e hatások mellékesek, erejét nem másoktól kölcsönzi, hanem önmagából meríti. Nagy kék szemének nyugodt pillantása szinte csalhatatlan biztossággal

emelte ki a legrejtettebb æsthetikai értékeket és megállapította a költői lángész alkotó tehetségének korlátait. Érzékének e biztosságát támogatta elemző képességének átható ereje. Az úgynevezett kurucz balladák szövegének hitelességében, legalább ami az egyes részleteket illeti, előtte már mások is kételkedtek, de felsőbbbségét bizonyítja az, hogy nem elégedett meg a kételyekkel, hanem addig nem nyugodott elméje, míg ki nem derítette a balladák eredetét. Ehhez fogható nagy kritikai tett kevés van a magyar irodalomban. Riedl kritikai szempontjainak gazdagításában elősegítette bámulatos tájékozottsága a világirodalomban. Ezért állapítja meg oly könnyen, minden erőltetés nélkül a motivumok, vagy hangulatok hatását. Kölcsenyek egy megjegyzését Shakespeareról rögtön vissza tudja vezetni Schillerre. Arany felfogását a cigányokról a világirodalom cigányköltészetének keretébe milyen érdekesen tudja beilleszteni. Mi sem volna könnyebb, mint e példák szaporítása. De bármily messze kalandozik Riedl képzelete az idegen tájak tündérligetein, szívét nem felejtí rajtok, az ide van kötve a hazai tájakhoz. Hazafias frázist nem találunk munkáiban.

Az ő szeretete szemérmesen szótlán volt, mint Cordelia érzése. De ki volna oly gyöngye szemű, hogy észre ne vegye az erős magyar érzést munkáiban? Ez az érzés nyilatkozik abban a féltő gondban, melyet stylusa magyarságára fordít. Ez az érzés vonzotta őt a legmagyarabb költőhöz, kinek életében és munkáiban a specifikus magyar vonásokat nagy elmélyedéssel kutatja. Ez az érzés magyarázza meg azt, hogy a legáltalánosabb érdekű tárgyakban is a magyar vonatkozásokat kutatja. Mennyire szerette Olaszországot! Hány-szor menekült oda, hogy kifáradt lelke az olasz ég alatt, az olasz művészet és az ókori emlékek szemléletében megifjodjék. És ez utazások egyetlen irodalmi termékében azt kutatja, hogy minő magyar történet emlékek fűződnek Rómához, ahhoz a városhoz, mely a magyar Lászlai János síremlékén «mindnyájunk édes anyjának» van nevezve. És amellet stílusának szemléletessége érezteti velünk Rómának nagyszerűségét. Nem kereste a szemléletességet, többnyire képekben gondolkozott. Stílus a idővel fejlődött világosság, keresetlen színgazdagság és férfias tömörség tekintetében. Egyik legutolsó essayje *Shakespeare és a magyar irodalom* kiváló példája e sajátosságainak. Néhány lapon Shakespeare művészetét annyi eredetiséggel és tömörséggel rajzolja, hogy nagy monographiákban sem tanulhatunk többet e tárgyról. Hozzá még a magyar írók, a kiket Shakespeare-rel kapcsolatban említ, szinte életre kelnek esetjének néhány vonása által. A lélektani rajzban kiemelvén mindig a lényeges vonásokat, igen

kiváló volt. Neki az irodalmi mű okirat, melyből az író lelkét olvassa ki. Milyen gazdag a lélektani rajz Arany Jánosában. Mennyire össze van kapcsolva a munkáknak majd minden sora a költő belső életével. Különös eredetisége Riedl kritikai tehetségének a sokoldalú fogékonyság, mellyel a legkülönbözőbb, a legnagyobb és a legkisebb írók lelkébe beléhatol. A türelmetlen kritikával szemben, többször hallottam tőle e János evangéliumából vett idézetet: «Az én atyámnak házában sok hajlékok vagynak.» Riedl nem érezte magát idegennek a sokféle hajlékban. A naiv epos hősiesség, a görög művészet tökéletessége, a legendák bájos csodái, a renaissance «bódító tavasza». Goethe mindent átfogó elméje, Childe Harold tépett kedélye, a romantikus érzelmesség és álmodozás, a modern realizmus és symbolismus: mindezek sokat foglalkoztatták értelmét és visszhangot keltettek lelkében. Ez erényeivel egy tőből fakadt gyöngesége is. A kritika nemcsak arra való, hogy méltasson, hanem arra is, hogy irtogasson és tisztogasson. Nagynevű elődje az irodalomtörténeti tanszéken a János evangéliumából vett idézettel szemben hivatkozhatott volna a Megváltó e szavaira: «Ne gondoljátok, hogy azért jöttem volna, hogy békességet bocsássak e földre... hanem fegyvert.»

Riedl sokkal érzékenyebb volt, semhogy kritikai fegyverekkel harcra bocsátkozott volna. Az ilyen harc egységében meg nem tört lelkét kíván, pedig az ő lelkén már korán alig észrevehető szakadás mutatkozott, mely azután egyre nagyobbodott.

A művészi alkotások ki nem elégített vágya, a távolság álmai és a valóság, ideáljai és munkája közt, nyugtalanná tették kedélyét, csüggeteg, lemondó hangulatot keltettek benne. Így fogékonyvá lett Schopenhauer philosophiája iránt. Senki sem hatott rá oly mélyen és tartósan, mint Schopenhauer, kit a XIX. század legnagyobb philosophusának tartott. A frankfurti bölcsek az a tanítása, hogy az élet csak rövid gyöttrődés két végtelen álmok közt, hogy az élet vágya csak a szenvedések forrása, hogy önünket meg kell ölnünk, meg kell halnunk élő testtel, mert csak így alakulhat át életünk emberhez méltóvá, s elviselhetővé tisztán a szemlélkedésbe merülve, Riedlnek lelkébe talált. Mindezt ő is így érezte s a philosophus tanítása mély meggyőződéssé változtatta eleintén csak határozatlan érzését. Mennél öregebb lett, annál inkább elvonult az élettől. Sikerült megölnie magában a boldogság vágyát, s azt a felette gonosz dæmont, melynek incselkedésétől Schopenhauer sem bírt szabadulni, a hiúságot. Bátran mondhatjuk, hogy Riedl annyi fáradságot fordított a kiténtetések elhárítására, mint a mennyit mások megszerzésükre fordítanak.

Jól ismerte az emberi gyöngeségeket, hisz azokat szorgosan

üldözte önmagában. Elmés epigrammái veszedelmes gyorsasággal rántották le az álarcot embertársai gyarlóságairól. De általában nem szeretett sérteni. Az emberekről az volt a meggyőződése, hogy igen gonoszak, de egyszersem igen szerencsétlenek és mindent összevéve, inkább szánalmat érdemelnek, semmint gyűlöletet. Őszintén elismerte a legcsekélyebb érdemet is, kiméletes és gyöngéd volt mindenki iránt, mert a maga érzékenységet sem szívelte kiszolgáltatni a támadásoknak. Hálásan viszonzta a jóindulatnak bármily jelét, udvariassága több volt a formánál, szívének alázatosságából származott. Mint Lorenzo mondja a *Velencei kalmárban* bizonyos emberekről: az ő lelkében is zene szólt, a végtelenül gyöngéd, nőies jóságnak lágy zenéje.

Lelki élete nagyon hasonlított ahhoz a képhez, melyet Arany lelki életéről festett. És ebben látjuk Aranyhoz való vonzódásának legmélyebb okát. Arannyal vallotta «hogy célunk embernek lenni, embernek a nemesebb értelemben, ki magát kiképezni törekszik, ki kötelessége után jár». Neki is a kötelesség teljesítése volt a pajzs, melylyel az élet fájó benyomásai ellen védekezett. Szeretett volna szabadon élni, minden idejét önképzésre és irodalmi alkotásokra fordítva, de mivel ettől eltiltotta a sors, tanári kötelességeit oly odaadással teljesítette, melyet fölülmulni nem volt lehetséges. Középiskolai tanári pályájának emlékei fennmaradtak tankönyveiben, az inductiv módszernek e remekeiben, melyekben tanárnak és tanulóknak gyönyörűsége telik.

Midőn az egyetemen Gyulai Pálnak utódja lett, megijedt a reá várakozó feladat nagyságától. Lemondáson kellett kezdenie, hiszen akkor el volt foglalva a jellemzés történetével, egy æsthetikai munkával, melyet élete fő művének tervezett. Félre kellett tennie e töredéknek maradt munkát, hogy minden erejét a magyar irodalomtörténet tanítására fordítsa. Végig tanította az egész magyar irodalomtörténetet a mondák korától napjainkig. Tanítványainak rajongó szeretete volt e fáradhatatlan, másfél évtizedre terjedő munkának egyedüli jutalma. De fennmaradtak előadásai elég jó jegyzetekben és azt hisszük, hogy Riedl ez új magyar irodalomtörténetben fejedelmi örökséget hagyott nemzetének. Végül élete történetének egy látszólagos ellenmondását kell föloldanunk. Tankönyvet írt a Rhetorikáról, pedig semmit sem gyűlölt oly állhatatosan, mint a rhetorikát. Ez ellenmondás még élesebbé válik, ha meggondoljuk, hogy ifjúkori álmaiban szónoki babérokra vágyódott és valóban kissé elnézőbben ítélte jeles szónokokról, semmint szerettük volna. De előtte tankönyveiben, vágyaiban és ítéletében a valódi nagy szónokok hatása lebegett.

Azoké a szónokoké, a kik igaz érzéssel és erős gondolatokkal a maguk jó céljainak követésére bírják elragadni a hallgatóságot. Azonban éveinek haladtával mindjobban visszariadt attól a dsingiskhami pusztítástól, melyet közéletünkben a rhetori phrasisok végeznek. Milyen szóáradat és milyen kevés gondolat, mennyi ünneplés, szónoklás, s mily kevés érzés és czélszerű cselekvés — így sóhajtozott. Még halálos ágyán is bántotta a gondolat, hogy koporsóját rhetori virágokkal fogják telehinténi. Szeretett volna észrevétlenül távozni az élethől, a mint nesztelenül élt, nem eléggé ismerve és méltatva. Eszünkbe jut minderről az, a mit Renan mondott, midőn Marcus Aurelius stoikus elveit fejtegette: Trop d'abnégation, cher Maître! Nagyon is sok önmegtagadás, drága mesterünk.

Koporsód mellett igazi szeretet beszélt, nem rhetori nagyítás, gyöngé szavam is messze maradt érdemeid mögött. Ha majd együtt lesz mindaz a közönség előtt, a mit írtál és tanítottál, oly életnek képe fog feltárulni, mely vigasztaló, edző, lelket és elmét művelő hatásában ritkítja párját.

Angyal Dávid.

ÉRTESÍTŐ.

Buday László könyve a csonka Magyarországról.

Buday László: *A megcsönkített Magyarország.* — Pantheon-kiadás.
1921.

Abból a kábultságból, melybe a vesztett háború kegyetlen következményei, a forradalmak zürzavarai, az állami, társadalmi és gazdasági életünket elnyeléssel fenyegető bolsevismus, s a végtagjait nélkülöző országtörzs vonaglása szédített bennünket, magunkhoz térünk. A megmaradt test dermedt ereiben a vérkeringés újból megindul s a testi uralkodó akarat kemény elhatározással törekszik a zsibbadt idegekbe friss erőt csepegtetni.

Egyetlen magyar ember sem hiheti, hogy ez az — ellenségeink tervszerű alattomos munkájának gyümölcseképpen létrejött — békeokmány örökérvényű lehet. Az az alakulás, mely a középső Duna-medencze tájékán a Kárpátok szegélye által koszorúzva s a Dráva és Száva vizére támaszkodva, Magyarország névvel kijegeczesedett, nem valami erőszakolt, alapépítmény nélkül való birodalom volt. Nem; sőt szilárd közgazdasági egység, melynek a világgazdaság szempontjából való hasznosságát különösen az utóbbi negyven évnek gyors, eleven emelkedése mutatta.

A történelmi erkölcs magasabb törvényei nem tagadhatják meg magukat.

Ezzel az erős hittel vettem a kezembe dr. Buday Lászlónak, a központi statisztikai hivatal neves korábbi igazgatójának könyvét *A megcsönkített Magyarország-ról*. S a mikor végigkísértem a tudós szerzőt azon a szomorú nagy területen, melyen ő fokról-fokra haladva tárja fel Magyarország megpróbáltatását s ezer nyomorúságát, úgy éreztem, hogy ha a magyar nemzet az élet örök hullámvölgyében egy időre hullámvölgybe zuhant is — mélyebbre, mint arra történelmében valaha példa volt, — a mai nemzedék keresztrefeszítése lesz a zálog, a melyért a régi Magyarországot ismét visszaválthatjuk.

Ezzel meg is rögzítettem ennek a csodálatosan érdekes könyvnek egyik legfőbb értékét. Minden sorát izzó magyar érzés hatja át, melynek hatása alól — az írásművészetnek tudományos munkákban rit-

kán található nemes fejlettsége által segítve — egyetlen olvasó sem vonhatja ki magát. Szilárd okfejtése, érvelésének meggyőző volta nyilván egyik leghatásosabb fegyvere lesz a magyar irredentizmusnak. Csonka-Magyarország öntudatának ébredtartalása, sőt ez érzésnek a torzhatókon átnyúló számai is egyre új ösztönt kaphatnak azokból a helyzetképekből, melyeket szerzőnk könyvében kirajzolt.

Buday könyvét a külföld számára is hozzáférhetővé kellene tenni; ez erős fegyverünk volna. A segéd munkások seregének kellene azon is dolgozni, hogy azokat a tanulságokat, melyek a munka egyes fejezeteiből kiáradnak, a propaganda ezer elágazású útján vetítsük a félrevezetett külföld szemé elé. Helyzetünk az olaszok irredenta mozgalmánál sokkal könnyebb, mert ott csak a jogosnak képzelt egység megalapozásáról volt szó, mi pedig egy meglévő nemzeti egység szétrobbantásáról beszélünk.

Buday könyvében a tények egész erejével hatnak azok a részletek, a melyekkel bukásunk következményeit megjeleníti. Már előre is két irányban ki kell emelni a munka jelentőségét, nemcsak a nagyközönség, hanem a szakemberek szempontjából is.

Az első: a könyv actualitása. Statistikai munkálatokban ritka gyorsasággal ragadta meg a szerző nemzeti szerencsétlenségünk következményeit. Adatfelsorolása, a könyvében leszűrődött tanulságok állandóak maradnak, míg a mai helyzet fennáll. Buday könyvének számadatait a megcsonkított Magyarországon a statistika nem tudja kiigazítani: e számok az ország egész területének számaihoz képest később is csak oly vigasztalanok maradnak, s egészséges változásuk, kikerekedésük csak jobb idők reménye lehet.

A mellett e könyv már ma is, még inkább később, szinte páratlan gazdaságtörténeti forrásmunkánk; tartalma sokkal több, mint statistika. Vajudó korunk népesedési, gazdasági, culturalis és socialpolitikájának nincs egyetlen kérdése, melyet — néha a számok szürke köntösébe burkolódzva, legtöbbször azonban merész, közvetlen fogással — meg ne markolna. A szerző vagy a plastikusan rendezett számokhoz fűzte hozzá megjegyzéseit, vagy gazdaságpolitikai stb. meggyőződésének megerősítéséül kapcsolta oda számesortjait, melyeket csak a statistikai hivatal központi műhelyében egy negyed századott eltöltött, európai látkörű szakember tudott így összeállítani.

Államférfi, a ki a napi politika forgatagában akar — jövődöbe való pillantásához — szilárd alapot nyerni: közigazda, ki a gazdasági élet gyakorlati problémáit kívánja megoldani; sociologus, a ki a jelen Magyarország legegésőbb társadalmi kérdéseit szeretné göröcsövi vizs-

galat alá venni, s maga a nagyközönség, mely az életnek ezer érdekszála által hajtva kényszerül arra, hogy a trianoni béke által engedélyezett Magyarország valódi helyzete és az ujjaszületés esélyei felől tájékozódják: Buday könyvében mind megtalálják azt az anyagot, melyre szükségük van. A magyar tragédia számokban megjelenítve: ez újszerű valami: de a mint egy tragédia hatása a hallgatóság lelkében megtisztul, úgy Buday könyvének elolvasása nyomán is hit kél bennünk, hogy e csonka Magyarország sorsa jobbra fordul.

Mi maradt meg a földből, melyet annyi magyar vér és könny áztatott? Egész Magyarországnak egyharmadrésze sem (32·1%). Ősi hazánkból e béke aldunai ellenségünknek jóval többet juttatott, s a cseheknek is csaknem ugyanannyit. A népesség számát tekintve: az ország belső részein lakosságunknak — főkép a főváros vonzása által segítve — aránylag sokkal nagyobb tömegei tömörülven, a népességnek több mint kétötöd része (41·0%-a) magyar imperium alatt maradt.

Hogyne kellene minden erővel arra törekednünk, hogy a meglévő 7½ milliós népességi számot még izmosabbá tegyük! Minden lépés, melylyel a csonka Magyarország népszaporodása a körülöttünk fekvő államok népszaporodását meg tudja előzni, mindnegannyi előny lesz abban a versenyben, melyet a régi Magyarország feltámadásáért futunk. A sűrűbb népesség — ha gazdasági feltételei megvannak — óriási hatalom a népek élet-halál harcában s Magyarország mai nagy válságában még szerencsés, hogy ezt az erejét nem tudták elvenni. Szomszédaink közül mindössze Cseh-Szlovákiának nagyobb a népsűrűsége, mint Magyarországé (amott 91, nálunk csak 82 lélek esik egy négyszögkilométerre), Ausztriáé már kisebb, mint a mienk s hosszú idő fog eltelni addig, a míg Románia és Jugoszlávia feljutnak a mi népsűrűségünknek csak régebbi színvonalára is.

Népességünknek csupán 40%-a maradt a mienk, az erőszak magyarjaink 33·5%-át elszakította tőlünk. Több mint három millió magyarjku testvérünk került idegen járom alá! Nem elszórt nyelv-szigeteket, hanem összefüggő magyar tömböket fujt át — porszemek gyanánt — más államok területére az entente haragjának szele, viszont alig hagyott nemzetiségeink közül a régi fennhatóság alatt. Rákóczi hűséges ruthénjei új világba kerültek. Derék délvidéki svábaink, a szépesi zipserek és az erdélyi szászok háromfelé szórva kereshetik szököt a szabadságjogokat, melyeknek valaha részesei voltak. A románok, horvátok és szerbek közül hírnemő is alig maradt Magyarország új területén s a tótok közül is csupán néhány ezer fő. Csallóköz, Erdély, a Bánság magyarságáért vajmi csekély kárpótlás!

Az anyanyelvi viszonyok vizsgálata során Buday arra az eredményre jut, hogy Magyarországon a problémák közül kikapcsolódik a nemzetiségi kérdés. Népünknek közel kilenczted része magyar s száz lakos közül mindössze minden huszadik nem bírja a magyar nyelvet. Abban a kétségében azonban, vajjon volt-e valaha igazán súlya és nyomatéka nálunk a nemzetiségi kérdésnek, magam részéről nem követhetem. A magyarországi nemzetiségi kérdés — sajnos — nemcsak az agitátorok iskola-themája volt. A jól szervezett román aknamunkával Beksics Gusztáv már a múlt század közepén Párisban elhangzó szózáttal volt kénytelen szembeszállni. A Massaryk-elméletnek, mely a cseh-tót közösséget hirdette, gondosan kidolgozott programja volt, mely nem riadt vissza anyagi áldozatoktól, mikor arról volt szó, hogy a Prágába vitt tót ifjak kiművelésével neveljen magának egy nemzedéket. Az Erdős-Kárpátokat lakó nép lelkének megfertőzéséről — ha nem sikerült is — a háború kitörése előtt nagy per rántotta le a leplet. Bácskában pedig külön kezelt nagy birtoktettek gazdasági hatalma engedte minél erősebb gyökeret verni a nagy-szerb propagandát.

Hiába mondjuk ma, hiába bizonyítjuk, hogy a magyarság kedvezőbb természetes szaporodásán, a Duna-Tisza medence asszimiláló erején s a városok beolvasztó hatásán kívül sem közigazgatási nyomás, sem culturalis kényszer nem működhetett közre a magyarság számbeli fölényének növekedésén, mert nyelvhatáraink száz év óta sem mozdultak előre. Ezek a negatív érvek csak gyengeségünk igazolása, mely nem merte határozott kézzel megmarkolni a nemzeti-ségi kérdést, nem mert okos gazdasági politikával — különösen a telepítések által — s realis magyar culturpolitikával dolgozni azon, hogy a magyar állam anyanyelvi structurája is minél határozottabban fejezze ki annak magyar jellegét. A magyarság a nemzetiségi kérdés körül bántó tunyaságot tanúsított s félt, ha e tulajdonságai a néplelekben mélyebben meggyökereztek, vajjon várhatjuk-e azt, hogy elszakadt véreink támogatás híjján ellen tudnak majd állani a fenyegető beolvasztási kísérleteknek?

Nemzetiségi kérdésünk ma is van, ezen a ponton reánk rengeteg teendő vár. Ha el tudjuk érni azt, hogy egyetlen magyar nyelvsziget se sülyedjen el az idegenben; ha a kapcsolatokat meg tudjuk őrizni az összefüggő magyar nyelvterületekkel: az erőgyűjtésnek olyan munkáját végeztük, melynek egyszer majd felbecsülhetetlen hasznát láthatjuk. Ha szerző rávilágít is arra, hogy a belső vándorlás lassú hömpölygése évtizedek óta Magyarország meghagyott részei felé irányult, megfontolandó, hogy viszont azt a kivándorlási mozgalmat,

mely a mai Magyarország egyes vármegyéiben is élt, ha nem tudnók elejét venni, nem volna-e jó új célok felé terelnünk.

Az ország vallási viszonyainak alakulásában is mélyreható az eltolódás. Magyarország katolikus volta (63·0%) ma sokkal inkább kidomborodik, mint előbb, habár a protestantizmus számbeli arányának növekedése csaknem hajszálra megegyezik a katholicismuséval. A lényeg az, hogy Magyarország ma sokkal inkább tekinthető a nyugati kereszténység őrállomásának; a görög egyházak sok gondot okozó ügyei ma nem problémák többé. Figyelemreméltó, hogy a zsidóság százaléka, mely korábban is Magyarország népességének 5·0%-át tette, 6·2%-ra emelkedett; a megmaradt zsidóságnak jóval nagyobb hányada él immár a főváros területén.

Buday volt nálunk az első, a ki a figyelmet még a háború folyamán s azóta is ismételten, positiv számok alapján ráterelte a háborúnak a népesedésre gyakorolt hatására. Ebben az egy bajban, a népesedési mozgalom legyengülésében, egyformán osztozott minden hadviselő fél s örülnie kellett Angliának, a hol, bár a születések száma szintén állandóan csökkent, a helyzet még sem vált válságossá; a népesedés ott még az utolsó évben is fel tudott mutatni némi szaporodást. Mi, a mint Buday könyve világosan föltárja, nem tartozunk a szerencsés kivételek közé s a hadrakelt népesség távolléte születési számunkban oly nagy űrt okozott, hogy a halálozások száma évről-évre fokozódó arányban multa felül a születéseket. 1918-ban már csaknem kétszázezer egységgel. Nem osztozom teljesen Budaynak abban a felfogásában, hogy ő a háborúnak a népesedésre vonatkozó kedvezőtlen hatásait vizsgálva, a legnagyobb és legmaradandóbb kárnak az elmaradt születéseket tekinti, a mikhez képest minden egyéb, bármily súlyos veszteség is, csak előzmény. Hiszen nyilvánvaló, hogy ha hősi halottaink száma kisebb lett volna, ha sokszor az egész zsengekorú katonák ezreinek nem kellett volna, vagy legalább nem oly irtózatossá tömegekben elpusztulniok, a productiv korosztályoknak az a később bekövetkező elsatnyulása, melyre Buday a statistika fényével rávilágít, nem jelentkeznék majd oly erővel.

Mégis megdöbbenően hatnak azok a számítások, melyek szerint pl. már öt év mulva az iskolázó tankötelesek számában a régi Magyarország területén csaknem egy millió főnyi csökkenés fog előállni, a esonka Magyarország területét számítva pedig közel 400,000. A tantermek kiürülésének egyik veszélyét magam is a tanító-fölöslegben látom, bár e révén elemi népoktatásunk egyik legsúlyosabb hátrányán lehetne segíteni: kevesebb tanuló mellett a tanítás intensivebb, az egyénekekkel inkább foglalkozó lehetne s az esetleg még így is mutat-

kozó tanító-fölösleget bőven szét lehetne szórni az iskolákban annyira szűkölködő alföldi tanyákon. Sokkalta nagyobb a másik, Buday által szintén egész súlyában értékelt veszély: a productiv korcsoportoknak elritkulása. Húsz év multán a normális időkhöz képest csaknem félmillió dolgos kéz fog hiányozni Magyarország munkaerejéből. Hiába akarjuk ezt pótolni a nőknek a termelő munkába való bevonásával; ezek a dolgozó nők is hiányozni fognak másutt, főképp az anyaságban s tényleg nagyon hosszú időnek kell eltelni, míg az élet — örök rugalmasságával — kiegyensúlyozza ezeket a hatásokat.

Vagy talán mégsem. Könyvében Buday logikusan utal arra, hogy a háború alatt világrajött évfolyamokat fokozott csecsemő- és gyermekhalandóság tizedelte meg. Ha azonban Magyarország minden állami és társadalmi erejével arra fog törekedni, hogy a halandósági viszonyok megjavuljanak s ha a halandósági arányszámot lényegesen a békebeli szám alá tudjuk szorítani, azok a számok, melyeket Buday az eljövő évtizedek kormegoszlására jósolt, mégis szelidülni fognak. Minden költség, minden fáradság, melyet a közegészségügy javítására fordítunk, gazdagon meghozza kamatát abban, hogy az európai termelésnek a munkacélok számának megfogyása miatt bekövetkező újabb válságos szakában Magyarország gyengésege kisebb lesz, mint szomszédaié.

Népességi- és szociálpolitika címet adott Buday könyve negyedik fejezetének, melyet nagyrészen az imént rövid kivonatban vázolt gondolat bővebb kifejtésének szentel. A két főirány, melyet megjelöl — *a)* a mai productiv korú népesség fenyegetett munkaképességének — más szóval termelőképes életkorának — meghosszabbítása és *b)* küzdelem a népbetegségek ellen, — szorosan véve a közegészségügyi igazgatás, a népegészségügy ápolása körébe tartoznak ugyan. Valójában azonban a socialpolitikának, a kevésbbé tehetős népelemről történő gondoskodásnak integráns részei.

Ha a munkakészséget — Buday szellemében — az élelmezési kérdés megoldása által is fokozzuk, nemcsak az ország gazdasági erőit növeljük, hanem a socialis megértés, a socialis meglegedés útját is egyengetjük. Az élelmezési kérdésnek roppant perspectivája van. A többtermelés, az egyéni létfentartás biztosításának számtalan vonatkozása szerepet játszik itt s a gazdasági élet a maga egész complex mivoltában — úgy, hogy az élelmezési kérdés: a tömegek jobb önélelmezése, egyike az ország legtöbb fejtörést okozó gondjainak.

A népbetegségek megfékezésével is nem csupán azt a czélt tudjuk megközelíteni, mely minden reális egészségügyi politikának sarkpontja, hogy t. i. a fertőző betegségek erejének leküzdésével a népese-

dési mozgalom szabadabb levegőhöz jusson. A mikor nagy gazdasági értékeket mentünk meg emberi életek alakjában praeventiv intézkedésekkel, ugyanakkor ismét a socialis béke érdekében is dolgozunk, melynek egyik nagy ellensége volt mindenkor az alacsonyabb néposztályok jogosan felhánytorgatott pusztítóbb halandósága. Főkép a gümőkör elleni küzdelem megvívására szolgál a szerző sok okos tanácscsal, melyek közül különösen az orvos nélkül élő falvak szemmel tartására javasolt okos és egyszerű rendszere hívja föl a figyelmet.

Szocialpolitikai szempontból végtelenül nagy jelentőségű az a tanulság, hogy a megnyirbált Magyarország sokkal inkább munkás-állam lesz, mint volt az a Magyarország, melyet ezredéves határai öveztek. A munkásság aránya, a mely Magyarországon 45·7% volt, a szűkebb határok között a kereső népesség absolut többségét meghaladva, immár 52·5% volna. Pedig csupán a kereső munkásoké ez az arány. Ha a mezőgazdasági cselédség és napszámos-elem s az iparforgalmi segédszemélyzet eltartottjait is figyelembe vennők, az összes népességnek még jóval nagyobb része az, mely maga munkásember vagy munkás-sorban élő családfőre támaszkodik. Nyilvánvaló a könyv igazsága, hogy államunknak, melyben a nép nagyobb fele a munkáselemhez tartozik, nem szabad közömbösen gondolkodnia a socialpolitika tervszerű concepciója felől.

Hogyan gondolja ezt Buday megvalósíthatónak? Szerinte az állam legfőbb törekvésének arra kell irányulni, hogy néperezését védje és fejlessze. A védekezés fő eszközeit szerző nyomán fentebb már ismerttettem ; a fejlesztés eszköze közül Buday az elsőséget az alacsony születési arány emelésének adja. Eredeti, de a néplélek természetét ismerő, mélyen járó itt az az ötlete, hogy emeltessék ki, jutalmaztasák az, a mit korábban gúnyolt a nép, t. i. a sokgyermekűség s a hangulat lassan majd megváltozik. Megkapó Buday felfogása akkor is, mikor az alacsony születési szám s az egyke rendszer okait vizsgálja. A szűk gyermekáldás valódi okát nem a gazdasági rugókban látja, mint a legtöbb író, a ki e kérdéssel foglalkozott, hanem a gazdasági okká minősített szokásban, a mi ellen kell és lehet is küzdeni.

A socialpolitikai gondolatkörnél, melyet különben az egész munka egyik legszebb értékének tartok, mégis szeretnék egy kissé akadékoskodni. Első pillanatra nehezen tudtam megérteni azt a látszólagos szűkmarkúságot, melyet Buday a socialpolitika gyakorlati megvalósítása körül hirdet. Hiszen igaz, hogy a néperő gondozása terén elmulasztott minden intézkedés évtizedekig érezteti káros hatását, s hogy egy milliárdos sikerű valuta-művelet kevesebbet ér a nemzet valódi értékei szempontjából, mint ha a halálozás arányát egy szám-

mal sikerül leszorítanunk. Mégis úgy vélem, hogy bár azok a pénzügyi aggályok, melyek Buday szemé előtt lebegnek, nagyon komolyak, a socialpolitika alapjainak oly irányú kiépítése, mely a munka megszervezését venné programjába, olyan távlatot adna a magyar socialpolitikai gondoskodásnak, melynek eredményei szinte beláthatatlanok.

A háború előtt Magyarország legizgatóbb kérdéseinek egyike volt a birtok-megoszlás kérdése, s jellemző a magyar viszonyokra, hogy bár az észszerű agrárreform megalkotása innen-onnan már harmincz év óta van a magyar politika napirendjén, még most, a korszakos földbirtok-törvény meghozatala után sem vagyunk abban a helyzetben, hogy ezen a téren egészen tisztán lássunk. Az 1895. évi mezőgazdasági statisztikai felvétel eredményei, ma már csak erős kritikával fogadhatók el alapul a birtokviszonyok megítélésénél. E felvétel adatai az időközi normalis birtokforgalom, valamint a parcellázási mozgalom következtében szinte elavultak. Egyéb forrás híján Buday kénytelen volt e felvételhez is folyamodni, ám az innen merített adatoknál nyilván sokkal többet érnek azok a merész fogással végzett összehasonlításai, melyeket az 1918. évi szántóföld-összeírás alapján végzett s azok a számítások, melyekkel bennünket az ország leszakadó területe mezőgazdasági népességének megoszlására vonatkozólag meglepett. Nagyon tanulságos fejtegetéseinek az a része, hol Buday az erdélyi birtokos elem anyanyelvi viszonyainak eltolódásával bizonyítja be azt az agresszív megmozdulást, melynek keserves eredményét a dákoromán propaganda 1918-ban számlázta nekünk. Száz nagybirtokos kereső férfi közül Erdélyben az oláhok arányszáma 1900-tól 1910-re 3:8-ról 10:8-re nőtt; a középbirtokosok között a térnyerést a 23:3 és 29:7-es arányszámok mutatják: a kisbirtokosok sorában pedig, akár a jobb módú elemet, az 50 holdon felüli gazdákat, akár pedig azokat nézzük, kiknek birtoka az 50 holdas határt nem éri el, az oláhok arányának szaporodása szintén több mint 2%. A hódítás csaknem minden ponton a magyarság rovására történt s különösen sajnálnunk kell erdélyi középbirtokosságunk veszteségét, mely a statistika bizonyossága szerint — támogatás hiányában — már a magyar uralom alatt is veszített helyzete szilárdságából s melynek ezzel is nehezebb lesz ellenállnia az új regíme sorozatos támadásainak.

A birtokviszonyok szemléltetése kapcsán emlékezik meg Buday a mezőgazdasági munkaerők két fontos csoportjáról: a gazdasági cselédekről és a munkásokról. Felfogása mindkét munkás csoporttal szemben engedékeny. S ha a cselédekkel szemben megállapítja is,

hogy helyzetüket gyakran a valóságosnál sötétebbnek szokták festeni. (hiszen a cselédség a mezőgazdasági üzem jövedelmezőségéből nincs teljesen kirekesztve s lakás- és egészségügyi viszonyait tekintve sincs kedvezőtlen helyzetben). még sem siklik el a mellett, hogy ez az a népelem, mely nagyobb üzemekben hathatósan részt vesz a nélkül, hogy túlnyomórészt saját földterülete volna. Aránylag jobb viszonyai valószínűvé teszik, hogy a kisbirtokosságnak az a része, mely ebből a tartalékból kerül majd ki, eszköz lesz egy erősebb parasztosztály kialakulásához, a mit a magyar jövő szempontjából minden erővel elő kell segíteni. Nehezebb feladat vár az agrárpolitikára a mezőgazdasági munkásoknál, kiknek gazdasági gyengesége szükségessé teszi, hogy a birtokos-osztályba való áttelepítésük sokkalta több megfontoltsággal és támogatással történjék. E nélkül, mint Buday helyesen utal rá, ez osztály nemcsak a faluban veszítené súlyából, hanem a városba kerülve, az ottani proletariatusnak legszánalomra méltóbb anyagát szolgáltatná.

Mezőgazdasági termelésünk állapotának bírálata s az állapot-állomány áttekintése szintén érdekes részlete könyvünknek. Ismerjük azt az általános panaszt, melyet a magyar föld terméshozamával szemben emeltek, már hosszú idő óta. A többtermelés nálunk nemcsak hangzatos jelszó, hanem vészesen komoly szükségesség is volt, mint-hogy a korábban csaknem kizáróan és később is tipikusan agrár magyar állam gazdasági fejlettségének könnyen sebezhető pontja volt termésátlagainak alacsony volta. Hiába tagadnók, a mezőgazdasági cultura emelésének elmulasztása körül kormányzati rendszereinket is terhelik bűnök. Mégis jól esett magyar lelkemnek olvasni azokat a közvetlen szavakat, melyekkel Buday az intenzív magyar mezőgazdaság kifejlődésének politikai és történelmi akadályait ecseteli.

Ha azonban a történelmi múlt termelésünknek szinte egyetlen tényezőjében, az emberi munkaerőben vámost meg bennünket újra meg újra, a békeszerződés most meg termőföldjeinkből is hatalmas területet hasított ki, kétségessé téve, hogy felszereletlen s a háborús évek alatt a szokottnál is kevésbbé gondozott üzeimeink mennyiben tudják közéletmezési feladatukat is teljesíteni. Hol marad azután még a kivétel, melyre pedig törekednünk kell s ha a belföldi fogyasztás megengedi, minél hamarabb, mert különben a behozatalt nélkülözni nem tudó gazdasági életünk koldusabb adósa lesz a külföldnek minden más megbilincselésnél. Buday kétfős módszerrel is megkísérelte a kenyérmagszükségletet a termeléssel összehasonlítani. A háború előtti évek termés-eredményei és az 1918. évi rossz termés adatai alapján is úgy találta, hogy a mérleg az első esetben bár 8 millió méter-

mázsa fölösleggel zárulna, a háborús idők rossz termés-coniuncturái mellett már csaknem fele annyi hiány meredne felénk. Az abraktakarmánynál: az árpa-, zab- és kukoriczánál a helyzet még vigasztalább s — a békeidők jobb terméseit tételezve is fel — számottevő hiányra kell előkészülnünk. A kilátások tehát nem valami biztatók s vagy minden erővel ki kell verejtékeznünk termelésünknek legalább a békebeli fokra való felemelését, — hogy azután később mezőgazdaságunkat ismét exportképessé tegyük, — vagy szakadatlanul küzdünk kell azért, hogy legalább a magyar ethnikumnak azok a termőföldjei, melyeket kizárólag gabonatermésük miatt raboltak el tőlünk, mielőbb ismét visszakapecsoltassanak.

Erdőink elejét szintén letarolták számukra: csonka Magyarország korábbi erdőterületének egyhatodát sem birtokolja. De az állatállományból szarvasmarha-állományunk kétharmadrészét, lovainknak is nagyobb felét terelték idegen gazda portájára. Különösen érzékeny a csapás a szarvasmarha-állományban, hol a népességhez képest a magyar terület sokkal rosszabbul áll ma, mint bármely vidék, mely tőlünk elszakított. Vajjon számíthatunk-e áruforgalmunk számára az állatállományból értékes tömegekre; a mezőgazdasági termelés belterjesebbé válásához annyira szükséges igaerő kiegészítésére; tehenészeteink fokozott iparszerű munkájára, mikor a marhaállomány a háborús válság és az ellenséges megszállás emlékeit nyögve, még sok időt, kiméletet igényel, hogy egyáltalán helyre tudjon állni? Pedig a nyers számok még nem is egészen tájékoztatók: a megsebzett számadatok mögött ott ólálkodik az a minőségbeti leromlás, mely számokkal nem fejezhető ki.

A birtok-reform fejtegetésével s érdekes mezőgazdaságpolitikai felfogásának előadásával zárulnak azok a fejtegetések, melyeket Buday a földművelő Magyarország legfőbb termelési ágának ismertetésére szentelt.

Szomorú idézettel kezdi a földbirtok-törvény indokolásából, mely maga sem kertel, mikor őszintén bevallja, hogy egyelőre le kell mondani a termelés fokozásának lehetőségéről. A birtok-probléma, hogy Buday szavaival éljek: a problema socialis része, úgy elűszkösödött, hogy a másik oldalán a termelés kérdését nem is szabad nézni akkor, mikor a termelés javítása előfeltétele volna minden gazdasági haladásunknak. A végrehajtásnál Buday böles óvatosságot, okos mérsékletet ajánl. A mérséklet részben önmagától is fog adódni, minthogy az általános gazdasági helyzet folytán a kereslet az új birtoktestek után tényleg aligha fog vehemensen fellépni. A megváltási ár előteremtése, de ha ez nem is, a felszerelés beszerzésének nehézségei

valójában olyan akadályai ma a birtok-reformban lefektetett elvek kivirágzásának, a melyek lassúvá, ütemessé fogják tenni a még nagyobb tagokon dolgozó munkáskezek másfelé rajzását. Persze kérdés viszont, hogy a socialis elégületlenség, mely a birtok-reformtörvényt kierőszakolta, nem fog-e újabb bajokhoz vezetni, ha a földszerzés-túlontúl lassú mederbe terelődik. Hiszen a statistika nagyon jól ismeri, hogy a nagybirtokok ezerholdjai nem csupán ott terülnek el, a hol nagyobb település nincsen a közelben ; a Dunántúl községekkel teleszórt földje is jellegzetes hazája pl. a kötött birtokoknak, s onnan hosszú idők óta áramlott a földre vágyakozó nép a Dráván túlra. Úgy hiszem, a földtörvény végrehajtását egységesen s minél előbb kellene előkészíteni, hogy a nép mindenütt lássa, hogy majd rá is kerül a sor. A biztos tudat, hogy egy kis parcella neki is fog jutni, lohasztani fogja az egyesek türelmetlenségét s át fog segíteni bennünket sok olyan veszélyen, melytől minden éber elme jogosan tart még ma.

Árgus-szemekkel kell őrködnünk azon, hogy a birtokreformból semmi kárunk, csupán hasznunk származzék. Hogy mi minden felett, a sok közül csak egyet említek itt fel, jellemzéséül annak a féltő gondnak, mely Budayt nemzete jövője felől mindenkor eltölti. Buday tart attól — s nem alap nélkül, — hogy a családi birtok intézménye törvényes úton fogja előmozdítani a népesség csökkenését. A szülő sajnálja, hogy a másod- és harmadszülött eleshetik a birtokrésztől s inkább eleve gondoskodik, hogy meg se szülessék. De ha, mondja. különös figyelemmel választjuk ki a nagyobb vidékek népfelcseségét ; ha olyan helyről telepítünk, a hol a természetes szaporodás bár kedvező s mégis a népből állandó elszivárgás mutatkozik, a megritkult falvak újra népesekké fognak válni s az új telepeknél sem kell aggodnunk azon, hogy majd elsorvadhatnak.

Hirtelen ébredtünk annak tudatára, hogy bányászatunk milyen fontos vivőere volt gazdasági életünknek. Szinte már csak akkor, mikor jobb felét el is veszítettük. A sót, melyben annyira bővelkedtünk, egészében külföldi szállítóknak kell majd megfizetnünk ; régi petroleumforrásaink mind kívül esnek ma határainkon ; nemes ércbányáink is mind idegen kézbe kerültek ; a horganyérczből, a kénkovandból s a mangánérczből sem maradt nekünk semmi. A vasércz kitermelése csak alig nyújt már foglalkozást bányászainknak, s vas kohászatunk is, bár területileg inkább idekötött, az elvesztett bányaművek folytán, melyekből az érczet szerezte, kezére-lábjára bék. Minő a helyzet a szénbányászatnál, melynek megrázkódtatása nemcsak bennünket sodort nehéz napok elé, de melynek válsága Európa-szerte súlyos helyzet elé állította a gazdasági életet? A szénben előbb

is behozatalra szorultunk s hozzá egyre emelkedőre. Ha tehát a gazdasági és socialis intézkedéseknek átgondolt együttetésével, a hogy Buday mondja, növelni tudjuk a szénkitermelés mennyiségét (s e téren tényleg a békeátlagok nem távoli ábrándok többé), s ha okos beosztással tudunk a fogyasztás terén ott, a hol lehet, takarékoskodni, nem kell tartanunk attól, hogy iparunk fokozott szénimportja kereskedelmi mérlegünket rontani fogja. A mikor az iparnak ismét több -- sokkal több -- külföldi kőszénre lesz szüksége, azt számos, ma nagyon is olomlábban járó, iparágunk megerősödése fogja okozni s a kazánokban elizzott fűtőanyag dús értékeket termel majd javunkra. A szénfogyasztás kiméltése végett Buday figyelmeztet még az apró energiák jobb kihasználására, a szél és vízierők kiaknázására, a tőzeglápokban pihenő energiák kitermelésére. Az a megtakarítás, a mit így szénben el tudunk érni, jól felhasználható lesz ott, a hol az apró energiák nem állanak rendelkezésre.

Az iparhoz értünk. Milyen csapások érték termelésünknek ezt a főágát, mely népeiségünknek egyre szélesebb rétegeit szította magához, s mely a magyarosodásnak is közvetlenül olyan nagy szolgálatokat tett? Kisiparunk nagyobb fele kívül rekedt határainkon; a segéd-személyzet többsége rendelkezésünkre maradt. A segéd-személyzet nagyobb száma, a több munkással dolgozó ipartelepek sűrűbb előfordulása dönti el a kérdést: pusztán a statistika adatai szerint Magyarország gazdasági képe iparosabb színezetű ma, mint volt annak előtte. Az az ipari concentratio azonban, mely ma Magyarországon jobban előtérbe jutott, lappangó betegségben szenved. Ipari üzemeink, főkép az élelmezési, s vas- és fémipari, valamint a gépgyártási üzemek letelepedése a szent korona országainak gazdasági egységén épült fel. A szétépett ország iparának helyzete viszont nagyon is ingatag. A mint a központi telepek nélkülözni fogják nyersanyag-forrásaikat s részben piacukat is, ép úgy a megszállott területen fekvők is elvészíthetik megszokott fogyasztóikat. Kellemetlen választát: erősítsük-e — áldozatok árán is — megmaradt iparunkat s olyan ágait fejlesszük, melyek valaha a visszakerülő telepekkel is versenyezni fognak, vagy kiszolgáltassuk magunkat annak az iparnak, mely ma más állam-tőkét szaporítja? A döntés nem nehéz; a magunk megmaradt erejében kell bízunk, annál is inkább, mert az iparban gazdag cseh-szlovák államtól amúgy se várhatjuk, hogy az ajándékba kapott területeken enged megizmosodni magának új versenytársakat.

Az ipar tárgyalásánál Buday sorra veszi annak főcsoportjait s főkép a termelés értékadatait vizsgálva, méri veszteségünk súlyát. Így láthatjuk aztán, hogy fa- és csontiparunk — amelyből oly szép ki-

vitelünk volt — s papirosiparunk (minek hiányát máris oly erősen érezzük) csaknem egészükben idegenek tulajdonába siklottak át: fonó- és szövőipari gyáraink sem tudják — a testvérüzemek nélkül — a felét előállítani előbbi termelésüknek; a vas- és fém-, a kő- és agyag-, a bőr-, az élelmezési és vegyészeti ipar teljesítőképessége felére zsugorodott s kisebb sérülést csak a ruházati ipar szenvedett, hogy a sort, mint könnyű sebesültek, a gépgyártás és a sokszorosító ipar zárják be. Buday könyve az ipari jövőt is megfesti: az élelmezési iparét biztatónak mondja, a vas- és fémiparnál legfeljebb a korábbi állapot visszatérését várja; a vegyészeti ipar fejlődése (különösen, ha mezőgazdasági termelésünk fokozódik) viszont kevésbbé aggasztja; a fonó- és szövőipar kibontakozását már csak kiviteli értékeink tehermentesítése végett is szükségesnek tartja, a ruházati iparnál ellenben várakozó az álláspontja. A fahiány veszélyét a faiparban a műbutorgyártás terjedésével s az iparművészeti munka szervezésével ellensúlyozná; a kő-, agyag- és üvegiparnál rejtett természeti kincseink feltárásától vár javulást; a bőr finomabb kidolgozása bőriparunk számára teremtené fogyasztási piacot; még a papiros-ipar kilátásait sem látja — okos technikai eljárásokkal — reménytelennek, s hogy a sokszorosító ipar szinte érintetlen maradt, ebben hatalmas szellemi fegyvert lát. Végtelenül érdekesek ezek a fejtegetések. ha érezzük is a szerzővel együtt, hogy csak relativ értékűek. Bár a szén- és vas-inség Európaszerte nyomja a termelést s a mi helyzetünket a fahiány is nehezebbé teszi, — de a még megkötésre váró kereskedelmi szerződések jó változást is hozhatnak. — mégis fájjaljuk, hogy azokat az ötletes megjegyzéseket, melyeket Buday gazdagon pazarolt az ipari főcsoportokra, legalább részben nem terjesztette ki egyes iparágakra is. Könyvének kimerő terjedelme volt bizonyára ennek akadály; az olvasó szívesen megbocsátotta volna, ha ennél a kérdés-complexumnál tovább időz.

Külkereskedelmi forgalmunk arányainak vázolója ismét más terrenumra vezet, ha a statistika munkája e részben csak tapogatódzás is, minthogy adatainkat nincsen módunkban területileg tagolni. Különösen azt nem tudjuk megmérni, hogy a megmaradt ország és elszakadt részei között milyen forgalom bonyolódott le: belkereskedelmi statistika híján az az árúcsere, mely a határokon innen alakult, merőben elveszett a megfigyelés számára. Nagyon valószínű — a jelek legalább azt mutatják, — hogy addig, míg gazdasági erőink javától leszünk megfosztva, kénytelenek létünkért küzdeni, a külső országokkal való forgalmunk egészen sajátos képet nyer. Ennek tudatában Buday könyve is csak rövid elmefuttatással repül át a kül-

forgalmi statistikán (hüszén a mult esztendő nyomott gazdasági hangulata nem engedné meg azt, hogy az 1920. év forgalmából messzebbmenő következtetéseket vonjunk), mégsem mulasztja el — a hol csak alkalom nyílik — az adatokhoz érdekes reflexióit fűzni. Kifosztott ország kereskedelme ez, mondja újabb adataink kapcsán, mely aggodalmasan gyűjti össze, a mit még eladhat s kapkodva szerez be olyan árukat, a mit épen kaphat. De lehet-e ez másképp oly hosszú válság után, melyben kereskedelmi kapcsolataink éltek? A friss levegő mámore, a hirtelen előtárult ismeretlen utak tették eleinte a mozgást itt — nagy szegénységünkön kívül — annyira bizonytalanná. Ha a friss levegő meghozza majd másik eredményét is, ha a termelő munkát üdítő ózonhoz juttatja, (a mit Buday is erős hittel hisz), tényleg be fog következni az, hogy a beruházási cikkek tódulnak majd felénk s mi azokat feleslegeinkkel tudjuk kifizetni.

A közlekedés terén a helyzet szintén mostoha. Viziutainkból: a hatalmas Dunából, a végig mienk volt Tiszából, a Maros és Dráva folyásából — a régi állapothoz képest — alig maradt valami nálunk; két fő hajózható folyónkat összekötő csatornamű beruházási költségei is más úr javát szolgálják. Buday mégis helyesen utal arra, hogy nincs ok a kétségbeesésre; a hajózás szabadsága továbbra is kiváltságos szerepet biztosíthat a nemzetközi Dunán a magyar vállalkozásnak s csak élelmességünkön mulik, hogy természetadta előnyünket jól ki is használjuk. Vasuthálózatunk mai hosszúsága oda süllyedt vissza, a honnan a 80-as évek elején elindult; szerencsés szomszédaink itt csaknem 60%-ot szereztek. De mennyivel több a nyereségük azon a réven, hogy az egész ország budgetjének megterhelésével nagy áldozatok árán építettük ki a szélek vasutait s azon a réven is, hogy gazdag felszerelésük sokkal nagyobb mértékben volt szükséges a központi vidék forgalmának lebonyolításához, mint az elszakított részeké. Olyan súlyos érvei ezek, különösen az utóbbi, Buday könyvének, melyeknek hasznát annál a keserves elszámolásnál, melyet a békeszerződés vasuti anyagunk felosztására előír, nagyon érvényesíthetjük. A megdézsmált vasuti üzem munkaképességének kihasználására is olvasunk itt még okos megjegyzéseket, szintűgy azoknak a hiányoknak enyhítésére, melyekkel ma közuti közlekedésünk bajlódik.

Tőkeszervezetünk ismertetése, bár — tárgyi okok folytán — a gazdasági életünk vérkeringésében forgó tőkének csak egy részére terjeszkedhetik ki, egyike a legsikerültebb fejezeteknek Buday kidolgozásában. A sok tanulság közül csak néhányat emelek ki. A megszállott területek közül a Felvidéken és Bácskában fejlettebb hiteléletet jobbra csak a magyar nyelvvidéken látunk, a mi biztató ott maradt

népünk tőkeerejére. A központi intézetek, melyek a bankok és takarékpénztárak vagyonából közel 80%-kal részesednek, tehát túlnyomó többséggel, méltóan töltötték be azt a szerepet, mely a gazdaságilag egységes földön rájuk várt: nagyobb felszívó erejük, több-hosszúlejáratú hitelük mellett kevesebb nyereséggel is beérték s így inkább módját ejtették annak, hogy a kiadott hitel a kölcsönvevőnél nyugodtan gyümölcsözőzék. Hatalmas eredményeket szült a magyar szervezettség a szövetkezeti mozgalom terén s a mi ma fontosabb, az az elszakadt részeken is szépen kibontakozván, a magára maradt magyarság öntudatát nem csekély mértékben tudja növelni. Egy más csapáson azon a tervszerű munkán akad meg figyelmünk, melyet oláh pénzügyintézeteink végeztek: már 1907-ben 26 vármegyére kiterjesztették jelzálogüzletkörüket, köztük 25 olyanra, melyet azóta Románia elrabolt tőlünk. Ezek csak kikapott példák, melyeket számos mással bővíthetnék ki. Egygyel mindenesetre, annak a gondos óvatosságnak jellemzésére, melylyel Buday megmaradt értékeink elfecsérlésétől félt. A tőkeszervezésnek abban a lázas korszakában, mely a múlt évben szinte ostromolta a magánvagyonokban meghuzódott pénzt, — ha utal is az abban rejlő örök ösztönszerűségre, s a hitre, mely az új vállalkozásokat létrehozza, — nem feledkeznek meg figyelmeztetni a porosz-francia háborúra virradt mohó alapítások zömét elsőprő hírheht válságra sem.

Néhány pompás ecsetvonás az állam pénzügyi helyzetének képét tárja később elénk, hogy azután ismét változzék a szín s az egyház és iskola számait idézve tartson szemlét könyv-culturánk vesztesége felett. Az a bizakodó hang, mely az egész munkán átfut, itt is kiérzik belőle, s ha Buday sajnálja is, hogy az iskolákban, melyeket mi építettünk, a magyar gyermeket idegen szóra kényszerítik, a múltban talál némi vigasztalást: abból a nemzedékből lett nálunk a legizőbb magyar, mely a múlt század ötvenes éveiben németül volt kénytelen tanulni az iskolában. Elveszett elemi iskoláink negyedrésze állami jellegű volt, s a nem magyar tanítási nyelvű iskolák közül is több ezer intézetben a magyar állam segélylyel támogatta a fentartót. Vajjon számíthatunk-e ilyen nagylelkűségre szomszédaink részéről, a kinknél pedig a kisebbségek jogainak kötelező elismerése is lehetne ösztönző rugó, hogy jó szolgálatainkról ne feledkezzenek meg. Különben érdekes, hogy a cseh megszállás területén fekszik legtöbb (csaknem 2000) olyan intézet, melyben a tanítás magyar nyelven folyt; keleti Magyarországon már jóval kevesebb. Ha tehát a magyarságnak a Felvidéken arra kell törekednie, hogy a meglevő magyar iskolaszékházakat magyar órházaknak tartsa meg továbbra is, Erdély magyarságára még fon-

tosabb kötelesség vár: a magyar iskolarendszer belterjesebb kiépítése. A harc, melyet a megszállott területek magyarságának kell a felszabadulásig vívni, fajiságáért, nem lesz éppen könnyű, de nagy segítségére lesz az a kulturfőlény, melyet nem lehet tőle elvitatni. A színvonal különbsége az elemi műveltségénél is szembeszökő, a középiskolásoknál azonban olyan mélységesen nagy, hogy hinnünk kell benne, hogy abban a magyar nép többrehivatottsága, magasabbrendűsége nyilvánul.

A film tovább perog. Buday meleg szíve még a tisztviselőkérdés sötét körvonalait is derültebbé teszi egy kissé s a munkásügyre is vetít még egyszer fény sugarát, a munkásokra, a kiknek gondjait apasztani kell és szervezetüket erősíteni. Az ország újjáépítésének, ezt jól látja Buday s nem ártallja be is vallani, alapköve lesz az értelmiség és a munkásság boldog megelégedése. A város és falu érdekellentétének elhysesgetése, a főváros fejlődési irányának megjelölése már az utolsó állomások a könyv eszmemenetében, mely azonban végül áttekintést nyújt új szomszédainkról s azok erőviszonyairól is.

Hosszúra nyúlt ismertetésem végén ide kellene írnom még azokat a megrázó és mégis felemelő szavakat, melyekkel Buday *Néhány tanulság* cím alatt visszapillant az útra, melyen az olvasót átvezette. Keveseknek adatott meg, különösen a mai mostoha időkben, hogy hazánk boldogulásáról olyan világos észszel tudjanak gondolkodni, mint Budayt tehetsége képesíti: még kevesebbeknek a formának az a készsége, mely az ő könyvét annyira szívünkhöz férközővé teszi. De ha csak néhányan fognak még a magyar ügy olyan lelkes apostolaivá felesküdni, mint Buday, s időt, fáradságot nem fognak sajnálni a szent cél érdekében: azok az erők, melyeket munkájuk hatása felébreszt, a magyar jövő egén a tisztító vihar szelét sodorják felénk.

Laky Dezső.

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

529—530. SZÁM

1921 JANUÁR—FEBRUÁR.

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1921

Megjelen évenként tizenkétszer, minden hó 1-én.

TARTALOM.

	Lap
I. A LIBERALIS, A SOCIALIS ÉS A KERESZTYÉN NEMZETI GÖNDOLAT. — Matlekovits Sándortól	1
II. GYULAI PÁL ÉS JÓKAI MÓR. — Papp Ferencztől	26
III. ARANY JÁNOS KISUJSZÁLLÁSI TANÍTÓSÁGA. — Dénes Szilárdtól	49
IV. MEYER KONRÁD FERDINÁND KÖLTEMÉNYEIBŐL: — <i>Éji zaj.</i> — <i>Bérczi fény.</i> — Fordította Vargha Gyula. — <i>Találkozás</i> — Fordította Vargha Gyuláné. — <i>Milton bosszúja.</i> — Fordította Vargha Tamás	63
V. SZEMLE: 1. <i>Festőművészetünk áttekintése az utolsó hét évben.</i> — Berzeviczy Alberttől.	
2. <i>A vihar.</i> — Voinovich Gézáttól	67
VI. ÉRTESÍTŐ: 1. <i>Bujdosó könyv.</i> (Tormay Cécile: <i>Bujdosó könyv.</i>) B. A.-tól	
2. <i>Egy philosophus utinaplója.</i> — (Gróf Keyserling Hermann: <i>Das Reisetagebuch eines Philosophen.</i>) — Szöllösy Lajostól	90

A BUDAPESTI SZEMLE tájékozni igyekszik a magyar közönséget azon eszmékről, melyek világszerte foglalkoztatják a szellemeket és mintegy közvetítő kíván lenni egyfelől a szaktudomány és a művelt közönség, másfelől a hazai és külföldi irodalom között.

E folyóirat a Magyar Tud. Akadémia megbízásából és támogatásával jelenik ugyan meg, de a cikkek irányáért és tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

A szerkesztőséget illető közlemények a szerkesztőségnek czimezve a Franklin-Társulathoz (IV., Egyetem-utca 4.) intézendők.

Megjelen évenként tizenkétszer, 5 ívnyi tartalommal.

Előfizetési ára, bérmentes küldéssel, egész évre 96 kor., félévre 48 kor.

Előfizetéseket minden könyvvarus elfogad. Bécsben Szelinski György cs. és kir. egyetemi könyvkereskedése Bécs I. ker. Kärntnerstrasse 59-ik szám. A reclamatiók azon könyvkereskedéshez intézendők, a melynél az előfizetés történt. Előfizethetni egyébiránt a Franklin-Társulatnál is (Egyetem-utca 4. sz.).

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

531. SZAM

1921 MÁRCZIUS.

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1921

Megjelen évenként tizenkétszer, minden hó 1-én.

TARTALOM.

	Lap
I. A CULTURA POLITIKÁJA. — Beöthy Zsolttól	97
II. RÁKOSI MINT PUBLICISTA. — Berzeviczy Alberttől	105
III. NÉPÜNK NYELVISMERETE. (I.). — Kovács Alajostól	111
IV. SZEMLE: <i>Színház.</i> — v. g.-tól	137

A BUDAPESTI SZEMLE tájékozni igyekszik a magyar közönséget azon eszmékről, melyek világszerte foglalkoztatják a szellemeket és mintegy közvetítő kíván lenni egyfelől a szaktudomány és a művelt közönség, másfelől a hazai és külföldi irodalom között.

E folyóirat a Magyar Tud. Akadémia megbízásából és támogatásával jelenik ugyan meg, de a cikkek irányáért és tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

A szerkesztőséget illető közlemények a szerkesztőségnek czimezve a Franklin-Társulathoz (IV., Egyetem-utca 4.) intézendők.

Megjelen évenként tizenkétszer, 5 ivnyi tartalommal.

Előfizetési ára, bérmentes küldéssel, egész évre 300 K, félévre 150 K.

Előfizetéseket minden könyváros elfogad. Bécsben Szelinski György cs. és kir. egyetemi könyvkereskedése Bécs I. ker. Kärntnerstrasse 59-ik szám. A reclamatiók azon könyvkereskedéshez intézendők, a melynél az előfizetés történt. Előfizethetni egyébiránt a Franklin-Társulatnál is (Egyetem-utca 4. sz.).

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

532—533. SZÁM

1921 ÁPRILIS-MÁJUS.

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1921

Megjelen évenként tizenkétszer, minden hó 1-én.

TARTALOM.

	Lap
I. A FORRADALOM UTÁNI IRODALOMRÓL. — Berzeviczy Alberttől	1
II. A CONSERVATIV ÉS A LIBERALIS ELV. — Concha Győzőtől	25
III. NÉPÜNK NYELVISMERETE. (II.). — Kovács Alajostól	81
IV. ÉRTESÍTŐ: <i>Egy új verses regény.</i> — (Bárd Miklós: <i>Vezeklés.</i>) — Papp Ferencztől	92

A BUDAPESTI SZEMLE tájékozni igyekszik a magyar közönséget azon eszmékről, melyek világszerte foglalkoztatják a szellemeket és mintegy közvetítő kíván lenni egyfelől a szaktudomány és a művelt közönség, másfelől a hazai és külföldi irodalom között.

E folyóirat a Magyar Tud. Akadémia megbízásából és támogatásával jelenik ugyan meg, de a cikkek irányáért és tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

A szerkesztőséget illető közlemények a szerkesztőségnek czimezve a Franklin-Társulathoz (IV., Egyetem-utca 4.) intézendők.

Megjelen évenként tizenkétszer, 5 ivnyi tartalommal.

Előfizetési ára, bérmentes küldéssel, egész évre 300 K, félévre 150 K.

Előfizetéseket minden könyvárus elfogad. Bécsben Szelinski György cs. és kir. egyetemi könyvkereskedése Bécs I. ker. Kärntnerstrasse 59-ik szám. A reclamatiók azon könyvkereskedéshez intézendők, a melynél az előfizetés történt. Előfizethetni egyébiránt a Franklin-Társulatnál is (Egyetem-utca 4. sz.).

A KISFALUDY-TÁRSASÁG IFJÚSÁGI REGÉNY-PÁLYÁZATA.

A Kisfaludy-Társaságnál ifjúsági regényre kitűzött, 1921. év október hó 31-én lejáró Franklin-Társulat-féle 15,000 koronás ifjúsági regénypályázatot a társaság odamódosította, hogyha a jutalomra érdemesítendő regény aviatikai tartalmú lesz, a jutalmat a kereskedelemügyi miniszter adományából 20,000 koronára emeli föl, ha pedig a jutalmazott mű nem lesz aviatikai tárgyú, de a többi pályamű között akadni fog olyan, amely aviatikai tartalmú és amelyet a bírálóbizottság alkalmasnak tart a kiadásra, ez a pályamű a miniszter adományozta 5000 koronával, mint külön díjjal, fog jutalmaztatni. ∞

Kultura és Tudomány

A modern tudomány
nagy gondolkodóinak és kutatóinak
művei és eszméi.

1. Széchenyi eszmevilága I.
2. Slaby—Kreuzer. A szikratáviró.
- 3-4. Bölsche. A természettudomány I—II.
5. Kant-breviarium.
6. Lhotzky. Az emberiség jövője.
7. Hobson. A vagyon tudománya.
8. Palante. A szociológia vázlata.
9. Le Bon. A tömegek lélektana.
10. Rodin beszélgetései a művészetről.
11. Bergson filozófiája.
12. Széchenyi eszmevilága II.
13. Strachey. A francia irod. főirányai.
14. Arrhenius. A világegyetemi élete.
15. Lenhossék. Az ember helye a természetben.
16. Eucken. Az élet értelme és értéke.
17. Bury. A gondolatszabadság története.
18. Jerusalem. Bevezetés a filozófiába.
19. Pollard. Anglia története.
20. Croce. Az esztétika alapelemei.
21. Durkheim. A szociológia módszere.
22. Geréb. A római kultura.
23. Enyvvári. Filozófiai szótár.
24. Balanyi. Világpolitika.
25. Faguet. A kontárság.
26. Molnár. Az európai zene története 1750-ig.
27. Schopenhauer Kantról.
28. Balanyi. A Balkán-probléma fejlődése.
29. Le Bon. Múlt és jövő.
30. George. Munka, hit és föld.
31. Benedek. A modern világirodalom. 1800-1920.
32. Emerson. Természet, ember, társadalom.

Kaphatók minden könyvkereskedésben.

Kultura és Tudomány

A modern tudomány
nagy gondolkodóinak és kutatóinak
művei és eszméi.

1. Széchenyi eszmevilága I.
2. Slaby—Kreuzer. A szikratáviró.
- 3-4. Bölsche. A természettudomány I—II.
5. Kant-breviarium.
6. Lhotzky. Az emberiség jövője.
7. Hobson. A vagyon tudománya.
8. Palante. A szociológia vázlata.
9. Le Bon. A tömegek lélektana.
10. Rodin beszélgetései a művészetről.
11. Bergson filozófiája.
12. Széchenyi eszmevilága II.
13. Strachey. A francia irod. főirányai.
14. Arrhenius. A világegyetem élete.
- 15. Lenhossék. Az ember helye a természetben.
16. Eucken. Az élet értelme és értéke.
17. Bury. A gondolatszabadság története.
18. Jerusalem. Bevezetés a filozófiába.
19. Pollard. Anglia története.
20. Croce. Az esztétika alapelemei.
21. Durkheim. A szociológia módszere.
22. Geréb. A római kultura.
23. Enyvvári. Filozófiai szótár.
24. Balanyi. Világpolitika.
25. Faguet. A kontárság.
26. Molnár. Az európai zene története 1750-ig.
27. Schopenhauer Kantról.
28. Balanyi. A Balkán-probléma fejlődése.
29. Le Bon. Múlt és jövő.
30. George. Munka, hit és föld.
31. Benedek. A modern világirodalom. 1800-1920.
32. Emerson. Természet, ember, társadalom.

Kaphatók minden könyvkereskedésben.

PÁLYÁZATI HIRDETÉS.

A KISFALUDY-TÁRSASÁG 1920. évi december hó 29-én tartott ülésén hozott határozat nyomán a FRANKLIN-TÁRSULAT adományából a következő pályadíjakat tüzi ki:

- I. Kivántatik 12—15 nyomtatott ív terjedelmű *magyar társadalmi regény*. Pályázati határidő 1921 október 31. Jutalma: harmincz-ezer korona.
- II. Kivántatik 12—15 nyomtatott ív terjedelmű *magyar történelmi regény*. Pályázati határidő 1921 november 30. Jutalma: harmincz-ezer korona.
- III. Kivántatik 6—8 nyomtatott ív terjedelmű, 8—12 éves gyermekeknek szánt, *magyar tárgyú ifjúsági regény*. Pályázati határidő 1921 október 31. Jutalma: tizenötezer korona.

*

A pályaművek — melyek *Franklin-pályázat* jelzéssel látandók el s azon kívül feltüntetendő rajtuk, hogy a társadalmi, a történelmi vagy az ifjúsági regény-pályázatban vesznek-e részt, — gépirással írva, vagy idegen kézzel tisztán és olvashatóan másolva, bekötve, lapszámozva, a pályázó nevét rejtő, lepecsételt jeligés levél kíséretében a fent jelzett határidőig adandók be a Kisfaludy-Társaság titkárnál (*Szász Károly*, Budapest, I., Ag-utca 4.)

A pályaművek megbirálását a Kisfaludy-Társaság kebeléből kiküldendő bíráló bizottságok végzik, melyeknek jelentése fölött a Társaság dönt. Csakis önálló irodalmi értékű, befejezett munkák jutalmaztatnak. A jutalmat nem nyert, de a bíráló nyomán a Kisfaludy-Társaság által kiadásra érdemesnek ítélt pályaműveket a Franklin-Társulat megfelelő írói tiszteletdíj mellett ki fogja adni. Ugy ezeknek a műveknek, mint a jutalmazottaknak kiadói joga kizárólag a Franklin-Társulatot illeti.

A pályázatok eredménye a Kisfaludy-Társaság 1922. évi közgyűlésén hirdettetik ki.

Kultúra és Tudomány

A modern tudomány
nagy gondolkodóinak és kutatóinak
művei és eszméi.

1. Széchenyi eszmevilága I.
2. Slaby—Kreuzer. A szikratávíró.
- 3-4. Bölsche. A természettudomány I—II.
5. Kant-breviarium.
6. Lhotzky. Az emberiség jövője.
7. Hobson. A vagyontudomány.
8. Palante. A szociológia vázlata.
9. Le Bon. A tömegek lélektana.
10. Rodin beszélgetései a művészetről.
11. Bergson filozófiája.
12. Széchenyi eszmevilága II.
13. Strachey. A francia irod. főirányai.
14. Arrhenius. A világegyetem élete.
15. Lenhossék. Az ember helye a természetben.
16. Eucken. Az élet értelme és értéke.
17. Bury. A gondolatszabadság története.
18. Jerusalem. Bevezetés a filozófiába.
19. Pollard. Anglia története.
20. Croce. Az esztétika alapelemei.
21. Durkheim. A szociológia módszere.
22. Geréb. A római kultúra.
23. Enyvvári. Filozófiai szótár.
24. Balanyi. Világpolitika.
25. Faguet. A kontárság.
26. Molnár. Az európai zene története 1750-ig.
27. Schopenhauer Kantról.
28. Balanyi. A Balkán-probléma fejlődése.
29. Le Bon. Múlt és jövő.
30. George. Munka, hit és föld.
31. Benedek. A modern világirodalom. 1800-1920.

Kaphatók minden könyvkereskedésben.

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

534. SZÁM

1921 JUNIUS.

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1921

Megjelen évenként tizenkétszer, minden hó 1-én.

TARTALOM.

	Lap
I. A MAGYAR VITÉZSÉG NAGY NAPJAI. — JÓZSEF főherczeg Ö kir. Fenségének székfoglalója	97
II. KÜZDELEM CULTURÁNK HANYATLÁSA ELLEN. — Berzeviczy Alberttől	118
III. BENCZÚR GYULA EMLÉKEZETE. — Beöthy Zsolttól	127
IV. HONFIBŰ. — Költemény. — Kozma Andortól	142

A BUDAPESTI SZEMLE tájékozni igyekszik a magyar közönséget azon eszmékről, melyek világszerte foglalkoztatják a szellemeket és mintegy közvetítő kíván lenni egyfelől a szaktudomány és a művelti közönség, másfelől a hazai és külföldi irodalom között.

E folyóirat a Magyar Tud. Akadémia megbizásából és támogatásával jelenik ugyan meg, de a czikkek irányáért és tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

A szerkesztőséget illető közlemények a szerkesztőségnek czimezve a Franklin-Társulathoz (IV., Egyetem-utca 4.) intézendők.

Megjelen évenként tizenkétszer, 5 ivnyi tartalommal.

Előfizetési ára, bérmentes küldéssel, egész évre 300 K, félévre 150 K.

Előfizetéseket minden könyvvarus elfogad. Bécsben Szelinski György cs. és kir. egyetemi könyvkereskedése Bécs I. ker. Kärntnerstrasse 59-ik szám. A reclamatiók azon könyvkereskedéshez intézendők, a melynél az előfizetés történt. Előfizethetni egyébiránt a Franklin-Társulatnál is (Egyetem-utca 4. sz.).

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

535—536. SZÁM

1921 JULIUS—AUGUSZTUS.

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1921

Megjelen évenként tizenkétszer, minden hó 1-én.

TARTALOM.

	Lap
I. ZRINYI JELSZAVA. — Ferenczi Zoltántól	1
II. MILTON ÉS A SAJTÓ SZABADSÁGA. — Bernát Istvántól	49
III. JOHN KEATS. — (Halálának századik évfordulójára.) Kőszegi Lászlótól	68
IV. ÚJABB ÉSZT LYRIKUSOKBÓL. — 1. <i>Őszi eső.</i> — 2. <i>Játszol velem...</i> — 3. <i>Őszi virág.</i> — 4. <i>A férfi.</i> — Bán Aladártól	75
V. SZEMLE: 1. <i>Jókai szobránál.</i> — Berzeviczy Alberttől. 2. <i>Horvátország sorsu.</i> — Szücsi Józseftől	77
VI. ÉRTESÍTŐ: 1. <i>Shakespeare és a renaissance.</i> — (Sebestyén Károly: <i>Shakespeare és az angol renaissance.</i> — h. g.-tól. 2. <i>Sajó Sándor új kötete.</i> — (Sajó Sándor: <i>Tegnaptól holnapig.</i>) — Kéký Lajostól	91

A BUDAPESTI SZEMLE tájékozni igyekszik a magyar közönséget azon eszmékről, melyek világszerte foglalkoztatják a szellemeket és mintegy közvetítő kíván lenni egyfelől a szaktudomány és a művelt közönség, másfelől a hazai és külföldi irodalom között.

E folyóirat a Magyar Tud. Akadémia megbízásából és támogatásával jelenik ugyan meg, de a cikkek irányáért és tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

A szerkesztőséget illető közlemények a szerkesztőségnek czimezve a Franklin-Társulathoz (IV., Egyetem-utca 4.) intézendők.

Megjelen évenként tizenkétszer, 5 ivnyi tartalommal.

Előfizetési ára, bérmentes küldéssel, egész évre 300 K, félévre 150 K.

Előfizetéseket minden könyvvarus elfogad. Bécsben Szclinski György cs. és kir. egyetemi könyvkereskedése Bécs I. ker. Kärntnerstrasse 59-ik szám. A reclamatiók azon könyvkereskedéshez intézendők, a melynél az előfizetés történt. Előfizethetni egyébiránt a Franklin-Társulatnál is (Egyetem-utca 4. sz.).

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

537. SZÁM

1921. SZEPTEMBER.

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1921

Megjelen évenként tizenkétszer, minden hó 1-én.

TARTALOM.

	Lap
I. DANTE. — Erődy Bélától	97
II. A FRANCZIA TÁRSADALOM TÖRTÉNETE A DIRECTORIUM ALATT. — y.-s.-tól	111
III. BAYER JÓZSEF. — Kádár Jolántól	124
IV. KINEK DALOLTÁM? — <i>Költemény</i> , — Vargha Gyulától	131
V. SZEMLE: 1. <i>A debreczeni magy. kir. gróf Tisza István tudományegyetem.</i> — Grósz Emiltől.	
2. <i>Ünnepi beszéd a Tisza István-egyetem fölavatásán.</i> — Barabási Kún Józseftől	133

A BUDAPESTI SZEMLE tájékozni igyekszik a magyar közönséget azon eszmékről, melyek világszerte foglalkoztatják a szellemeket és mintegy közvetítő kíván lenni egyfelől a szaktudomány és a művelt közönség, másfelől a hazai és külföldi irodalom között.

E folyóirat a Magyar Tud. Akadémia megbízásából és támogatásával jelenik ugyan meg, de a cikkek irányáért és tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

A szerkesztőséget illető közlemények a szerkesztőségnek czimezve a Franklin-Társulathoz (IV., Egyetem-utca 4.) intézendők.

Megjelen évenként tizenkétszer, 5 ivnyi tartalommal.

Előfizetési ára, bérmentes küldéssel, egész évre 300 K, félévre 150 K.

Előfizetéseket minden könyvvarus elfogad. Bécsben Szelinski György cs. és kir. egyetemi könyvkereskedése Bécs I. ker. Kärntnerstrasse 59-ik szám. A reclamatiók azon könyvkereskedéshez intézendők, a melynél az előfizetés történt. Előfizethetni egyébiránt a Franklin-Társulatnál is (Egyetem-utca 4. sz.).

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

538. SZÁM

1921 OKTÓBER.

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1921

Megjelen évenként tizenkétszer, minden hó 1-én.

TARTALOM.

	Lap
I. DANTE ÉS ARANY. (I.) — Kőszegi Lászlótól	1
II. SZEMLE: <i>Az angol külpolitika problémái.</i> — Bernát Gyulától	44

A BUDAPESTI SZEMLE tájékozni igyekszik a magyar közönséget azon eszmékről, melyek világszerte foglalkoztatják a szellemeket és mintegy közvetítő kíván lenni egyfelől a szaktudomány és a művelt közönség, másfelől a hazai és külföldi irodalom között.

E folyóirat a Magyar Tud. Akadémia megbízásából és támogatásával jelenik ugyan meg, de a cikkek irányáért és tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

A szerkesztőséget illető közlemények a szerkesztőségnek czimezve a Franklin-Társulathoz (IV., Egyetem-utca 4.) intézendők.

Megjelen évenként tizenkétszer, 5 ívnyi tartalommal.

Előfizetési ára, bérmentes küldéssel, egész évre 300 K, félévre 150 K

Előfizetéseket minden könyvárus elfogad. Bécsben Szelinski György cs. és kir. egyetemi könyvkereskedése Bécs I. ker. Kärntnerstrasse 59-ik szám. A reclamatiók azon könyvkereskedéshez intézendők, a melynél az előfizetés történt. Előfizethetni egyébiránt a Franklin-Társulatnál is Egyetem-utca 4. sz.).

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

539—540. SZÁM

1921 NOVEMBER—DECZEMBER.

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1921

Megjelen évenként tizenkétszer, minden hó 1-en.

TARTALOM.

	Lap
I. A MAGYAR IRODALOM TÖRTÉNET-ÍRÁS ÚTTÖRŐI ÉS IRODALMUNK FŐVONÁSA. — Riedl Frigyes-től	49
II. A TANÍTÓ MESE. — Beöthy Zsolt-tól	55
III. HÁBORÚS TANULSÁGOK AZ AGRÁRPOLITIKA SZEMPONTJÁBÓL. — Buday László-tól	58
IV. GOETHE LEGÚJABB MUNKÁJA. — Heinrich Gusztáv-tól	66
V. A PALESZTINIAI MOZGALOM. — Strausz Adolf-tól	72
VI. DANTE DIVINA COMMEDIÁJÁNAK HELYRAJZA ÉS SZERKEZETE. — Erődi-Harrach Bélától	95
VII. DANTE ÉS ARANY. (II.) — Kőszegi László-tól	103
VIII. DANTE PURGATORIUMÁBÓL. — Költemény. — Radó Antaltól	116
IX. SZEMLE: 1. <i>Háraszti Gyula</i> (1858—1921.). 2. <i>Riedl Frigyes</i> (1856—1921.). — Angyal Dávid-tól	121
X. ÉRTESÍTŐ: 1. <i>Buday László könyve a csonka Magyarországról.</i> — (<i>Buday László: A megcsonkított Magyarország.</i>) — Laky Dezső-től	129

A BUDAPESTI SZEMLE tájékozni igyekszik a magyar közönséget azon eszmékről, melyek világszerte foglalkoztatják a szellemeket és mintegy közvetítő kíván lenni egyfelől a szaktudomány és a művelt közönség, másfelől a hazai és külföldi irodalom között.

E folyóirat a Magyar Tud. Akadémia megbízásából és támogatásával jelenik ugyan meg, de a cikkek irányáért és tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

A szerkesztőségrel illető közlemények a szerkesztőségnek czimezve a Franklin-Társulathoz (IV., Egyetem-utca 4.) intézendők.

Megjelen évenként tizenkétszer, 5 ivnyi tartalommal.

Előfizetési ára, bérmentes küldéssel, egész évre 300 K. félévre 150 K.

Előfizetéseket minden könyvvarus elfogad. Bécsben Szelinski György cs. és kir. egyetemi könyvkereskedése Bécs I. ker. Kärntnerstrasse 59-ik szám. A reclamatiók azon könyvkereskedéshez intézendők, a melynél az előfizetés történt. Előfizethetni egyébiránt a Franklin-Társulatnál is (Egyetem-utca 4. sz.).

ÚJ KÖNYVEK

DANTE POKLA

A Divina Commedia első része

Fordította: RADÓ ANTAL

Ára füzve 120 K, kötve 140 K

LA REVOLUTION FRANÇAISE, NAPOLEON Ier. ET LA HONGRIE

Essai de Bibliographie. (1790—1822.)

Par: ANDRÉ LEVAL

Ára 100 korona

EGY FALUSI KISASSZONY TÖRTÉNETE

Irta: SZEMERE GYÖRGY

Ára 80 korona.

KULTURA ÉS TUDOMÁNY

35. szám

Agörög szellem Európa kulturájában

Irta: GERÉB JÓZSEF

Ára 80 korona

MAGYAR KÖNYVTÁR

969—972. szám

Th. stletonék hercegnője

Irta: *Anthony Hope*

Fordította: *Adorján Sándor*

Ára 16 korona

OLCSÓ KÖNYVTÁR

2019—2025. szám

Mikszáth Kálmánról

Irta: *Mauksch Kornélia*

Ára 21 korona

2026—2050. szám

ZALÁN FUTÁSA

Irta: *Vörösmarty Mihály*

Ára 75 korona

973—976. szám

A KOSZTOSHÁZ

Irta: *Dickens*

Fordította: *Palmer Kálmáné*

Ára 16 korona

2051—2059. szám

DANTE

Irta: *Rudó Antal*

Ára 27 korona

FŐVÁROSI SZINHÁZAK MŰSORA

427—434. szám.

AZ ESERNYŐ

és egyéb színpadi tréfák

Irta: *Békeffi László*

Ára 32 korona

435—440. szám.

BÚZAVIRAG

Irta: *Bús Fekete László*

Ára 24 korona

Megrendelhetők:

LAMPEL R. (Wodianer F. és Fiai) könyvkereskedésében
Budapest, VI., Andrásy-út 21. és minden könyvkereskedésben

Kultura és Tudomány

A modern tudomány
nagy gondolkodóinak és kutatóinak
művei és eszméi.

1. **Széchenyi** eszmevilága I.
2. **Slaby—Kreuzer**. A szikratáviró.
- 3-4. **Bölsche**. A természettudomány I—II.
5. **Kant-breviarium**.
6. **Lhotzky**. Az emberiség jövője.
7. **Hobson**. A vagyon tudománya.
8. **Palante**. A szociológia vázlata.
9. **Le Bon**. A tömegek lélektana.
10. **Rodin** beszélgetései a művészetről.
11. **Bergson** filozófiája.
12. **Széchenyi** eszmevilága II.
13. **Strachey**. A francia irod. főirányai.
14. **Arrhenius**. A világegyetem élete.
15. **Lenhossék**. Az ember helye a természetben.
16. **Eucken**. Az élet értelme és értéke.
17. **Bury**. A gondolatszabadság története.
18. **Jerusalem**. Bevezetés a filozófiába.
19. **Pollard**. Anglia története.
20. **Croce**. Az esztétika alapelemei.
21. **Durkheim**. A szociológia módszere.
22. **Geréb**. A római kultura.
23. **Enyvvári**. Filozófiai szótár.
24. **Balanyi**. Világpolitika.
25. **Faguet**. A kontárság.
26. **Molnár**. Az európai zene története 1750-ig.
27. **Schopenhauer** Kantról.
28. **Balanyi**. A Balkán-probléma fejlődése.
29. **Le Bon**. Múlt és jövő.
30. **George**. Munka, hit és föld.
31. **Benedek**. A modern világirodalom. 1800-1920.
32. **Emerson**. Természet, ember, társadalom.
33. **Voinovich**. Regényírók.
34. **Wundt**. Bevezetés a pszichológiába.

Kaphatók minden könyvkereskedésben.

A Franklin-Társulat kiadásában megjelent és minden könyvkereskedésben kapható:

Uj könyvek

PETŐFI ÖSSZES KÖLTEMÉNYEI

Bevezetéssel és jegyzetekkel kiadja

VOINOVICH GÉZA

A Magyar Tudományos Akadémia, a Kisfaludy-Társaság és a Petőfi-Társaság tagja

Két kötet

Ára füzve 480 korona, kötve 640 korona

Készült még 50 számozott példány

Amateur félbőr-kötésben ára 2000 korona

BÁRD MIKLÓS

VEZEKLÉS

Kiadja a Kisfaludy-Társaság

Ára 100 korona

RADÓ ANTAL

A MAGYAR RÍM

Kiadja a Kisfaludy-Társaság

Ára 100 korona

HEINRICH GUSZTÁV

AZ ÁRGIRUS-MESE

Olcso Könyvtár 2014—2018. sz.

Ára 10 korona

MAUKSCH KORNÉLIA

MIKSZÁTH KÁLMÁN RÓL

Olcso Könyvtár 2019—2025. sz.

Ára 14 korona

PRUZSINSZKY PÁL

FRANKLIN BENJÁMIN ÖNÉLETRAJZA

Ára 58 korona

Kultura és Tudomány

A modern tudomány
nagy gondolkodóinak és kutatóinak
művei és eszméi.

1. Széchenyi eszmevilága I.
2. Slaby—Kreuzer. A szikratávíró.
- 3-4. Bölsche. A természettudomány I—II.
5. Kant-breviarium.
6. Lhotzky. Az emberiség jövője.
7. Hobson. A vagyon tudománya.
8. Palante. A szociológia vázlata.
9. Le Bon. A tömegek lélektana.
10. Rodin beszélgetései a művészetről.
11. Bergson filozófiája.
12. Széchenyi eszmevilága II.
13. Strachey. A francia irod. főirányai.
14. Arrhenius. A világegyetem élete.
15. Lenhossék. Az ember helye a természetben.
16. Eucken. Az élet értelme és értéke.
17. Bury. A gondolatszabadság története.
18. Jerusaleml. Bevezetés a filozófiába.
19. Pollard. Anglia története.
20. Croce. Az esztétika alapelemei.
21. Durkheim. A szociológia módszere.
22. Geréb. A római kultura.
23. Enyvvári. Filozófiai szótár.
24. Balanyi. Világpolitika.
25. Faguet. A kontárság.
26. Molnár. Az európai zene története 1750-ig.
27. Schopenhauer Kantról.
28. Balanyi. A Balkán-probléma fejlődése.
29. Le Bon. Múlt és jövő.
30. George. Munka, hit és föld.
31. Benedek. A modern világirodalom. 1800-1920.
32. Emerson. Természet, ember, társadalom.
33. Voinovich. Regényirók.
34. Wundt. Bevezetés a pszichológiába.

Kaphatók minden könyvkereskedésben.

A Franklin-Társulat kiadásában megjelent és minden könyvkereskedésben kapható:

Uj könyvek

PETŐFI ÖSSZES KÖLTEMÉNYEI

Bevezetéssel és jegyzetekkel kiadja

VOINOVICH GÉZA

A Magyar Tudományos Akadémia, a Kisfaludy-Társaság és a Petőfi-Társaság tagja

Két kötet

Ára füzve 480 korona, kötve 640 korona

Készült még 50 számozott példány

Amateur félbőr-kötésben ára 2000 korona

BÁRD MIKLÓS

VEZEKLÉS

Kiadja a Kisfaludy-Társaság

Ára 100 korona

RADÓ ANTAL

A MAGYAR RÍM

Kiadja a Kisfaludy-Társaság

Ára 100 korona

HEINRICH GUSZTÁV

AZ ÁRGIRUS-MESE

Olcsó Könyvtár 2014—2018. sz.

Ára 10 korona

MAUKSCH KORNÉLIA

MIKSZÁTH KÁLMÁN RÓL

Olcsó Könyvtár 2019—2025. sz.

Ára 14 korona

PRUZSINSZKY PÁL

FRANKLIN BENJÁMIN ÖNÉLETRAJZA

Ára 58 korona

Kultúra és Tudomány

A modern tudomány
nagy gondolkodóinak és kutatóinak
művei és eszméi.

1. **Széchenyi** eszmevilága I.
2. **Slaby—Kreuzer**. A szikratávíró.
- 3-4. **Bölsche**. A természettudomány I—II.
5. **Kant-breviárium**.
6. **Lhotzky**. Az emberiség jövője.
7. **Hobson**. A vagyontudománya.
8. **Palante**. A szociológia vázlata.
9. **Le Bon**. A tömegek lélektana.
10. **Rodin** beszélgetései a művészetről.
11. **Bergson** filozófiája.
12. **Széchenyi** eszmevilága II.
13. **Strachey**. A francia irod. főirányai.
14. **Arrhenius**. A világegyetem élete.
15. **Lenhossék**. Az ember helye a természetben.
16. **Eucken**. Az élet értelme és értéke.
17. **Bury**. A gondolatszabadság története.
18. **Jerusalem**. Bevezetés a filozófiába.
19. **Pollard**. Anglia története.
20. **Croce**. Az esztétika alapelemei.
21. **Durkheim**. A szociológia módszere.
22. **Geréb**. A római kultúra.
23. **Enyvvári**. Filozófiai szótár.
24. **Balanyi**. Világpolitika.
25. **Faguet**. A kontárság.
26. **Molnár**. Az európai zene története 1750-ig.
27. **Schopenhauer** Kantról.
28. **Balanyi**. A Balkán-probléma fejlődése.
29. **Le Bon**. Múlt és jövő.
30. **George**. Munka, hit és föld.
31. **Benedek**. A modern világirodalom. 1800-1920.
32. **Emerson**. Természet, ember, társadalom.
33. **Voinovich**. Regényírók.
34. **Wundt**. Bevezetés a pszichológiába.

Kaphatók minden könyvkereskedésben.

A Franklin-Társulat kiadásában megjelent és minden könyvkereskedésben kapható:

Uj könyvek

PETŐFI ÖSSZES KÖLTEMÉNYEI

Bevetéssel és jegyzetekkel kiadja

VOINOVICH GÉZA

A Magyar Tudományos Akadémia, a Kisfaludy-Társaság és a Petőfi-Társaság tagja

Két kötet

Ára füzve 480 korona, kötve 640 korona

Készült még 50 számozott példány

Amateur félbörkötésben ára 2000 korona

BÁRD MIKLÓS

VEZEKLÉS

Kiadja a Kisfaludy-Társaság

Ára 100 korona

RADÓ ANTAL

A MAGYAR RÍM

Kiadja a Kisfaludy-Társaság

Ára 100 korona

HEINRICH GUSZTÁV

AZ ÁRGIRUS-MESE

Olcsó Könyvtár 2014—2018. sz.

Ára 10 korona

MAUKSCH KORNÉLIA

MIKSZÁTH KÁLMÁN RÓL

Olcsó Könyvtár 2019—2025. sz.

Ára 14 korona

PRUZSINSZKY PÁL

FRANKLIN BENJÁMIN ÖNÉLETRAJZA

Ára 58 korona

Kultúra és Tudomány

A modern tudomány
nagy gondolkodóinak és kutatóinak
művei és eszméi.

1. **Széchenyi** eszmevilága I.
2. **Slaby—Kreuzer**. A szikratávíró.
- 3-4. **Bölsche**. A természettudomány I—II.
5. **Kant-breviarium**.
6. **Lhotzky**. Az emberiség jövője.
7. **Hobson**. A vagyontudomány.
8. **Palante**. A szociológia vázlat.
9. **Le Bon**. A tömegek lélektana.
10. **Rodin** beszélgetései a művészetről.
11. **Bergson** filozófiája.
12. **Széchenyi** eszmevilága II.
13. **Strachey**. A francia irod. főirányai.
14. **Arrhenius**. A világegyetem élete.
15. **Lenhossék**. Az ember helye a természetben.
16. **Eucken**. Az élet értelme és értéke.
17. **Bury**. A gondolatszabadság története.
18. **Jerusalem**. Bevezetés a filozófiába.
19. **Pollard**. Anglia története.
20. **Croce**. Az esztétika alapelemei.
21. **Durkheim**. A szociológia módszere.
22. **Geréb**. A római kultúra.
23. **Enyvvári**. Filozófiai szótár.
24. **Balanyi**. Világpolitika.
25. **Faguet**. A kontárság.
26. **Molnár**. Az európai zene története 1750-ig.
27. **Schopenhauer** Kantról.
28. **Balanyi**. A Balkán-probléma fejlődése.
29. **Le Bon**. Múlt és jövő.
30. **George**. Munka, hit és föld.
31. **Benedek**. A modern világirodalom. 1800-1920.
32. **Emerson**. Természet, ember, társadalom.
33. **Voinovich**. Regényírók.
34. **Wundt**. Bevezetés a pszichológiába.

Kaphatók minden könyvkereskedésben.

A Franklin-Társulat kiadásában megjelent és minden könyvkereskedésben kapható :

Uj könyvek

PETŐFI ÖSSZES KÖLTEMÉNYEI

Bevezetéssel és jegyzetekkel kiadja

VOINOVICH GÉZA

A Magyar Tudományos Akadémia, a Kisfaludy-Társaság és a Petőfi-Társaság tagja

Két kötet

Ára füzve 480 korona, kötve 640 korona

Készült még 50 számozott példány

Amateur felbörkötésben ára 2000 korona

BÁRD MIKLÓS

VEZEKLÉS

Kiadja a Kisfaludy-Társaság

Ára 100 korona

RADÓ ANTAL

A MAGYAR RÍM

Kiadja a Kisfaludy-Társaság

Ára 100 korona

HEINRICH GUSZTÁV

AZ ÁRGIUS-MESE

Olcso Könyvtár 2014–2018. sz.

Ára 10 korona

MAUKSCH KORNÉLIA

MIKSZÁTH KÁLMÁN RÓL

Olcso Könyvtár 2019–2025. sz.

Ára 14 korona

PRUZSINSZKY PÁL

FRANKLIN BENJÁMIN ÖNÉLETRAJZA

Ára 58 korona

Kultúra és Tudomány

A modern tudomány
nagy gondolkodóinak és kutatóinak
művei és eszméi.

1. Széchenyi eszmevilága I.
2. Slaby—Kreuzer. A szikratávíró.
- 3-4. Bölsche. A természettudomány I—II.
5. Kant-breviarium.
6. Lhotzky. Az emberiség jövője.
7. Hobson. A vagyontudomány.
8. Palante. A szociológia vázlata.
9. Le Bon. A tömegek lélektana.
10. Rodin beszélgetései a művészetről.
11. Bergson filozófiája.
12. Széchenyi eszmevilága II.
13. Strachey. A francia irod. főirányai.
14. Arrhenius. A világegyetem élete.
15. Lenhossék. Az ember helye a természetben.
16. Eucken. Az élet értelme és értéke.
17. Bury. A gondolatszabadság története.
18. Jerusalem. Bevezetés a filozófiába.
19. Pollard. Anglia története.
20. Croce. Az esztétika alapelemei.
21. Durkheim. A szociológia módszere.
22. Geréb. A római kultúra.
23. Enyvvári. Filozófiai szótár.
24. Balanyi. Világpolitika.
25. Faguet. A kontárság.
26. Molnár. Az európai zene története 1750-ig.
27. Schopenhauer Kant-ról.
28. Balanyi. A Balkán-probléma fejlődése.
29. Le Bon. Múlt és jövő.
30. George. Munka, hűf és föld.
31. Benedek. A modern világirodalom. 1800-1920.
32. Emerson. Természet, ember, társadalom.
33. Voinovich. Regényírók.
34. Wundt. Bevezetés a pszichológiába.

Kaphatók minden könyvkereskedésben.